

ALAIN DU NAY

(DUNAY)

ROMÂNI ȘI MAGHIARI ÎN VÂRTEJUL ISTORIEI¹

Ediția a II-a, revăzută și adăugită

2008

EDITURA MATTHIAS CORVINUS

Buffalo - Toronto

¹ Lucrare de propagandă maghiară, anti-românească, a unui autor deghizat sub pseudonim. Pe pagina următoare - un scurt comentariu al reputatului istoric Keith Hitchens. (în limba engleză)

SHORTER NOTICES

Where and when the Romanian language and, by extension, the Romanian people, were formed has been a subject of controversy for over two centuries. The passions it has aroused have not been merely scholarly, for national identity and the territory of the modern nation-state have been at issue, and history, language and archaeology have been mobilized to defend ethnic claims. Transylvania has been the centre of attention, and myth has often got the better of reality. In *The Origins of the Rumanians* (Toronto/Buffalo: Matthias Corvinus P., 1996; pp. xv+304. N.p.), André Du Nay joins the debate over the foundations of modern Romanian nationhood. His primary concern is with the so-called theory of Daco-Roman continuity. He rejects its central points, which hold that the Romanian language is descended from the Latin spoken in Dacia, a Roman province between 106 and 271 AD, and that those who spoke it were descended from the Roman settlers of Dacia (with a greater or lesser admixture of Dacians and Slavs), who resided north of the Danube continuously, in territory corresponding roughly to present-day Romania, including Transylvania. Du Nay marshals the arguments against continuity. His view, put succinctly, is that the Romanian language was formed south of the Danube, and that the ancestors of the modern Romanians migrated from their Balkan homeland northwards only in the twelfth and thirteenth centuries. As evidence he cites, *inter alia*, the incomplete nature of Romanization in Dacia (partly the result of the relatively short period of Roman rule); the lack of reliable written sources and unambiguous archaeological remains to prove the existence of a Romanized population north of the Danube after the withdrawal of the Roman administration and army from Dacia in 271; and the testimony of language. Notable in this last are the common features shared by Romanian and Albanian, the presence in Romanian of Late Latin and Balkan Latin elements of the fourth to seventh centuries, and a large South Slav vocabulary in Romanian exhibiting the sound patterns of Middle Bulgarian of the eleventh and twelfth centuries. All of this, he insists, proves that Romanian (and the Romanian people) could have been formed only south of the Danube. These arguments are not new, but Du Nay has presented the linguistic evidence, which historians and others often neglect in favour of more 'tangible' sources, skilfully and dispassionately. His use of archaeology is less effective, as he has sampled only a few works, and not the most recent, from the immense quantity of material available. He also needs to place his linguistic analysis in an historiographical framework that takes full account of changes over time in the mental climate as well as of advances in scholarship. At this point, it seems unlikely that completely satisfactory answers to the questions raised by the theory of Daco-Roman continuity will be found. Yet the matter is by no means of purely antiquarian interest, as Du Nay points out, for we project the present into the past at some risk, both intellectually and socially.

University of Illinois

KEITH HITCHINS

EHR Feb. 00

ALAIN DU NAY

(DUNAY)

ROMÂNI ȘI MAGHIARI ÎN VÂRTEJUL ISTORIEI

În cartea sa *Istorie și mit în conștiința românească* (1997) Lucian Boia, profesor de istorie la Universitatea din București, trece în revistă istoriografia românească a ultimelor două secole, constatând, în special despre epoca comunistă, o foarte mare abatere de la principiul obiectivității în descrierea trecutului. Boia propune o schimbare în această privință:

„Astăzi, patriotismul în istoriografie înseamnă să ne reclădim o școală națională de nivel european, cum am avut în prima parte a secolului” (Boia 1997, 294).

Vom discuta mai amănunțit evenimentele și faptele, pe care istoriografia română – criticată de profesorul universitar din București – le trece sub tăcere, în general, sau le prezintă în mod eronat; în primul rând în ceea ce privește relațiile dintre români și maghiari de-a lungul secolelor.

Suntem și astăzi de aceeași părere cu ceea ce a scris Bíró Sándor în prefața cărții sale despre relațiile dintre români și maghiari (1975):

„Suprimarea atmosferei înveninate a urii se poate face numai printr-o confruntare sinceră cu trecutul”. [Aceasta] „oferă prilej pentru ambele părți să facă un proces de conștiință a sinelui și să recunoască fiecare păcatele trecutului. Autoconfruntarea cu tot ce s-a făcut în mod greșit este, pe de altă parte, o condiție prealabilă pentru a încheia trecutul dureros, pentru ca să putem porni cu sufletele curate și împăcate spre formarea unui raport româno-maghiar, bazat pe o mai bună înțelegere și bunăvoință reciprocă”.

1. Formarea limbii și a poporului român

Date istorice

În 106 d.Hr. împăratul Traian i-a învins pe dacii de la nordul cursului inferior al Dunării și până la anul 271 Oltenia de astăzi și partea mai mare a Ardealului a fost sub stăpânire romană (*Dacia Traiana*). Populația provinciei se recruta în mare parte din coloniști din alte provincii.

Romanii au înființat unsprezece orașe și sute de așezări rurale. Exploatarea minelor de aur, argint, sare, etc., a fost intensivă. (Descrierea amănunțită a Daciei Romane vezi în *Istoria României*, 1960, pp. 345 - 476.)

Pe Peninsula Balcanică viața de tip roman a continuat după părăsirea Daciei Traiane de către Imperiul Roman în 271 d.Hr. Încă peste trei secole. Populațiile autohtone (tracii și ilirii) cu timpul au preluat limba latină (la nord de Grecia; granița a fost în jurul liniei Skok-Jireček). Ultimele mențiuni despre traci sunt cunoscute din secolul al VI-lea; este posibil că „*lingua bessica*” atunci încă era vorbită în regiunile muntoase. Romanii au înființat orașe, au construit mari drumuri pentru armată, care au contribuit și la înflorirea vieții economice. În nord-vestul Peninsulei Balcanice s-a format o limbă romanică, *dalmata*, iar influența latinei asupra limbii albaneze a fost considerabilă, peste 500 de cuvinte de origine latină există astăzi în albaneză, dintre care mai multe dinaintea anului 300 d.Hr. Spre sfârșitul secolului al VI-lea *slavii* au început să migreze de pe locurile lor de baștină, aflate pe teritoriul Ucrainei de astăzi, spre Peninsula Balcanică. Populația fostelor orașe romane s-a înlocuit, până la mijlocul secolului al VII-lea, cu slavi. Slavii au preluat multe cuvinte latinești, ca și o mulțime de toponime, de la populația romană din Balcani.

În secolul al VIII-lea cronicari bizantini menționează în regiunea Salonicului *blahorechinos-i*, apoi în 976, între Kastoria și lacul Prespa (în zona centrală a Peninsulei Balcanice), *vlahi* (români). În veacurile următoare se vorbește tot mai mult despre vlahi în diferite regiuni ale Peninsulei Balcanice.

Dialectele românești în sudul și în nordul Dunării

Astăzi trăiesc în părțile Greciei de nord, Macedoniei și Albaniei câteva sute de mii de *aromâni*.

— *Meglenoromânii* au trăit în câmpia Meglen (în nordul Greciei). După primul război mondial, cei de religie mahomedană au emigrat în Turcia.

— Pe peninsula Istria, azi doar în câteva sate,

locuiesc *istro-românii*. Dialectul *româna de nord* (dacoromâna) are astăzi cei mai mulți vorbitori. O mică parte a vorbitorilor acestui dialect o găsim în valea râului Timok (afluent al Dunării), pe granița Bulgariei cu Serbia. Marea majoritate trăiesc însă la nord de cursul inferior al Dunării: în România de azi, Republica Moldova, Bucovina, Banatul sârbesc, și în Ungaria (cca. 15.000). Trebuie să menționăm că *în toponimia* dintr-o mare parte a Serbiei și a Bulgariei de apus, există și astăzi sute de nume de sate, munți și râuri de origine românească (daco-română) (vezi mai jos, p. 6).

Aproximativ până în anul 1.000 d.Hr., toți vorbitorii românei, trăind împreună, formau o singură entitate lingvistică. Faptul este cunoscut, printre altele, de pe urma considerentului că, elementele slave vechi (inclusiv cca. 70 de cuvinte), pe care românii, pe baza aspectului lor fonetic, le puteau prelua numai înainte de 900 - 1.000 d.Hr., există în egală măsură în daco-română și în celelalte trei dialecte sud-dunărene.

Vlahii în actele sârbești (secolele XII-XV)

Sunt cunoscute, începând de la sfârșitul secolului al XII-lea, acte de donație (*hrisoave*) emise de moșierii și regii sârbi. Pe baza a 40 de astfel de diplome, S. Dragomir (*Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, 1959) ne oferă o imagine a condițiilor de viață ale acestei populații de păstori care practicau și comerțul ambulant, fiind cărăuși (*kjelatori*).² Mai multe hrisoave menționează că vlahii și albanezii trăiau în vecinătate. Această populație a dispărut mai târziu, în secolele al XIV-XV-lea, dar și-a lăsat o bună parte a toponimelor sale, dintre care numeroase se găsesc în limba sârbă, respectiv bulgară, de exemplu: *Kalja* din rom. *calea*, *Valje* din rom. *valea*, *Ursule* din *urs*, *Durmitor* (cel mai înalt vârf de munte în Bosnia, 2528 m), din rom. *dormi*, etc. Dragomir constată de asemenea, că vlahii au locuit pe aceste teritorii deja

2 Meseria cărăușiei și comerțului itinerant se numește până azi în țările balcanice chervănărit și mulți aromâni (macedoromâni) și-au strâns o consi-derabilă avere din această îndeletnicire.

înaintea migrării slavilor.

În cronici nu întâlnim date referitoare la originea acestui popor. Nici arheologia nu ne furnizează date legate de aceste probleme.

Unde s-a format limba română?

O explicație ne dau călătorii italieni care, trecând în secolul al XV-lea prin voievodatele române, și-au dat seama de asemănarea dintre limba română și cea italiană. Cunoscând și faptul, că marea parte a Olteniei și a Ardealului a fost o perioadă provincie romană, au considerat firesc, ca românii care locuiesc acolo să fie descendenți ai populației romane din Dacia.

Teoria continuității daco-romane este încă și astăzi general acceptată în România, deși unii istorici și mai ales lingviști o pun sub semnul întrebării. Teoria a fost elaborată mai amănunțit de reprezentanții Școlii Ardelene (Petru Maior, Gheorghe Șin-cai, Samuil Micu-Klein), în secolul al XVIII-lea. Alături de descoperirea originii latine a limbii române, teoria continuității a constituit baza ideologică a deșteptării naționale române.

Argumentele moderne ale teoriei se trag în primul rând din *descoperiri arheologice*. S-a presupus de mult de arheologi și istorici că material de tip roman provincial, unelte, podoabe, etc. de aspect roman, ca și monedele romane din timpul de după anul 271 d.Hr., descoperite pe teritoriul fostei provincii, arată existența unei populații daco-romane. Astfel de obiecte din secolele al I-VI-lea d.Hr. Însă au fost găsite în mai toată Europa, fiindcă civilizația romană superioară a exercitat o influență foarte mare asupra celor mai multe popoare ale continentului. Produsele romane au fost exportate la distanțe mari – de ex. și în Scandinavia – după cum și *stilul roman a fost imitat* în multe părți.

Arheologii au constatat că în orașele romane din Dacia viața de tip roman a dispărut în jurul anului 271. Locuitorii au părăsit și cea mai mare parte a așezărilor rurale, și nici în cimitire nu se mai găsesc morminte noi după această dată (Protase 1980, p. 252). După Protase

(2000), 26 de așezări rurale din Ardeal, cu o populație daco-romană, au fost locuite și după 271 d.Hr. Douăzeci (77%) din aceste au fost însă abandonate deja în secolul al IV-lea. Protase afirmă că în 22 de așezări înființate între 271 și sfârșitul secolului al IV-lea, au locuit daco-romani. Mai mult decât jumătate (treisprezece) din aceste au încetat să existe deja în cursul secolului al IV-lea. Și cele cinci așezări cu o presupusă populație daco-romană, înființate în secolele V-VI, au avut o viață foarte scurtă. Situația a fost asemănătoare în Banat și în Oltenia. Așadar, dacă în aceste așezări locuiau într-adevăr daco-romani, ei au dispărut după scurt timp. Inexistența unei populații daco-romane după secolul al V-lea a fost recunoscută și de Protase: „Mai târziu, începând din secolul V, tradițiile romane se pierd, iar cultura materială în ansamblu, „barbarizându-se”, îmbracă haina uniformizării în spațiul larg nord-danubian” (Protase, 2000, p. 70). Transformări similare aflăm și în afara Daciei – după prăbușirea Imperiului Roman, amprenta romană a culturii materiale, mai înainte generalizată în aproape toată Europa, a dispărut.

— Deci, *materialul arheologic descoperit pe teritoriul fostei Dacii Traiane nu arată prezența unei populații romanice.*

După romani, provincia a fost ocupată de daci liberi și de goți, care au fost izgoniți în jurul anului 380 d.Hr. de huni; fosta provincie fiind locuită mai târziu de gepizi, apoi de avari, iar până la urmă de slavi.

Argumente în sprijinul tezei continuității au fost oferite și dintr-un alt domeniu de cercetare: *lingvistica*. Giurescu (1975, 80), afirmă, fără orice rezervă, că numele românesc al Dunării „*provine din numele dacic Dunaris*”. Cel care citește numai această constatare, n-are cunoștință de faptul că în lucrări de lingvistică este prezentată realitatea: *Dunaris* sau *Donaris* este doar o formă *presupusă* de lingviști moderni, dar *neates-tată*, nimeni n-a folosit-o niciodată, nu se găsește scrisă nicăieri. *Dună* a fost preluată din slavă, iar originea sufixului - *re* este

necunoscută (vezi de exemplu ILR II, 1969, p. 357; Rosetti 1986, 217 - 218).

Păstrarea unor cuvinte de origine latină (de ex. latin *nivis*» rom. *nea*) în vestul Ardealului a fost considerată o dovadă a dăinuirii limbii latine (« române) din epoca Daciei romane până astăzi (Pușcariu, Gamillscheg). În alte regiuni, acestor cuvinte corespund împrumuturi, de ex. *zăpadă*, de origine slavă.

Teza este falsă: după cum a precizat Rosetti (1986, p. 199).

„O serie de alți termeni latini [...] răstoarnă imaginea propusă a latinității Transilvaniei, prin prezența lor în Țara Românească și Moldova, și probează, prin ivirea lor în regiuni ce nu au fost romanizate, că avem de a face cu extinderi lingvistice posterioare...”

A fost presupusă și existența *cuvintelor de origine dacică*, însă din analizele făcute pe această temă ale lui O. Densușianu, I.I. Russu, A. Rosetti, C. Poghirc, putem trage concluzia că: *nu se poate dovedi despre niciun cuvânt românesc, că ar fi de origine dacică*.³

Problema formării poporului român este de fapt problema formării limbii române (Boia, 1997, p. 140);

3 Poghirc (ILR 1969, 332) consideră că 4 cuvinte românești ar putea fi de origine dacică, însă: 1) brusture provine din slavă (Ciorănescu 2002, 117); 2) s-a presupus o legătură între toponime dacice: Micia, Micenses, etc.(cu sens necunoscut) și rom. mic; 3) cuvântul zârnă a fost apropiat dacicului pro-diarna, ca și toponimele Diarna, Zerna, etc. Mult mai probabil este însă că zârnă este un împrumut din slavă: zruno 'bob'; 4) doină devine din limba slovacă. – Rosetti (1986, p. 793) dă 4 cuvinte într-o listă ca "cuvinte dacice", dar nici într-un caz originea dacică nu este dovedită, iar alte etimologii (din limba greacă, albaneză etc.) sunt mai probabile. – Ciorănescu (2002, p. 450) consideră că etimologia cuvântului jupân este "de origine incertă" (originea avară, slavă, latină, "autohtonă" a fost discutată). O altă posibilitate este "coincidența lui jupân cu Diupaneus (alte ori Diurpaneus), titlu ce i se dă lui Decebal, rege al dacilor, și a cărui semnificație este necunoscută." După ce a constatat că "dacă se admite că acest titlu înseamnă 'Domnul'", cuvântul jupân ar putea să aibă o legătură cu titlul lui Decebal, Ciorănescu conchide: "Să adăugăm, totuși, că acesta ar fi, în acest caz, singurul exemplu de cuvânt dacic care s-ar fi păstrat în rom."

întrebarea care se pune este deci: cum și unde s-a format această limbă?

Schimbările petrecute în limba latină în secolele al IV-VIII-lea (latina târzie)

În secolul al III-lea d.Hr., în limba latină au apărut transformări fundamentale. Cauzele cele mai importante au fost (1) lingvistice: schimbarea accentului muzical în accent dinamic (de intensitate), și (2) social-politice: slăbirea Imperiului Roman, favorabilă pentru dezvoltarea variantelor locale a limbii. În această perioadă a *limbii latine târzii, între secolele IV-VIII*, aceste transformări au devenit atât de însemnate, încât (în jurul secolului IX) nu mai putem vorbi de limba latină – ci de castiliană (spaniolă), catalană, franceză, provensală, italiană, dalmată, etc., și – română. Cu ajutorul textelor din epoca latinei târzii, putem determina, cu o oarecare certitudine, cum s-a desfășurat acest proces. Câteva exemple:

(1) *Articolul hotărât* nu exista în latină; s-a dezvoltat, în toate limbile neolatine, din articolul demonstrativ latin *ille*. Textele arată că acest proces a durat mult timp;

„... articolul hotărât apare în româna comună *după secolul al VII-lea*, când se observă semnele sigure ale reorganizării flexiunii nominale” (ILR II, 1969, 232).

(2) Și *folosirea genitivului pronomelui personal ca dativ* apare târziu:

„Numai prin latina târzie putem explica că *loro* în italiană, *leur* în franceză, *lor* în română, etc. (din latină *illorum*) se folosește și ca genitiv, și ca dativ” (Löfstedt, *Late latin*, Oslo, 1959, p. 128).

(3) *Perfectul compus* apare în texte în secolul al V-lea. Se formează cu verbul auxiliar (în română: *avea*) din latină *habeo*. De exemplu: italiană: *ha creduto*, română: *a crezut*.

(4) Un mare număr de *cuvinte* noi au apărut în epoca latinei târzii: cuvinte alcătuite de creștini, ca de exemplu latină *quadagesima* (» rom. *păresimi*), *paganus* (» *păgân*), *basilica* (» *biserică*) au fost răspândite începând cu secolul al IV-lea. Multe cuvinte folosite la început de armată, au

apărut târziu: în *textele din secolul al V-lea* apare *largiare*, *largare* (din *largus* „mare”). Din acest cuvânt avem verbul *alerga* în română. Verbul *a pleca* devine din latinescul *plicare* „a strânge; înaintea plecării, soldații trebuiau să strângă cortul (latină *adplicare* înseamnă „a se opri, a așeza o tabără”); etc. O serie de cuvinte latine clasice au fost înlocuite: de ex. *femur* a dispărut, înlocuit de *coxa* (» rom. *coapsă*), *iecur* a fost înlocuit⁴, în loc de *uocavit*, s-a răspândit *clamavit* (rom. *chema*, ital. *chiamare*), etc. Pentru mai multe exemple vezi Kramer, 1998; Mihăescu, 1983).

Deci, limba română a moștenit aceleași schimbări ale latinei târzii care se află în celelalte limbi romanice. Acest fenomen arată că strămoșii românilor aveau, în epoca latinei târzii, *contacte strânse cu celelalte popoare de limba latină*.

S-a afirmat în multe publicații că daco-romanii aveau contacte cu populația romană din sudul Dunării. Rosetti (1986, p. 82) afirmă că

„... contactul cu lumea romanică apuseană s-a menținut, prin legături cărturărești sau religioase, până în secolul al VII-lea. Până la această dată, limba latină continuă să fie limba oficială, în Dacia și în Moesia”.

În sprijinul acestei teze este menționată între altele: clădirea a multor puncte militare de control pe malul stâng al Dunării, anexiuni teritoriale, descoperiri arheologice (produse și monede romane), care arată schimb de bunuri între sud și nord, etc. În secolul al IV-lea, Constantin cel Mare a ocupat (timp de 40 de ani) teritoriul între Dunăre și Brazda lui Novac de nord. D. Tudor afirmă (*Dacoromania* I, 1973, 149 – 161) că prezența îndelungată a imperiului în părțile sudice ale Daciei și după 271 e.n. ne oferă un material documentar de importanță mare pentru problema continuității daco-romane. Aceeași afirmație o găsim și la Frâncu (*Lexicon der Romanischen Lingvistik* II, 2, 1995, p.

⁴ Lat. clasică *iecur ficutum*, însemnând ‘ficat de gâscă îndopată cu smochine’. Adjectivul *ficutum* s-a substantivizat în toate limbile romanice: rom. *ficat*, ital. *fegato*, fr. *foi*, sp. *higado*; iar *iecur* s-a pierdut.

8). Și importanța planurilor împăratului Iustinian (527 - 565 d.Hr.) pentru ocuparea și organizarea ținuturilor de peste Dunăre, oglindite în *Novelele* și edictele acestui împărat, ar dovedi că activitatea Imperiului Bizantin în secolul al VI-lea

„... nu se acordă cu ideea unei simple autorități nominale”... „este vorba de două documente a căror valoare cu greu poate fi pusă la îndoială” (Ligia Bârză, 1980, p. 968).

Faptele enumerate sunt valabile, dar *concluzia* (contacte strânse între populațiile care trăiau în secolele IV-VII în ținuturile din nordul și din sudul Dunării de Jos) este lipsită de orice temei. Nu avem niciun document despre legături cărturărești sau religioase ale populației romane din sudul Dunării cu o populație romanizată în fosta Dacie, nici despre mișcarea păstorilor din nordul Dunării spre sud. Limba latină a fost limba oficială după 271 e.n. În *sudul Dunării* (Dacia Ripensis și alte provincii romane din Peninsula Balcanică), dar *nu* la nord de fluviu. Imperiul a construit fortificații pe malul stâng al Dunării, Constantin cel Mare a ocupat o fâșie de pământ la nord de fluviu - cu scopul de a trage foloase economice și mai ales pentru *apărarea imperiului* împotriva atacurilor neconținute a popoarelor migratoare (cf. de exemplu, D. Tudor 1968, p. 340 - 341).

Concluzia este că strămoșii vorbitorilor de limba română au trăit, în epoca latinei târzii (deci după 300 e.n., în secolele IV-VIII d.Hr.) în Imperiul Roman.

Paralelisme româno-albaneze

Pentru perioada dintre sfârșitul secolului al XII-lea și până în secolul al XV-lea actele de donație ale regilor și moșierilor sârbi dovedesc o conviețuire între vlahi și albanezi (vezi S. Dragomir, 1959, mai sus, p. 6.). Limba română și limba albaneză arată însă o conviețuire strânsă și îndelungată *mult mai veche* între cele două popoare. Astfel, există paralelisme *fonetice*: vocala *a* există și în albaneză (*e*), și folosirea ei este în mare măsură similară în ambele limbi; de ex.: în distincția hotărât-nehotarât: *fată*,

alb. *vajzë*; *fata*, alb. *vaiza*. Ambele limbi au păstrat – udin latină: *fūrca*» rom. *furcă*, alb. *furkë* (dar ital. *forca*). Există schimbări fonetice paralele (lat. *coxa*» rom. *coapsă*, alb. *kofshë*, (dar ital. *coscie*); lat. *servire*» rom. *șerb*, alb. *shërbenj* (dar ital. *servire*).

Exemple de concordanțe din *structura limbilor*: Articolul hotărât este postpus în ambele limbi, iar folosirea lui sintactică arată o concordanță între română și albaneză chiar în detalii. Acest fapt nu poate fi rezultatul unei dezvoltări spontane în amândouă limbi (Çabej, 1959, p. 531). O serie de sufixe sunt comune: rom. – *este*, alb. – *ish* (ex. *românește*, alb. *çobanisht*), rom. – *oane*, alb. – *onje* (ex. *lupoane*, alb. *ujkonjë* cu același sens), rom. – *ză, că*, alb. – *zë – cë* (ex. *coacăză*, alb. *kokazë*), etc.

Și *elementele latine în cele două limbi arată multe asemănări*. Mai multe cuvinte latine sunt reprezentate cu un sens schimbat, identic în română și albaneză: latină *conventus* „adunare”» rom. *cuvânt*, alb. *kuvëndo* „eu vorbesc; lat. *draco* „balaur”» rom. *drac*, alb. *dreq* „drac, lat. *falx* „seceră ”» rom. *falcă*, alb. *felqine* „falcă; lat. *hora* „oră”» rom. *oară*, alb. *herë*: „de două ori, „*dy herë*”. (Densușianu a atras atenția asupra faptului că *doi ora*, cu înțelesul „de două ori, apare într-o poezie scrisă în dialectul venețian din sec. al XIII-lea; lingvistul român considera că aici avem de a face cu o locuțiune comună idiomurilor venețiene, române și albaneze.) Lat. *mēridies* „amiază”» rom. *meriză*, alb. *mëriz*; lat. *pālus, palūdis* „mlăștină,» rom. *pădure*, alb. *pyll* „pădure; lat. *turma* „un grup de ostași călăreți”» rom. *turmă*, alb. *turmë* „1. cârd, 2. O mulțime de oameni, *trumë* 1. „oaste, ceată; 2. „vifor, („trecerea din termi-nologia militară, unde cuvântul pare să-și aibă originea, în cea pastorală nu poate fi precizată cronologic” [ILR II, p. 164]).

Deși „elementele latinești conservate în română și albaneză nu definesc o zonă care să se opună sistematic și constant blocului limbilor romanice occidentale”, între aceste elemente „există importante concordanțe de structură, distribuție și evoluție semantică” (Vătășescu,

1997, p. 517). Toate aceste concordanțe dau o indicație despre latina la baza românei și din care albanezii au împrumutat mai multe elemente.

Am enumerat aici numai o parte foarte mică din elementele comune celor două limbi. Referindu-se la totalitatea acestora, G. Schramm (1997, p. 308) a conchis:

„Paralelisme care se află în mai toate elementele ale acestor limbi sunt atât de numeroase și de o importanță atât de mare, încât ele arată foarte probabil o simbioză îndelungată și intensă între cele două popoare”.

Unde au trăit strămoșii albanezilor?

După G. Schramm (1997, p. 308), în regiunea muntoasă în centrul Peninsulei Balcanice; Rosetti (1986) este de aceeași opinie, ca mulți specialiști. (După anumiți autori albanezi, și părțile Albaniei de azi au fost locuite de albanezi deja în antichitate.)

Uniunea Lingvistică Balcanică

În afară de albaneză, limba română arată multe concordanțe cu celelalte limbi balcanice: greacă, bulgară și într-o măsură mai mică, sârbă.

Concluzii

Faptele ce am descris mai sus sunt exprimate concis în *Gramatica limbii române*, (red. Al. Graur; Editura Acad. RSR; ed. a II-a, vol. II, 1966) p. 506:

„§ 1071. Structura gramaticală a limbii române este latină, ca a tuturor limbilor romanice. Deosebiri existente față de latină sunt, de cele mai multe ori, produsul continuării unor tendințe de simplificare și de clarificare manifestate *din epoca târzie a limbii latine*; în acest sens se înscriu deosebiri față de latină care sunt *în principiu comune tuturor limbilor romanice*: reducerea formelor complicate ale substantivului și ale adjectivului, dezvoltarea unui articol hotărât și nehotărât” [etc.] (sublinierea noastră).

„Nu totdeauna însă aceste tendințe s-au realizat în același grad în română ca în celelalte limbi romanice: față de restul limbilor romanice, limba română se caracterizează, de exemplu, printr-o flexiune nominală mai

bogată (mai multe desinențe pentru plural), „[etc.]

„Există deosebiri față de limba latină care se datoresc influenței slave sau sunt caracteristici comune cu limbile balcanice și care deosebesc astfel limba română de celelalte limbi romanice”.

„Trăsături gramaticale care *apropie limba română de limbi din Peninsula Balcanică de familii diferite (bulgara, albaneza, neogreaca)* sunt: postpunerea articolului hotărât, folosirea frecventă a conjunctivului în locul infinitivului și dativul posesiv (subl. n.).

Pe de altă parte există și inovații proprii limbii române, cum sunt felul de exprimare a genului neutru, crearea articolului posesiv și demonstrativ, tendința de cumulare a mai multor mijloace pentru marcarea unei categorii gramaticale (alternanțe fonetice în temă + afixe gramaticale; articol hotărât enclitic la substantiv + articol demonstrativ înaintea adjectivului însoțitor etc.)”.

Pe scurt: *limba română conține, ca și celelalte limbi romanice, în principiu toate elementele latinei târzii (sec. IV-VIII). Deosebirile față de aceste limbi se datoresc influenței slave sau sunt caracteristici comune cu limbile balcanice, mai ales albaneza, dar și greaca, bulgara (și sârba); inovațiile proprii limbii române sunt mai puține.*

Influența slavă asupra limbii române

„Dialectul slav (plasarea acestuia în sudul Dunării este un fapt admis în general de slaviști) din care româna a împrumutat primele elemente slave trebuie să se fi asemănat cu idiomul cunoscut din vechile monumente de limbă religioasă (LIA – ltkirchenslavisch) „... (V. Rusu, în: Densușianu, 1975, note, p. 866).

Deci, după părerea unanimă a slaviștilor, *influența slavă veche (înainte de 900 – 1.000 d.Hr.) s-a exercitat asupra limbii române în Peninsula Balcanică.*

În *româna vorbită la nord de cursul inferior al Dunării (dacoromâna)* există foarte multe elemente slave, care provin dintr-o epocă mai târzie: din limba bulgară vorbită în secolele al XI-XIII-lea. Rămânând doar la cuvinte: Macrea (*Transilvania*, 73, 1942), a găsit dintre

24.311 de cuvinte 20.7% de origine latină și 16.4% de origine slavă.

— Cuvintele de bază, din care se formează derivatele, le-a examinat I.I. Russu (*Dacoromania*, I, 1973, p. 196): 1550 sunt de origine latină, iar cele preluate din slavă sunt în număr de peste 2000.

Despre profunzimea influenței slave ne oferă o imagine doar simpla înșirare a câtorva cuvinte: *obraz*, *nevastă*, *drag*, *iubi*, *baștină* (pământ natal, loc de origine), *obște* (colectivitate), *da*, toate cuvinte românești preluate din slavă. Alături de cuvinte de origine greacă și latină, o bună parte a terminologiei religioase din româna vorbită la nord de Dunăre este de asemenea împrumutată din slavă. Mihăilă (*Studii* 1973, pp. 126 - 132) înșiră 79 astfel de cuvinte, de exemplu: *duh*, *rai*, *sobor* (sinod), *episcop*, *mănăstire*, *jertfă*, *idol*.

Întrebarea care se pune este: unde s-a exercitat această considerabilă influență slavă asupra românei vorbite astăzi la nord de cursul inferior al Dunării? Bulgaria și-a extins supremația, în secolul al IX-lea, asupra Munteniei de azi și asupra părților sudice ale Ardealului de azi. Însă deja în secolul următor mare parte a Munteniei a fost ocupată de *pecenegi*, iar în părțile centrale ale Ardealului s-au așezat *ungurii*. Este de știut că, în secolele al X-XII-lea, în Bulgaria a trăit o populație vlahă numeroasă și puternică. Vlahii de acolo aveau armate și fortificații; iar în secolul al XII-lea răzvrătirea poporului împotriva dominației bizantine a fost inițiată de păstori vlahi (și cumani), care au creat în 1187, împreună cu bulgarii, cel de-al doilea Țarat bulgar: Țaratul vlaho-bulgar al lui Asan și Petru.

Puternica influență slavă asupra românei vorbite astăzi în nordul Dunării se putea exercita doar în cadrul statului bulgar, în secolele al X-XII-lea.

Imigrarea vlahilor spre nord a început în secolul al XII-lea, adesea cu ajutorul cumanilor, care erau locuitorii teritoriului Munteniei și Moldovei. În limba română cuvintele cumane, în afară de cele slave, reprezintă

primele cuvinte și nume geografice preluate de la o populație la nord de Dunăre. Câteva exemple: *beci* „pivniță servind drept temniță, *sur* „culoare de cal, un fel de gri, *toi* „culme” (azi în sens figurat); și toponime: Bărăgan, Teleorman din cumana *teli orman*, „pădure nebună, codru întunecat, Caracal (*kara* „negru, *kal* „cetate), etc.

2. Cum s-a format populația de astăzi a Ardealului?

Slavii au apărut și s-au așezat în întregul bazin al Carpaților și pe întregul teritoriu al României de astăzi. A fost o populație nu prea numeroasă în Ardeal, care s-a stabilit în zona de contact dintre regiunile montane și de șes cu iarbă, pe malurile râurilor și regiunile mlăștinoase. Slavii au fost un neam de șerbi, întrucât însă regele Ștefan cel Sfânt (997 – 1038 d.Hr.) a ordonat ca în țara sa nimeni să nu fie șerb, au devenit liberi (Janesó, 1931, p. 37). În cea mai mare parte a Ardealului au dispărut, contopindu-se cu populația maghiară, iar în partea de sud-vest (Caraș-Severin, Hunedoara) cu românii: aici există zece nume de râuri românești, preluate direct din slavă, și numele vechi românesc al Alba-Iuliei, *Bălgard* Cetate albă) este de asemenea preluat nemijlocit din slavă.

Maghiarii au trăit în secolul al IX-lea în (regiunea denumită în scriptele vechi) Etelköz, un teritoriu situat la nord de litoralul vestic al Mării Negre, și la sfârșitul secolului al IX-lea au migrat spre vest, în Bazinul Carpatin. Pe partea estică a mării Puste Maghiare, începând cu partea nord-estică și continuând prin Bihor, Zărand (regiunea păstrează numele ducelui Zerind din dinastia arpadiană), prin Arad și Timiș până la Dunăre au fost descoperite cimitire și morminte ungurești din această perioadă a descălecatului (*Erdély rövid története* [Scurtă istorie a Ardealului, siglă: SIA-89], 1989, p. 107). În această regiune mai multe dazine de sate poartă numele triburilor maghiare de-scălecătoare (Kér, Jenő, Tarján, Keszi, etc.) În textul cronicii din jurul anului 950 al împăratului bizantin Constantin Porfirogenetul este scris că pe acest teritoriu trăiesc turci = maghiari.

În Ardeal există numai trei așezări purtând nume de

triburi maghiare (în județele Dăbâca și Cluj). Cimitire maghiare din secolul al X-lea au fost descoperite la Cluj, în ținutul Arieșului, pe cursul mijlociu al Mureșului și în partea sudică a Secuimii, mai ales în județul Covasna. Tot acolo și pe cursul celor două Târnave au fost descoperite centre ale ducilor și conducătorilor de oști maghiare din secolul al X-lea (SIA-89, pp. 117 - 124).

La sfârșitul secolului al XI-lea un mare bloc etnic maghiar din Ardeal și organizația lor politică a trăit pe valea Someșului, precum și în partea centrală și vestică a văii Mureșului, în jurul Alba-Iuliei.

Secuii sunt, după toate probabilitățile, un trib de origine turcică, care s-a alăturat maghiarilor încă mult înaintea ocupării teritoriului țării de mai târziu. Sarcina lor a fost apărarea granițelor țării, astfel se găseau, în cete mai mici sau mai mari, dea-lungul graniței întregi. În diplome și documente contemporane prima lor mențiune, cunoscută astăzi, îi amintește ca fiind locuitori ai părților limitrofe din vestul și nord-vestul Ungariei. În est prima diplomă îi pomenește în Bihor, unde există și astăzi unele toponime care poartă numele lor. În cursul secolelor al (XI) - XII-XIII-lea s-a desfășurat migrarea secuilor spre est și sud-est, concomitent cu extinderea granițelor Ungariei spre Carpați; ei s-au stabilit la urmă în Secuimea de astăzi, ca și în ținutul Arieșului. Sarcina de grăniceri a secuilor a devenit și mai pronunțată în secolele care au urmat: ca neam de războinici născuți și foarte disciplinați, în momentele grele ale istoriei, regii maghiari (în special cei din casa arpadiană) s-au folosit totdeauna de virtuțile militare ale secuilor.

Secuii și-au păstrat străvechea lor organizație politică și militară, bazată sub aspect social (deci și pe timp de pace) pe drepturi și libertăți: au fost egali între ei, având doar obligații militar-grănicerești față de stat. Pământul a fost în proprietate comună posesorală mai mult, decât privată. În perioada așezării lor definitive au fost crescători de vite, plătind regelui numai impozit în boi odată pe an. Boii au fost duși la Târgu Mureș (*Novum*

Forum Sicolorum în diplomele medievale), unde nu întâmplător s-au format cele mai vechi bresle (de 700 de ani) ale măcelarilor, dubălarilor și cojocărilor de pe întregul teritoriu al Ungariei de altă dată. Secuii erau organizați nu în județe, ci în comitate, numite de ei *szék*.

Regele Ștefan cel Sfânt (997 - 1038) i-a creștinat pe unguri și a pus bazele regatului ungar. *Ardealul a fost de la bun început parte integrantă a regatului*, în ciuda faptului, că Voievodatul Ardealului a beneficiat de o oarecare autonomie *de facto*, voie-vodul Ardealului fiind ales de obicei din membrii aristocrației maghiare superioare. El a fost subordonat numai regelui țării.

Toponimele. În orice parte a lumii locuitorii locului dau nume apelor, munților, localităților. Aceste denumiri se numesc toponime. În cazul în care deasupra locuitorilor locurilor respective ulterior se așază o altă populație, vorbitoare de o altă limbă decât populația locului, coloniștii noi preiau denumirile respective și le pronunță după regulile limbii vorbite de ei. Așa s-a întâmplat și în Ardeal.

După părăsirea Daciei de către romani, de-a lungul secolelor toponimele vechi treptat au dispărut. Toponimele date de popoarele migratoare - goții, gepizii, hunii, avarii -, din cauza schimbărilor relativ dese, a densității populației scăzute, cu excepția numelor râurilor mari, au pierit la fel. La sosirea lor, slavii au dat toponime noi. Maghiarii, începând de la sfârșitul secolului al IX-lea, au preluat o mulțime de toponime slave, totodată, unde nu erau, au dat și toponime noi. Mai ales noilor așezări, dar și la multe râuri mici. Aceste toponime mai târziu au fost preluate de către români.

Maghiarii au folosit, la început, pentru a forma *toponime*, nume de persoane în forma lor de bază (Jenő, Keszi, Keszű etc., care preluate după câteva secole de români apar ca Ineu, Chesău). Mai târziu, în perioada dintre secolul al XI-lea și până la năvălirea tătarilor (1241), la acest tip de nume au adăugat sufixul - *d* sau - *i*. Aceste toponime timpurii apar în număr mare în întregul bazin

transilvănean (vezi de ex. Popescu, *Limba Română*, XXIV, 3, 1975), și mai târziu au fost preluate de români: de pildă *Élesc*» rom. Aleșd, *Erősd*» rom. Ariușd, *Kövész*» rom. Cuied, Cuiești, *Apáti*» rom. Apareu, *Németi*» rom. Nemțiu.

Așa deci, marea majoritate a toponimelor românești sunt de origine maghiară sau slavă prin maghiară. De ex. *Várad*» Oradea, *Segesvár*» Sighișoara, *Kozárvár*» Cuzdrioara, *Hu-nyadvár*» Hunedoara, *Kővár*» Chioar, *Vásárhely*» Oșorhei (Murășoșorhei, mai târziu Târgu Mureș), *Komjátszeg*» Comă-țig, *Malomszeg*» Molonsâg, respectiv *Gorbó*» Gârbău, *Kalota*» Călata, etc.

O însemnătate deosebită o au denumirile râurilor mici, preluate tot din maghiara. De ex. *Sajó* (din vechiul *Savjó* „râu sărat, *sav* „sare, *jó* „râu’») Șieu, *Lápos* Cloc mlăștinos, *láp* „mlăștină») Lăpuș, *Békás* Cloc cu broaște, *béka* „broască») Becaș, Bicz, *Aranyos C* [pârâu] cu aur») Arieș, *Berettyó* (din vechiul *Berekjó* „râu între păduri de luncă, *berek* „pădure de luncă») Barcău, *Nádas* Ceu stuf, cu trestie») Nadăș, *Almás* către livezi de mere») Almaș etc.

Toate aceste toponime, împreună cu numele *Ardeal* și *Transilvania* (vezi mai jos), preluate de asemenea din maghiara, respectiv din traducerea numelui maghiar tradus în latină, dovedesc inexistența continuității dacoromâne. Șt. Pascu pentru a dezminți această evidență, a inventat teoria precum slavii și maghiarii au tradus denumirile vechi românești. De fapt a retroproiectat în trecutul îndepărtat acțiunea autorităților române care în anii 1920 au românizat o mulțime de nume de localități preluate din maghiara de-a lungul secolelor de către populația română. Pentru a dovedi invenția lui, a născocit niște nume de fantezie. După părerea lui de ex. *Almás* Ceu mere”, *alma* „mere») Almaș era „cândva” Meri, *Kapus* (*kapu* „poartă”, „vale strâmtă ca un fel de poartă») Căpuș era Poarta, *Korpád* (*korpa* „tărățe») Corpadea era Tărățel etc. (Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, pp. 489 - 490.)

Numele Ardealului: primul document, în care apare denumirea de *Ultra siluam* Cdincolo de pădure) este datată din 1075. În același secol apare și numele de *Partes*

Transsilvaniae Cpărțile de dincolo de pădure) și de aici înainte Ardealul este denumit cu termenul de *Transsilvania* în toate actele regatului ungar, scrise în această vreme în limba latină. Poporul n-a folosit limba latină, numele de mai sus fiind traducerea exactă a numelui maghiar *Erdőelve* C [regiunea de] dincolo de pădure). Sub această formă apare pentru prima dată în cronica lui Anonymus, de la sfârșitul secolului al XII-lea: *Erdeuelu* ([erdő-elű], astăzi *Erdély*). Acest nume a fost tradus în germană: în documente din secolul al XIII-lea și al XIV-lea este *Überwald, Über Walt* Cdincolo de pădure). Mai târziu i-au dat un nume propriu: *Siebenbürgen*.

Numele românesc *popular* este *Ardeal*. Acest nume apare pentru prima dată într-un document din 1432: *Ardeliu* (Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 22). Este evident că aceasta este preluarea denumirii maghiare *Erdély*. Terminologia oficială preferă numele de *Transilvania*, care este preluarea formei latine folosite în documentele regatului ungar.

Sașii. Cursul inferior al Târnavelor, regiunea dintre Olt și Mureș până la Orăștie precum și teritoriul din jurul Bistriței, la nord-est, au fost slab populate în secolul al XII-lea. În aceste zone regele Ungariei Géza al II-lea, începând din 1140 - 1150, a adus coloniști din Flandria și cursul inferior al Rinului. Ei au fost strămoșii sașilor, pe care *Diploma Andreanum* (1224) al regelui Endre al II-lea i-a organizat într-un popor unitar, teritoriul locuit de ei fiind numit *Königsboden* „pământuri regale”. Erau purtătorii unei industrii și unui comerț dezvoltat, mai multe orașe ardelenesti din evul mediu au fost fondate de ei. În sudul țării au avut și un rol de apărare militară. Au trăit conform obiceiurilor lor vechi; dispuneau de autoguvernare, organizați fiind tot în unități administrative speciale, numite *szék*. *Königs-boden* avea patru unități administrative: *Atland* (regiunea Sibiului), *Burzenland* (» rom. *Țara Bârsei*, magh. *Barcaság*, regiunea Brașovului), *Weinland* (regiunea dintre cele două Târnave), și *Nösnerland* (regiunea Bistriței).

Astfel au luat ființă în Ardeal cele trei națiuni. Înaintea năvălirii tătarilor n-a existat nicio legătură între ei.

Sub aspect juridic ungurii au fost nobili de la ocuparea țării. Mai târziu s-a format între ei și o altă formă a nobilimii: regele a organizat comitate regale, la început Szolnok (mai târziu Belső-Szolnok, ulterior contopit cu Doboka), și Fejér (Alba); iar mai târziu Doboka, Kolozs, Torda, Küküllő, Hunyad (Dăbâcă, Cluj, Turda, Târnava, Hunedoara). În centrul fiecărui județ era o cetate regală, personalul acesteia (funcționarii regali, slujitorii cetății) formau mai târziu nobilimea (*homines vei iobagiones regis*).

În evul mediu *biserica* avea un rol politic extrem de important. Avea proprietăți (moșii), soldați proprii, deci pe plan social a jucat și un rol de stăpân lumesc (mirean), laic.

Desele năvăliri dinspre est au pricinuit lupte frecvente. Cei care s-au distins în acestea, s-au putut ridica în nobilime și au primit domenii. Cealaltă posibilitate, prin care se putea câștiga proprietăți, a fost ajutorul militar acordat претенdenților la tron. Astfel s-a format o pătură de mari moșieri – stăpâni suverani pe domeniile lor. Nobilitatea se putea moșteni.

Însemnătatea județelor regale s-a redus la începutul secolului al XIII-lea, fiindcă regele a donat moșii stăpânilor locali, voievozilor. Astfel s-a format clasa marilor proprietari, nobilimea de prim rang (SIA-89, p. 176).

3. Primele cnezate românești în Muntenia

Primele cnezate pe teritoriului Munteniei sunt amintite în Carpații Meridionali într-o diplomă a regelui maghiar Béla al IV-lea, emisă în 1247. Aceste cnezate se situau în mare parte la sud de lanțul munților; în parte și în Hațeg: Litovoi, Fărcaș și Ioan, precum și Seneslav, sub supremația regelui maghiar (Giurescu, 1975, p. 169). Aveau o organizație militară de sine stătătoare. În cea de-a doua parte a secolului al XIII-lea stăpânirea regală maghiară slăbește. Economia Munteniei se întărește, ia

naștere o pătură de moșieri. Interesul acestora era existența unei armate puternice, dirijate din centru, prin care își puteau asigura dominația asupra propriului lor popor și se puteau apăra împotriva dominației maghiare și tătărești. Până la urmă, în 1324, voievodul Basarab a devenit „mare voievod și domn” al întregii Munteniei, cu sediul la Câmpulung. Nepotul lui Basarab, Vladislav, este deja vasalul regelui ungar Ludovic I., căruia regele

„... i-a cedat cetatea Severinului și i-a donat lui și moșiile ardelenesti ale Făgărașului și Almașului”... „Astfel, Vladislav, chiar vasal fiind, a primit un refugiu în Ardeal, împreună cu curtea, nobilii, iobagii și robii săi” (Kosztin, 1989, pp. 68 – 69).

În secolele al XIV-lea și XV-lea s-a statornicit o legătură comercială intensă între Ardeal și Muntenia. În această vreme în Muntenia s-au produs puține cereale și nu era dezvoltată nici confecționarea diferitelor unelte. Acestea trebuiau aduse din Ardeal, pe când negustorii – în parte sași, în parte secui – transportau în Ardeal animale vii, piei de animale, ceară, brânză, pește sărat. Prin aceasta se explică în parte strădania, urmărită secole de-a rândul, a regilor maghiari de supunere feudală a Munteniei. După apariția turcilor, și necesitatea apărării a fost un motiv al acestei strădanii (Bíró 1973, p. 24).

4. Năvălirea tătarilor

(1241 – 1242) a cauzat uriașe devastări în Ardeal. Hoardele tătărești au năvălit prin strâmtoarea de la Verecke, Țara Bârsei și alte pasuri ale Carpaților. Când au făcut cale întoarsă de pe marele șes al Ungariei, trecând prin valea Mureșului, au pustiit tot ceea ce au cruțat la venirea lor. Regele Ungariei Béla al IV-lea a refăcut țara după plecarea tătarilor: a reorganizat apărarea militară a țării, în loc de cetăți regale construind cetăți fortificate pe vârfurile munților. Pentru popularea Ardealului au fost aduși oameni din Ungaria și coloniști din străinătate și au venit și numeroși români (vezi mai jos). Nu întâmplător regele Béla al IV-lea a fost supranumit „cel de-al doilea întemeietor al țării”.

5. Românii în Ardeal

Regele Endre al III-lea a ținut în 1291 la Alba Iulia sfatul țării: aceasta a fost prima adunare comună a ungarilor, secuilor și sașilor, locuitori ai Ardealului. Acest prim sfat al țării a fost urmat apoi de mai multe alte sfaturi. La cel ținut în 1298 în Ungaria au fost invitați reprezentanții celor trei națiuni (națiune nu în sensul de azi al cuvântului). În diploma din 1293 a regelui Endre al III-lea se poate citi că

„Cu consimțământul mai marilor țării care sunt cu noi, am hotărât, ca toți vlahii [românii], fie ei pe moșia oricui, să fie duși înapoi pe moșia noastră regală Székás” (Janesó, 1931, p. 48).

La această dată colonizarea românilor a fost încă exclusiv un drept regal. A fost de asemenea hotărât și faptul ca ei să plătească a 50-a parte a turmelor lor de oi (*quingagesima ovium*). Acesta a fost un impozit cu caracter permanent încă de pe timpul când ei locuiau în Balcani. A fost parte a *dreptului vlahilor* (*ius valachicum*), sistemul judecătoresc bazat mai mult pe obiceiuri consfințite de vremuri în Peninsula Balcanică. Nici moșierii, nici regele nu s-a atins de funcția judecătorească locală a cnejilor; *ius valachicum* s-a păstrat încă mult timp și după așezarea românilor în Ardeal.

Românii au început să vină în Ardeal în mase mai mari după năvălirea tătarilor, anume în județele Hunedoara, Caraș-Severin și Făgăraș. La început se așezau numai pe domenii regale, iar mai târziu, cu permisiunea regelui, și pe moșiile episcopale și capitulare. Doar începând cu domnia lui Ludovic cel Mare (1342 - 1382) puteau efectua colonizări ale românilor și latifundiarii particulari și orașele. Sălașul (păstoresc) al unui grup mai mare, format din mai multe familii se numea *cătun*, iar în fruntea sa se afla cneazul. Cneazul deci a adus coloniști, și pentru acest serviciu a primit pământ de la rege. O diplomă a lui Ludovic cel Mare din 1350 spune: „acordăm cnezatul, sperând că prin grija lor cu sârg satele noastre de [coloniști] vlahi vor câștiga mulți locuitori”.

— Cnezatul a fost o funcție care se moșteneau. În funcție de mărimea pământului a fost diferit și rangul cnejilor. Unde erau mai mulți cneji, a fost ales un voievod, sau șpanul cetății a numit un voievod (Hunedoara, Maramureș) și în acest caz *el* a fost în legătură directă cu regele.

„Diplomele din secolele al XIV-lea și al XV-lea denotă, că printre cneji au fost foarte mulți oameni agresivi. Se întâmpla de nenumărate ori să atace unul casa celuilalt, să dea foc casei și să răpească obiectele mai valoroase. Omuciderea, incendierea și aducerea de prejudicii proprietății străine este la ordinea zilei printre ei. Episcopul de Transilvania a reclamat de mai multe ori, că cnejii care locuiesc pe moșii episcopale și capitulare vând ogoare, terenuri de cosit, de parcă acestea ar fi proprietatea lor; îi apasă pe cei supuși lor cu sarcini noi, mai mult, vreau să scape de autoritatea moșierului până și cu puterea unor amenințări” (Janesó 1931, p. 63).

Populația românească a Maramureșului își trage originea de la vlahii, pe care i-au trimis regelui Ungariei Vladislav al IV-lea Cumanul stăpânii Constantinopolului, în 1284 – 1285. Împreună cu oastea maghiară, aceștia i-au bătut pe tătari pe cursul superior al Tisei, unde tătarii au făcut o incursiune. Întrucât nu mai voiau să se reîntoarcă în țara lor, regele i-a așezat în Maramureș (după *vechi cronici rusești*, Janesó 1931, p. 61).

În fruntea regiunii militare de pază grănicerească, care s-a creat în secolul al XIV-lea cu sediul la Baia, a stat voievodul maramureșean Dragoș. În 1359 voievodul maramureșean Bog-dan s-a strămutat în Moldova și a ocupat scaunul voievodal. Prin aceasta a luat ființă *voievodatul românesc al Moldovei*, la început doar în părțile învecinate cu Maramureșul. Regele Ungariei Ludovic cel Mare n-a putut împiedica ruperea și independența sa de regatul său.

Numărul românilor ardeleni în secolul al XIV-lea

În listele decimale papale din anii 1332 – 1337, în Ardeal erau consemnate 950 de parohii obligate să

plătească dijmă. Acestea erau locuite de catolici; dar, în vremea respectivă, ca și astăzi, țineau de cele mai multe parohii catolice una sau două *filiale*. Așa numărul așezărilor locuite de catolici poate să fi fost în jur de 2.550, numărul total de așezări în Ardeal, consemnat în documente din 1350. Nesocotând filialele, Pascu (1984, p. 60) afirmă că în cca. 2000 de localități nu locuiau catolici, ci români sau ruteni ortodocși, o concluzie evident greșită.

Ridicarea bisericilor greco-orientale (ortodoxe) începe în Ardeal la sfârșitul secolului al XIII-lea; primele la Densuș, Sântă Maria Orlea, Gurasada, Strei, Streisângeorgiu (Giurescu, 1975, pp. 338 - 339).

Papa Clementin al VI-lea dispune în 1345 călugărilor franciscani să-i treacă pe români la religia catolică, dar aceștia au opus o rezistență puternică, sub influența spirituală clerului ortodox. Toate încercările de mai târziu de a-i trece pe români la religia romano-catolică de partea catolică (papa, regi unguri, etc.) au eșuat de asemenea.

6. Societatea feudală

În *Ungaria* dreptul privat al proprietății a fost reglementat de *Bula de Aur* al regelui András al II-lea, *conform unei codificări juridice riguroase de tip apusean*. În secolul al XIV-lea scade însemnătatea comitatelor regale, cea mai mare parte a pământului ajungând pe mâna marilor latifundieri. Din această cauză nobilimea proprietară de mari moșii a fost obligată la recrutarea și aprovizionarea armatei (sistemul banderial fiind același ca și în Europa Occidentală). Pe vremea domniei lui Ludovic cel Mare a fost întărită clauza de aviticitate și de rezistență a Bulei de Aur, care a oferit nobilimii o putere și independență sporită față de rege. Cronicarul Gr. Ureche admira libertatea nobiliară ardelenască și poloneză („justiția ungurească este foarte dreaptă”) și critica cu amărăciune situația de acasă: „În Moldova poți pieri fără tragere la răspundere, judecată și orice vină; voievodul este în una și aceeași persoană judecător, reprezentantul acuzării și executorul legii” (citează Makkai, 1989, pp. 129 - 130).

În *voievodatele române* domnitorul este stăpânul absolut al proprietății funciare, el donând o parte a pământului oamenilor săi credincioși, pe un timp determinat. Doar mai târziu, spre sfârșitul secolului al XV-lea se donau moșii sub formă de proprietate care se putea moșteni. Acesta era *uricul* (din magh. *örök* „etern, pe veci”). În lipsa unei codificări juridice riguroase însă era nevoie de întărirea domnitorului (ceea ce de obicei nu se făcea fără daruri din partea beneficiarului), în cazul fiecărui act de donație.

Iobagii, în Moldova numiți *vecini*, în Muntenia *rumâni*, erau liberi sub aspect juridic până la sfârșitul secolului al XVI-lea. Domnitorul a fost sprijinit de *marele sfat al țării*, care era compus din cei mai avuți boieri ai țării. Biserica n-avea pământuri și era subordonat voievodului. Pe de altă parte voievozii erau patronii bisericii, ctitorind mănăstiri. State și ordine a fost o categorie necunoscută în voievodate; deci, un fel de parlament, ca în Ungaria și Europa Occidentală n-a existat. O altă deosebire era faptul, că deși scaunul domnesc se moșteneau în principiu, nu era reglementată ordinea succesiunii (de ex. pe baza dreptului primului născut, al primogeniturii), ceea ce făcea să apară concomitent mai mulți pretendenți la scaunul domnesc.

7. Răscoala țărănească de la 1437 - înțelegerea de la Căpâlna

În secolul al XV-lea au izbucnit mai multe răscoale în Europa împotriva exploatării boierești, a nobilimii mari proprietare în general. Regele Ungariei, Ludovic I, cel Mare i-a scos pe țărani, în 1365, de sub autoritatea comiților regali și i-a pus sub jurisdicția moșierilor. Aceștia i-au privat pe țărani de dreptul lor de până atunci la strămutare liberă. Nemulțumirea a fost și mai mare pe *domeniile bisericesti*: episcopul a pretins plata dijmei în bani, iar țărani sârăciți n-au putut face față acesteia. În 1437, în părțile de mijloc ale Ardealului a izbucnit *răscoala țăranilor din județe*. La început țărani au luptat împotriva trupelor voievodului, repurtând victorii, dar după ce

nobilimea i-a chemat în ajutor pe secui și pe sași (la care nu au existat iobagi), răscoala a fost înăbușită. Cele trei națiuni (statele și ordinele Ardealului) au încheiat o înțelegere în 1437 în comuna Căpâlna (județul Dăbâcă [Szolnok-Doboka]). Acesta a fost *Unio Trium Nationum*, (U.T.N) bazat pe deplina egalitate politică a națiunii maghiare, secuiești și săsești, și constituia baza dreptului public de mai târziu al Ardealului. A fost stipulată și codificată *autonomia propriu-zisă* a Ardealului și s-au pus bazele unei apărări mai eficiente împotriva cuceririi turcești. *Unio Trium Nationum* delimitează exact sarcinile și îndatoririle maghiarilor, secuilor și sașilor în caz de război și a fost reînnoit de mai multe ori. Mai mult, după dezastrul de la Mohács (1526), dietele Ardealului au prescris în actele lor datoria reînnoirii lui U.T.N. din 12 în 12 ani.

În manuale de istorie românești se scrie de obicei despre răscoala țăranilor „români și maghiari”. Trebuie adăugat la această, că românii, care în aceea vreme erau în minoritate, trăiau sub conducerea cnejilor și voievozilor lor și nefiind cato-lici, nu plăteau deloc dijmă. La răscoală participau numai acei puțini români, care erau așezați pe moșii episcopale și capitulare. Problema neplății dijmei de către cei care nu erau catolici, ci ortodocși, este reflectată amănunțit în art. 45 din decretul II din 1495 al regelui Ungariei Ulászló al II-lea⁵.

5 “Art. 45. Sârbii, Rutenii și Valahii [românii] să nu plătească dijmă.

La capătul țării sunt mai multe locuri unde pe pământul creștinilor locuiesc sârbi, ruteni, valahi și alți schismatici [ortodocși] care pentru acest pământ, trăind după ritul lor, până acum nu plăteau deloc dijmă și pe care totuși domnii prelați vor să oblige la plata dijmei.

§1. Și cum aceste dijme dedicate patrimoniului lui Hristos se percep de la credincioșii lui Hristos și nu de la oamenii care [prin schismă] s-au rupt de la el (și nici decum nu de la aceștia care locuiesc în aceste locuri la invitația și asigurarea majestății sale regele, a voievozilor, banilor și funcționarilor care păzesc pământurile de la capetele țării), ordonăm și terminăm:

§2. Că de acum înainte de la sârbii, rutenii, valahii și alți schismatici

Concepția istoriografiei românești, conform căreia *Unio Trium Nationum* era o alianță a celor trei națiuni ardelenice împotriva românilor, nu este decât retroproiectarea unei idei moderne, naționaliste (care își are rădăcinile în epoca deșteptării naționale), într-o perioadă, când națiunea română încă n-a existat. A existat doar o vagă conștiință de grup etnic, pe atunci încă minoritar. Înțelegerea de la Căpâlna se îndreaptă *împotriva tuturor iobagilor*, maghiari și români (Janesó, 1931, p. 71).

8. Turcii

Armata turcească a învins, în bătălia de la 1389, de pe Câmpia Mierlei (Kosovopolje) armata sârbilor și a multor alte popoare europene. Bătălia a fost prima mare manifestare izbitoare a expansiunii otomane în Europa.

Iancu de Hunedoara – Hunyadi János

La mijlocul secolului al XV-lea Hunyadi János era comandantul de faimă legendară în întreaga Europă al luptei împotriva turcilor. În literatura istorică română de specialitate *Iancu de Hunedoara* figurează în general ca român. Tatăl său, Voicu, a fost într-adevăr fiul unui cneaz român, care era în serviciul regelui ungar Sigismund, de la care a primit în 1409 domeniul Hunedorii. Mama lui a fost o femeie maghiară. Hunyadi János a fost în serviciul mai multor nobili înalți din sudul Ungariei – de ex. banul de Macsó –, în 1428 însă s-a alăturat regelui Sigismund. În același an, a luat-o de nevastă pe Szilágyi Erzsébet de Horogszeg. (Din această căsătorie s-a născut marele rege al ungarilor, Mátyás; 1458 – 1490.) În 1439 a devenit ban de Severin, mai târziu căpitanul Belgradului, iar în 1440 voievodul Ardealului. În 1438 sultanul Murad a atacat, în fruntea unei armate turco-româno-sârbești (cu participarea domnitorului muntean Vlad Dracul) Ardealul, devastând Se-beșul Săsesc, Alba Iulia și Cetatea de Baltă. Împotriva atacurilor care se repetau în anii 1440, Hunyadi se apăra

care trăiesc pe oricare dintre pământurile creștinilor, nu este voie să se perceapă nici un fel de dijmă.” (din originala latină, Corpus Juris Hungarici [Corpul legilor maghiare], I, dintre anii 1000 și 1526, p. 588.)

însă cu succes, faptul având un puternic răsunet în Europa întreagă.

Hunyadi János era favoritul nobilimii maghiare mijlocii și foarte popular și printre popoarele Peninsulei Balcanice. În 1446 a fost ales guvernatorul general al Ungariei, un fel de regent pe lângă regele minor. Ca să poată lupta cu succes împotriva turcilor, s-a străduit să pună voievozi fideli lui pe scaunul voievodatelor române. Acesta n-a dat însă totdeauna rezultatele scontate; în 1448 a pierdut cea de-a doua bătălie de pe Câmpia Mierlei în urma trădării domnitorului Dan. Faptul a făcut să eșueze planul alianței antiturcești a popoarelor balcanice.

Pentru meritele sale, regele Ungariei a donat lui Hunyadi domenii uriașe, iar el a susținut din venitul acestora puternica sa armată. Nucleul trupelor sale îl constituiau armatele maghiare și secuiești din Ardeal. Tradițiile și legendele istorice ale popoarelor balcanice arată că în persoana lui Hunyadi sârbii, românii și bulgarii vedeau mai ales comandantul secuilor. Numele lui este *Szibinyányi Jánk*, *Iancu Sibanul*, *Ioan Secuiul*, în cântece istorice aromânești *Iencio Ungurul* sau *Iencio Secuiul*.

Hunyadi János a construit cetăți, a întărit orașe; cu sprijinul său material a fost clădită mănăstirea franciscană și biserica minorită (reformată) din str. Mihail Kogălniceanu în Cluj, ca și mai multe biserici în alte orașe din Ardeal (Gârbova de Jos, Sântimbru, Teiuș) (Janesó, p. 1931, p. 79).

Ultima mare bătălie victorioasă Hunyadi János a purtat-o în 1456 la Belgrad, unde l-a învins pe sultanul Mohamed al II-lea, „Cuceritorul”, care asedia Belgradul. În amintirea acestei mari victorii papa a dispus *să se tragă clopotele în fiecare zi la amiază*.

Istoriografia românească unanim acceptată azi prezintă politica lui Hunyadi față de voievodatele române, de parcă el ar fi vrut să unifice „cele trei țări românești”. Ardealul, ca „țară românească” apare adesea și în alt context, dar acesta este total greșit: sub aspect statal și sub aspectul dreptului constituțional Ardealul constituia

parte integrantă a regatului maghiar; sub aspect istoric: maghiarii locuiau Ardealul cu mai bine de trei secole înaintea venirii românilor, iar populația sa la mijlocul secolului al XV-lea a fost în majoritate maghiară, secuiască și săsească, cu o minoritate românească neglijabilă.

Ștefan cel Mare a ocupat tronul Moldovei în 1457. A organizat și a înzestrat din belșug cu arme oastea sa, a întărit cetățile. Luptele lui Ștefan cu turcii în general erau victorioase; pe patul său de moarte (în 1504, după o domnie de 47 de ani) a relatat că a purtat 36 de războaie, dintre care a câștigat 34 (IR Compendiu, 1970, p. 138). A depus mare eforturi pentru a-și extinde domnia asupra Munteniei, dar acestea n-au avut rezultate durabile.

Pentru înțelegerea corectă a epocii trebuie menționat și faptul că: „Animizitatea dintre moldoveni și munteni este copios argumentată de ambele părți. Tipice pentru relațiile lui Ștefan cu românii de peste Milcov sunt ingerința armată și jaful. Ștefan îi pradă pe români cu aceleași sentimente cu care îi jefuiește pe secu, fără să facă nicio distincție „patriotică” între ei. Când relatează faptul că Ștefan a ordonat oștirii sale să prade trei zile după plac în Țara Românească, Ureche nu pare să simtă incongruența patriotică a situației: dimpotrivă, poate fi lesne perceput tonul admirativ și justițiar” (H.R. Patapievici, *Politice*, 1996, p. 74).

Situația țăranilor în voievodatele române în epoca dominației otomane

La sfârșitul secolului al XV-lea comuna sătească a început să se destrame; țăranii, pentru a obține pământuri noi, tăiau pădurile. În această vreme au trecut la producția de grâu, care se putea vinde la un preț bun. În secolul al XVI-lea agricultura s-a dezvoltat atât de mult, încât cele două țări au aprovizionat cu alimente imperiul otoman. Moșierii au căutat să acapareze mai mult pământ – prin cumpărare, cu forță – mai ales din pământurile comunelor sătești. Au luat ființă marile latifundii, în jurul anului 1600 o familie boierească posedând chiar și 130 – 160 de sate. Concomitent cu comerțul în dezvoltare, marii moșieri,

pentru ca să câștige mai mulți bani, au ridicat volumul de servicii, pe care iobăgimea trebuia să efectueze și robota, ceea ce, devenind insuportabilă la un moment dat, a dus la fuga în masă a țăranilor. De aceea au introdus legarea de glie a țăranilor. În Muntenia actul se leagă de numele lui Mihai Viteazul: „*legământul lui Miha*”. Cu țăranii legați de pământ boierul putea dispune după bunul lui plac: îi putea vinde, schimba, dăru (IR Compendiu, p. 159; Bíró, 1973, p. 67).

Boierii, *în mare parte de origine străină, n-au purtat nici urmă de vreun sentiment de solidaritate cu țăranii români din proprietatea lor*. Numele acestora a fost *rumân*.

„În înțelesul celor vechi, *rumân* era aproape tot una cu rob, *rumânie* însemna tot una cu robie” (Drăghicescu [1996], 230; și același autor, 232): „faptul că se afla la noi o clasă a boierilor, străină de sentimentele neamului, de neam și de marile lui interese, a făcut că luptele pentru tron ajunseră atât de sfâșietoare la noi și duseră țărilor până în fundul celei mai adânci prăpăstii morale”.

Istoria Țării Românești, scrisă către sfârșitul secolului al XVII-lea, relatează multe fapte despre exploatarea crâncenă a țăranimii din Țara Românească, ca de pildă:

„Deci pentru multe biruri gréle ce au fost asupra săracilor, neputând să mai biruiască, spartu – s-au toate județele de peste Olt, fugind care încătro au putut”. Chiar și câteva boieri, văzând „că nu mai pot birui, să sculară toți de pribegiră în Țara Ungurească, trecând pre plaiul Vâlcanului, la Hațeg” (în anul 1629; p. 96). Autorii ediției critice din 1960, precizează în Introducere: „Din relatările cronicarului s-au mai văzut și lupta dusă, cu greutate, dar eroic, de popor împotriva cotropitorilor turci, lacomilor dregători greci și asupritorilor boieri ai țării” (p. XXXIII).

9. Principatul independent al Ardealului

În 1526 armata turcească a învins armata regelui maghiar în bătălia de la Mohács. Tânărul rege, Ludovic al II-lea, a murit și țara a rămas fără rege. În deceniile următoare turcii au ocupat partea centrală a Ungariei

(Buda în 1541). Principatul independent care a luat ființă în Ardeal, a fost urmașul de drept și de fapt al regatului ungar scindat în trei părți.

Aceasta a fost epoca Reformei; în Ardeal au domnit principii protestanți, care au dus o politică dibace, în urmă căreia Ardealul a beneficiat de o independență relativă. Pentru prima oară în Europa – și în lume – la 1568, s-a declarat și a fost codificată la dieta din Turda libertatea confesională. Principatul Transilvaniei a avut parlament propriu, turcii nu s-au amestecat în treburile sale interne. Plătea dări turcilor, era expus haraciului, invaziilor turcești și tătărești, dar sub aspect administrativ, *Ardealul n-a devenit niciodată parte a Imperiului Otoman*. Statutul său nu se poate compara nici cu cel al Moldovei și Munteniei (țări cu statut de vasalitate turcească propriu-zisă), nici cu partea centrală cucerită de turci a Ungariei, integrată în teritoriul Imperiului Otoman.

Formarea Principatului Transilvaniei a atras după sine mari transformări în întregul Ardeal. Nu mai avea la dispoziție sursele materiale și de forță ale regilor maghiari, astfel cele trei națiuni trebuiau să-și asume o mai mare contribuție în administrarea și susținerea statului.

În *Ardeal Reforma* a început printre sași, care au trecut la *religia luterană*. Printre unguri și-au găsit adepți *învățăturile lui Calvin* și la mijlocul secolului al XVI-lea, fiul unui cizmar clujean, Dávid Ferenc a pus bazele religiei *unitariene*, dictonul căreia, „Dumnezeu este unul singur”, a propovăduit purificarea literei și spiritului Bibliei de „zorzoanele” dogmelor care li s-au suprapus mai târziu și refacerea literei și spiritului Sfintei Scripturi mai cu seamă al Evangheliilor și al textului întreg al Noului Testament.

Judele Brașovului, Johannes Honterus și tipograful Johann Benckner răspândesc noul crez și printre români, în spiritul căruia, pentru luminarea românilor, scot de sub teasc cărți religioase *în limba română*. Pe cheltuiala căpitanului de Deva, Geszti Ferenc, apar din Vechiul Testament primele două din cele cinci cărți ale lui Moise, sub titlul de *Paliă de la Orăștie* (1580 – 82). Călugărul

grec Coresi, în perioada activității sale de la Brașov a scos aproximativ 35 de cărți în limba română și vechea slavă bisericească, în mare parte cu ajutor material săsesc și maghiar. Aceste lucrări au avut o mare însemnătate în formarea limbii literare române. Prima carte tipărită în limba română a apărut în Ardeal (*Catehismul luteran*, 1544). Limba slavă bisericească de până atunci a slujbei ortodoxe este schimbată și înlocuită cu limba română în 1566. Principele Báthori István instituie în 1571 la Alba Iulia o episcopie greco-orientală, episcopul căreia este sfințit la Târgoviște.

Báthori István (1571 - 1576) continuă politica inaugurată de Martinuzzi Fráter György: întrucât Habsburgii n-au putut apăra Ardealul de turci, el a fost în mod deschis un domnitor care a plătit tribut de vasalitate turcilor, dar în taină a fost aliatul regelui Ungariei. După ce a devenit rege al Poloniei (1576 - 1586), una dintre scopurile sale principale a fost izgonirea turcilor din Europa întreagă, problemele ardelenesti însă au continuat și pe mai departe să fie una dintre grijile sale fundamentale (Janesó, 1931, p. 16).

Mihai Viteazul în Ardeal

Secuii țineau morțiș la privilegiile lor, dar dieta din 1557, desființând multe dintre acestea, i-a obligat la suportarea sarcinilor de natură bănească. Mai târziu principele Báthori Zsigmond a promis refacerea vechilor lor libertăți, dar nu s-a ținut de promisiune.

În asemenea împrejurări a inițiat un atac împotriva Ardealului voievodul Munteniei, Mihai Viteazul. A trimis vorbă secuilor, că el atacă Ardealul din înputernicirea împăratului Austriei, Rudolf, și dacă ei se alătură lui, împăratul va reface vechile lor libertăți. Secuii s-au alăturat în mase la armata lui Mihai, până într-atâta, încât o treime a trupelor sale, care se ridica la 36.000 de oameni, erau secui.

La 28 octombrie 1599 Mihai Viteazul a învins în bătălia de la Șelimbăr (Schellenberg) - aproape de Sibiu - armata principelui ardelean și a intrat în Alba Iulia. Aici a

convocat dieta, la care a declarat că el a venit în Ardeal din însărcinarea regelui Rudolf, în calitate de locțiitor al acestuia și căpitanul general al țării. Statele și ordinele ardeleni i-au depus jurământ lui Rudolf și lui Mihai, ca locțiitor al regelui. Mihai a refăcut vechea libertate secuiască, pentru că avea nevoie de virtuțile și calitățile lor militare, dar n-a adus nicio schimbare în situația țăranimii române.

În vara anului 1600 Mihai l-a alungat pe voievodul Moldovei și s-a înscăunat pe sine însuși pe tronul Moldovei. Regele Rudolf însă n-a avut încredere în lealitatea lui Mihai și l-a trimis în Ardeal pe generalul său Basta, în calitate de emisar regal, pentru a prelua țara în numele lui. Basta s-a unit cu maghiarii nemulțumiți din Ardeal și în bătălia de la Mirislău din 18 septembrie 1600 l-a învins și l-a alungat din Ardeal pe Mihai. După această, oastea moldovenească, ajutată fiind de polonezi, l-a alungat pe Mihai nu numai din Moldova, dar și din Muntenia. Mihai a fugit la Viena. La începutul lui 1601 statele și ordinele dietei ardeleni l-au rechemat pe tron pe principele Báthory Zsigmond. Faptul a contravenit voinței Vienei și l-au trimis pe Mihai în Ardeal, ca el, unindu-se cu Basta, să-l alungă pe Zsigmond. În bătălia de lângă Guruslău trupele ardeleni au fost învinse. Mihai însă, pentru a se putea menține în Ardeal, a început negocieri secrete cu turcii. Aflând de acestea, la 19 august 1601, oamenii lui Basta l-au omorât pe Mihai, în tabăra acestuia, de lângă Turda. Statele și ordinele ardeleni, nemulțumite de dominația lui Basta, l-au ales ca domnitor al Ardealului pe Székely Mózes, care l-a izgonit pe Basta din Ardeal. Basta însă l-a chemat în țară pe Radu, voievodul Munteniei, care a învins trupele lui Székely Mózes în bătălia de lângă Brașov, însuși Székely Mózes găsindu-și moartea în bătălie. Basta a mai domnit după aceasta încă patru ani în Ardeal.

Perioada de cinci ani dintre 1599 și 1604 a fost cea mai tristă epocă din istoria Ardealului. Trupele lui Mihai și mercenarii lui Basta au trecut țara prin foc și sabie,

depopulând după fiecare bătălie câte o regiune: „Au tăiat fâșii din pielea spatelui oamenilor, au întors capul copiilor, încât le ieșeau ochii din orbite” (Mikó Ferenc, 1603; citează Janesó, pp. 124 – 125).

În decursul acestei jumătăți de deceniu, populația țărănească maghiară din județele Sălaj, Dăbâca, Cluj și Alba (Szilágy, Szolnok-Doboka, Kolozs, Alsó-Fehér) „a devenit dintr-un bloc compact și continuu o serie de grupuri mai mici sau mai mari de enclave etnice” (Janesó, 1931, p. 124).

În schimb, românii care trăiau în zonele montane erau în general în siguranță, astfel încât în această perioadă acolo au luat ființă noi sate românești. Numărul românilor a crescut, mulți au coborât în văi să cultive pământul. Interesul moșierilor a fost așezarea lor, de aceea le-au oferit diferite avantaje. În marea parte a secolului al XVII-lea au venit bejenari români și din voievodate, dar aceștia nu s-au așezat, ci au umblat peregrinând în toate părțile, ceea ce a făcut să scadă mult nivelul siguranței publice.

Mihai Viteazul a fost omul boierilor munteni, aceștia însă n-au fost de acord cu unirea cu Ardealul, fiindcă s-au temut că „se întărește prea mult puterea centrală” (Pascu, 1984, p. 97). Raporturile n-au fost amicale nici cu voievodul Moldovei. Un subtitlu al capitolului despre Evul Mediu în *Istoria României. Compendiu*, ediția a 3-a, 1974, este: „*Epoca tendințelor centralizatoare în țările române*”. În acest capitol Ștefan Pascu scrie despre faptele și perioada lui Hunyadi János, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul. Acest titlu de subcapitol este însă *nejustificat*, fiind *retroproiecția unei idei moderne în trecut*. În această epocă n-a existat încă noțiunea unității, nici categoria de națiune română (vezi de ex. Petre P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*. București, 1936). Domnitorii de mai sus nici nu s-au gândit să unească țările românești.⁶

6 "A.D. Xenopol afirma răspicat lipsa oricărui sens național în politica domnitorului: "[...] atîta de puțin se gîndea Mihai la unirea românilor, încît nici nu concepea, după vremile de atunci, unificarea

În Ardeal Bocskay István a reușit să unească forțe suficiente, cu ajutorul cărora a izgonit armatele voievodului muntean Șerban Radu (care îl înlocuia pe Basta) și a ocupat întreaga parte nordică a Ungariei, împreună cu Pozsony (Bratislava). Îmboldit de aceste victorii, secuii l-au declarat în 1605 principe al Ardealului, alegere confirmată de dieta de la Mediaș. În pacea de la Viena (1606) împăratul Rudolf a asigurat libertatea confesiunilor protestante, exercitarea fără interdicții a religiei pentru ele, și a întărit principiul, conform căruia poate aduce noi legi numai împreună cu asentimentul întregii națiuni.

După moartea lui Bocskay (1606) a fost ales, la vârsta de 19 ani, principe al Ardealului Báthory Gábor.

„A devenit curând un despot care nu cunoaște bunele moravuri, lege, obligații și bunul simț, ceea ce a provocat nu numai consternare generală, ci și nemulțumire. A fost dată complet peste cap pacea lăuntrică a țării” (Janesó, 1931, p. 130).

Sunt cunoscute fărâdelegile și abuzurile de putere ale lui Báthory Gábor față de sași. A ocupat și a devastat Sibiul, apoi a promis, că în schimbul unei sume considerabile părăsește orașul. „Acest tiran, după ce suma de răscumpărare a fost adunată și predată, nu numai că nu a evacuat orașul, ci abia acuma a început cu adevărat să chefuiască și să ne tiranizeze” (*Cronica* lui Georg Kraus, notarul Sighișorii, scrisă între 1650 și 1665; traducerea maghiară de Vogel Sándor, 1994, p. 79. Kraus în copilărie a trăit personal la Sibiu această perioadă).

Bethlen Gábor a fost ales principe la dieta din Cluj, convocată de turci în 1613. În Europa în această perioadă stăteau față în față două tabere, cea catolică și cea protestantă. Luptele au izbucnit în Boemia. Cel mai aprig discutate două probleme erau libera exercitare a confesiunii și constituția, după cum ne înștiințează Alvinezi

administrativă a țărilor române, ci numai întocmirea lor sub niște domni supuși și ascultători de el, după sistemul feudal...” (Boia, 1997, p. 150).

Péter în lucrarea sa *Querela Hungariae* (Plângerile Ungariei). Bethlen a condus mai multe campanii în fruntea armatelor protestante.

În timpul domniei lui Bethlen Gábor Ardealul a prosperat. Printr-o politică chibzuită a câștigat ajutorul sașilor și al secuilor, care au acceptat acum toate poverile materiale necesare statului ardelean independent. Agricultură și – mai ales în orașele săsești – industria și comerțul au luat un nou avânt. Bethlen a dus o politică economică sănătoasă și echilibrată, asemănătoare cu *mercantilismul* francez.

Bethlen Gábor și-a dat seama de importanța culturii și a sprijinit cu mărinimie bisericile, școlile, înființând și multe școli noi. În 1621 a înființat la Alba Iulia o școală superioară de rang academic, în care a chemat, în calitate de profesori, vestiți să vanți străini, în special din Olanda (Bisterfeld, Piscator; Martin Opitz din Germania). Bethlen a dus o curte mare, în care veneau adesea soli ai domnitorilor străini, savanți și artiști de renume.

Organizația constituțională și administrativă a Ardealului și-a primit forma sa definitivă sub domnia lui Bethlen Gábor.

Dieta cu o singură cameră, membrii căreia au fost trimișii județelor, scaunelor, părților și orașelor și principalii funcționari ai acestora, precum și *domnii din sfatul țării*, se întrunea odată pe an. Sarcina sa a fost stabilirea și votarea dărilor și legislația pe baza prezentării preliminare a proiectelor de lege de către domnitor. Legile au fost aduse mai întâi în limba latină, iar începând din 1565 redactarea lor s-a făcut în limba maghiară, limba consfătuirilor fiind de asemenea maghiară (și sașii luau cuvântul în limba maghiară). Dietei era răspunzător și consiliul de stat, compus din 12 sfetnici aleși din sânul celor trei națiuni (maghiari, secui și sași). Dintre ei alegeau și cei mai importanți funcționari ai statului și solii care urmau să fie trimiși în țări străine. Fără a se sfătui în prealabil cu consiliul de stat, în problemele importante, domnitorul nu putea lua nicio hotărâre. Președintele

consiliului de stat era cancelarul, implicit și primul consilier al domnitorului. Pe vremea lui Bethlen, Principatul Ardealului era, sub aspect politic, o monarhie parlamentară ideală, admirată de toți aliații săi, capetele încoronate protestante ale Europei vremii. Comandantul armatei era căpitanul pe țară; forța armată a secuilor a avut un comandant aparte, căpitanul general al secuilor.

Județele maghiare erau administrate de prefecți și subprefecți, iar plasele de pretori și vicepretori. Unitățile secuilor și sașilor - numite *szék* - i-au avut în frunte pe juzii generali și vicejuzii regali, conform dreptului și reglementărilor lor proprii, sub controlul celor pe care îi conduceau.

După moartea timpurie a lui Bethlen (1629) au avut loc disensiuni și neînțelegeri, apoi în 1630 a fost ales domnitor Rákóczy György I. A dus o politică precaută, făcând să crească averea proprie și a țării, de pildă prin faptul că a transformat în monopol de stat minele, desfacerea sării, a mării și a cerii.

Prima jumătate a secolului al XVII-lea este cunoscută ca o epocă de aur a Ardealului. S-au construit școli, puternice ziduri cu bastioane ale orașelor, biserici, palate domnești. Janesó scrie (1931, p. 155): „În această epocă limba literară maghiară s-a întărit prin influența ardelenască, care a emanat din curtea domnească a epocii”.

— Alături de profesorii străini care au predat în școala de la Alba Iulia, a crescut o nouă generație de profesori maghiari, de ex. Apáczai Csere János, prin care școala de la Cluj a atins un nivel înalt. Lórántffy Zsuzsanna, soția principelui Rákóczy György I. a înființat școala superioară de la Sárospatak (orașul aparținea atunci Ardealului). Aici a predat câțiva ani pedagogul ceh de faimă europeană, Comenius (Jan Amoš Komenšky). Pe propriile sale moșii din Făgăraș, Lórántffy Zsuzsanna a înființat 39 de școli elementare românești pentru popor, copiii iobagilor săi români.

În 1648 Rákóczy György I. a murit. Fiul său, Rákóczy

György al II-lea a fost tocmai contrariul tatălui său: l-au caracterizat antrepriza temerară, hotărâri bruște și un spirit de iroseală. A mai comis și greșeala că în loc de sfetnici cu experiență ai tatălui său, a adunat în jurul său oameni mai tineri nu numai lipsiți de experiență politică și de viață, dar și lipsiți de căpătâi, risipitori și capricioși, asemenea principelui.

După ce a reușit să obțină să ajungă în scaunul domnesc al Moldovei și Munteniei câte un voievod, aliatul său, și fiindcă regele Suediei, Carol al X-lea purta pe atunci război împotriva Poloniei, principele a considerat că a sosit momentul favorabil să pună mâna pe tronul polonez. La 6 decembrie 1656, Rákóczy a încheiat un tratat de colaborare cu suedezii. Nu a luat în considerare că atât turcii, cât și curtea de la Viena sunt împotriva lui. Mai mult, în vara anului 1656, rușii au atacat Suedia (în Finlanda și în germanland), și în octombrie au încheiat o alianță cu Polonia. Pe atunci, suedezii au fost deja alungate din mare parte a Poloniei. Kemény János a devenit comandantul campaniei, dar el însuși – ca și mai mulți fruntași ai voievodatului ardelen – a fost împotriva războiului. *Jalnica Cronică* a lui Szalárdi scrie:

„Kemény János, domn cu căpătâi și cu minte la cap... plângea cu lacrimi amarnice, văzând din semne triste decăderea și jalnica stare a țării din cauza unor oameni tineri neștiutori și lingușitori, ei fiind cauza nenorocirii țării” (Janesó, 1931, p. 159).

La începutul lui 1657 Rákóczy a pornit în fruntea unei armate de 40.000 de oameni împotriva Poloniei, a ocupat Varșovia și s-a unit cu armata suedeză. Suedezii însă, atacate de danezi, s-au retras. Campania a eșuat, armata lui Kemény a fost capturată de tătari, care după aceea au năvălit și Ardealul. Dar au intrat în țară și turcii, precum și cei doi domnitori români, și toate aceste trupe au făcut uriașe pustiiri și devastări în Ardeal. La Alba Iulia a ars palatul domnesc, școala superioară împreună cu biblioteca sa și biserica. Brașovul și Sibiul s-au răscumpărat cu bani, tot așa și Clujul, dar suburbiile

acestui din urmă au ars de asemenea, ca și cele mai multe orașe din Ardeal. După cum scria cronica contemporană, județele Cluj, Dăbâcă și Crasna (Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok, Közép-Szolnok, Kraszna)

„În cursul a câțiva ani de înainte și de după ocuparea Oradiei [1660], în urma războaielor s-au distrus în așa măsură, încât cale de cinci-șase poști nu se găsea nicio colibă în sate, nu locuia țiipenie de om, fiind răpiți, tăiați și morți din cauza molimei” (Bíró 1973, p. 74).

Locuitorii satelor românești, care erau mai aproape de munți, s-au ascuns în păduri. După urgia pustiitoare, în satele distruse s-au așezat grupuri de români din munți.

Situația demografică a Ardealului în sec. al XVIII-lea
În același timp, viața țăranilor în voievodatele române a devenit atât de grea, încât cete mari fugeau în Ardeal. În timpul lui Mihai Racoviță (1741 - 1744), cca. 15.000 de familii au părăsit Muntenia. Sultanul, nemulțumit de această situație, l-a destituit pe voievod în 1744, însă exploatarea a continuat și în timpul lui Constantin Mavrocordat, ceea ce a dus la o scădere a numărului familiilor care plătea impozit de la 146.000 la 35.000 pe la sfârșitul domniei lui Mavrocordat (Janesó 1931, p. 213). În timpul acesta, epoca fanarioților⁷, presiunea turcească pe voievodate a fost extrem de puternică, și a crescut treptat cu slăbirea situației financiare a imperiului otoman, ceea ce explică creșterea exploatării iobagilor. O parte a populației din Principatele Române s-au refugiat în Ardeal și în Banat, eliberat recent de sub dominația turcească. Prin urmare, situația demografică s-a schimbat radical în aceste ținuturi.

În jurul anului 1700 numărul românilor din Ardeal era de 250.000, pe când în țară trăiau 150.000 maghiari și 100.000 de sași. Pe baza conscripției fiscale din 1721 se poate calcula, că 48% a populației erau români, 36%

⁷ Negustori greci din cartierul Fanar din Istanbul au cumpărat la Poartă demnitatea de voievod pentru sume tot mai mari; după întronare, căutau să recâștige suma plătită cât mai repede, și pe deasupra să și câștige.

maghiari, și 15.6% germani. În 1761, numărul românilor în Ardeal a atins cifra de 547.000, iar în 1784, 787.000 (Janesó 1931, p. 213). La sfârșitul secolului al XVIII-lea, procentajul celor trei popoare a fost după cum urmează: 56% români, 28% maghiari și 12% germani (Bíró, 1973, pp. 98 – 99).

„Cel mai important motiv al strămutării românilor a fost domnia inumană, nemiloasă a voievozilor și boierilor moldoveni și munteni, de sub care bietul iobag român s-a refugiat până și sub dominația turcească, dacă putea. După istoriografii români, sub turci iobagul român plătea doar haraci; moșierul sau spahiul plătea dări, pe când acasă, sub voievozii săi naționali gemea mereu sub povara celor mai mari jafuri, pretenția unor sume și contribuții în natură (alimente) tot mai mari. De sub această domnie „națională” s-a refugiat peste Dunăre, pe pământ turcesc, dar, desigur, cu mult mai dragă inimă în Ardeal, care pe atunci, cu relațiile sale consolidate, pașnice și cultura sa superioară a fost o adevărată ultimă fortăreață a civilizației europene, la marginea asupririi românești, turcești, rusești”. (Nicolae Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*. Gotha, 1905, passim).

Principii Ardealului de după Rákóczy György al II-lea (Barcsay Ákos, Apari Mihály) au asigurat numeroase avantaje popilor români (de ex. i-au scutit de dijmă; în voievodate, de unde au venit în Ardeal popii români, ca și în Peninsula Balcanică, ei trăiau într-o stare de iobagi) (Janesó, 1931, p. 176).

Principele Apari a făcut mult pentru ridicarea nivelului cultural al țării: școala din Alba Iulia, distrusă, a mutat-o la Aiud; prin acest gest a salvat-o. Ridicarea românilor ardeleni a început-o deja Bethlen Gábor; prin munca sa civilizatoare, românii au câștigat mult.

10. După izgonirea turcilor, la sfârșitul secolului al XVII-lea, Principatul a fost atât de slab, încât a trebuit să recunoască supremația împăratului Austriei, care l-a acceptat pe Apari Mihály principe al Ardealului.

Noua situație a Ardealului a fost juridic reglementată de *Diploma Leopoldină* (1691; premergătoare celorlalte două diplome ale împăratului Leopold, din 1699 și 1701), care a statuat faptul, că nu va fi nicio schimbare în starea religiilor acceptate, donațiile și privilegiile de până atunci se confirmă; hotărârile dietelor, drepturile municipale ale sașilor, administrația, dieta se menține în starea lor de până atunci. Secuii prestează serviciu militar pe propriii lor bani, de aceea sunt scutiți de contribuție publică.

În 1693 a fost statuată despărțirea cancelariei ardelene de cea din Ungaria. Pe această bază au mutat cancelaria la Viena, după care Ardealul era guvernat de la Viena. Promisiunile făcute în Diplomă nu erau deci onorate în cele ce au urmat.

11. Lupta pentru libertate a lui Rákóczy Ferenc al II-lea

Curuții lui Rákóczy și-au început în Ungaria lupta lor împotriva Habsburgilor, pentru libertatea maghiarilor, dar lupta s-a extins repede asupra Ardealului întreg. Din cauza forțării unirii s-au alăturat curuților și români: Nagyszeghi Gábor, care a protestat împotriva unirii în numele populației greco-ortodoxe din orașele ardelene, căpitanul curuților Dráguj, viteazul loco-tenent român Balla Vaszi din județul Szatmár (Satu-Mare), și alții (Janesó, 189). Rákóczy a reușit să ocupe mare parte a Ardealului, iar în 1707 dieta de la Târgu Mureș l-a ales principe domnitor. Armata austriacă însă a ocupat Ardealul deja în anul următor și Rákóczy a trebuit să se refugieze. În 1712 statele și ordinele ardelene au depus jurământ lui Carol al III-lea.

12. Siculicidiul de la Madefalău

În 1762 regina l-a numit pe generalul Bucow comandantul militar suprem al Ardealului, dându-i sarcina să organizeze armata de apărare a granițelor. Faptul a constituit un grav amestec în viața nobililor și secuilor, a fost în schimb o scăpare de sarcinile iobăgești pentru majoritatea românilor. Excepție era doar zona Bistriței, unde s-au produs grave tulburări, dar după ce Bucow a spânzurat sau a tras pe roată mai mulți români, recrutarea

grănicerilor nu mai avea niciun impediment nici aici. Secuii au opus o rezistență mai puternică, fiindcă serviciul grăniceresc a însemnat pentru ei poveri apăsătoare și limitarea libertăților lor. Delegații lor adunați la Madefalău⁸ au fost atacați în noaptea de 7 ianuarie 1764 de armată, care a omorât 400 de oameni și a lăsat în urmă numeroși răniți. Acesta a fost *Siculicidiul* (uciderea secuilor) de tristă amintire, care a frânt rezistența; mulți secui s-au refugiat atunci în Moldova.

13. Răscoale țărănești

Situația țăranilor în Europa

Răscoalele țărănești erau frecvente în Europa mai ales în perioada secolelor al XIV-XVIII-lea: de pildă, în 1514 în Ungaria (Dózsa György); în 1515 în Carintia; „războiul țărănesc” german din 1525 - 1526; răscoalele din Franța și Rusia în secolul al XVII-lea. Cauza peste tot era marea cantitate și frecvența majorare a prestațiilor iobăgești.⁹

Românii ardeleni în secolul al XVIII-lea

Populația românească constituia două păaturi sociale: o mică parte au fost *nemeși*, cu drepturi egale cu nemeșii maghiari (un număr mai mare au trăit în județul Zărand); și *iobagi*. Au fost *iobagi* cu gospodărie proprie, *zilier* lipsiți de pământ, și persoane *peregrine*, vagabonzi (*vagabundus*). În secolele precedente numeric erau în superioritate cei din urmă, la începutul secolului al XVIII-lea, 20 - 30% a românilor își schimba mereu domiciliul (Bíró 1973, p. 100). Principala cauză a peregrinărilor era faptul că oamenii căutau să scape de muncile pe care trebuiau să le presteze moșierimii. Printre vagabonzi erau și foarte mulți țigani.

Situația țăranilor din Ardeal

În Ardeal nobilimea - în mare parte maghiari, cca. 10% din totalul populației - a constituit pătura

⁸ Magh. Madéfalva; pe românește în anul 1854: Cic-Matefalău, astăzi Siculeni.

⁹ Bíró 1973, p. 100; Giurescu 1975, p. 539. - În voievodatele române, țăranii au fost exploatați de cotropitorii turci, lacomii dregători greci și boierii asupritori, vezi mai sus, pp. 33, 43.

moșierească; iobagii care lucrau lor, în majoritate erau români. În această vreme Ardealul a fost sub guvernarea împăraților Habsburgi, care au secătuit țara prin impozite exorbitante și diferite contribuții de stat (vezi mai jos).

În 1714, deci după înăbușirea luptei pentru eliberare a lui Rákóczy, dieta de la Sibiu a adus reglementări privind muncile care trebuie prestate moșierului. Dispozițiile erau însă imprecis formulate. Una dintre dispozițiile adoptate la această dietă i-a privat pe iobagii eliberați de Rákóczy tocmai de această libertate. La ordinul Mariei Terezia s-a emis în 1769 o reglementare urbanală, în care determinarea mărimii parcelelor iobăgești a fost încredințată moșierilor. Cei mai mulți moșieri au oferit parcele atât de mici, încât iobagul putea trăi de pe urma lor numai răbdând mizerie. Este firesc ca în această situație moșierii să fi devenit urâți în ochii iobagilor (Bíró 1973, p. 101). Iobagii români răbdau această situație mult mai mult, decât maghiarii, majoritatea cărora a plecat la oraș, unde căutau un trai mai bun în industrie (Janesó 1931, p. 210).

Uniunea confesională în Imperiul Habsburgic

La inițiativa iezuiților, împăratul Austriei, Leopold al II-lea a declarat în anul 1692 că fiecare popă de religie greco-orientală, care acceptă uniunea cu Roma, va fi egal în drepturi cu preoții catolici (mai de vreme erau iobagi). Episcopia ortodoxă din Alba Iulia, care a fost înființată în anul 1571 de principele Báthori István și a funcționat apoi fără vreun amestec din partea conducerii Principatului, a fost închisă într-un scurt timp. Unirea era atacată din foarte multe direcții, dar marele sinod din 1700, cu participarea a 1563 de popi prounioniști, a confirmat unirea, care astfel a devenit un fapt la nivelul clerului. Unirea confesională a făcut posibilă pregătirea mai înaltă a tinerilor români – în primul rând popi – la universități din străinătate: Nagyszombat, Viena, Roma, Padova, etc.

Majoritatea credincioșilor bisericii ortodoxe însă au respins reforma. Așadar, nemulțumirii economice i s-a adăugat și *nemulțumirea religioasă*. Aceasta era sprijinită

și de bisericile greco-orientale străine (sârbești din Voivodina de astăzi; rusești): acestea au trimis cărți care propovăduiau o rezistență populară, și predicatori populari printre românii ardeleni. Ura românilor a fost întărită de călugări, care străbăteau ținuturile românești, ațâțând populația împotriva celor care au acceptat unirea cu Roma. Ca urmare au avut loc din trei în trei sau din patru în patru ani *răzvrățiri locale împotriva unirii religioase*. Mai ales activitatea călugărului Sofronie a dus la o neliniște generală, asemănătoare unei răscoale. Armata austriacă, condusă de Generalul Bucow, comandantul militar al Ardealului, a distrus cu tunuri mănăstirile ortodoxe, care erau focarele ațâțării (Janesó 1931. p. 217). Au întemnițat și câțiva popi ortodocși, conducătorii locali ai răzvrătirii.

În sfârșit, Maria Terezia, pentru a potoli ura ortodocșilor, l-a numit în 1761 administrator episcopal la Alba Iulia pe Dionisie Novacovici, ceea ce însemna recunoașterea de fapt a bisericii ortodoxe.

Conscripția populației

Pentru apărarea țării, ca o pregătire a întăririi trupelor grănicerești, împăratul, a dispus conscripția populației comunelor din zona graniței. Românii au înțeles că prin noua conscripție regele vrea să facă soldați întreaga populație, deci îi va elibera pe iobagi (Janesó 1931, p. 223). De aceea, foarte mulți iobagi au refuzat să mai îndeplinească obligațiile lor către moșieri. Conscripția a fost ordonată fără înștiințarea administrației locale; de aceea, Guberniul a protestat împotriva ei.

După toate aceste evenimente Viena a început să-i popularizeze pe regii și împărații din casa Habsburgilor în rândurile maselor românești. Și biserica ortodoxă s-a apropiat de Viena, popii săi începând să dea glas antagonismului dintre „împăratul bun” și „nobilimea rea” (Janesó 1931. p. 230).

Nobilimea a căutat să-și mărească veniturile în toate țările, dar nu este lipsit de interes faptul că nobilimea ardeleană era mai săracă față de nobilimea celorlalte țări

aflate sub dominația Austriei.

Râscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan

În epoca Voievodatului Ardealului, populația românească din *Munții Apuseni* era într-o situație materială mai favorabilă față de ceilalți locuitori români ai Ardealului. Puteau folosi liber pădurile, aveau drept de cârciumărit etc. Iobagii regali de acolo la început erau păstori și plăteau cunoscuta *quingagesima ovium* (fiecare al 50-lea cârlan și o oaie cu miel) și o piele de animal sălbatic regelui, respectiv, mai târziu, principelui Ardealului. În secolul al XVIII-lea, până la 1775, plăteau o taxă redusă statului (5.859 Florine; Janesó 1931, pp. 224 - 225).

Situația ținutului s-a schimbat dramatic după ce Ardealul a devenit o parte a statului austriac. Tot ținutul Munților Apuseni a fost declarat *domeniu regal* (erarial), adică proprietatea statului. Până atunci, nici numărul exact al locuitorilor nu era știut; Viena a făcut o conscripție a populației, ceea ce, împreună cu introducerea unui nou sistem fiscal, o taxă majorată în 1775, a dus la o taxă *aproape de trei ori mai mare ca înainte* (14.769 Florine).

Mai târziu, conducerea domeniului a mai luat de la populație, între altele, și dreptul de cârciumărit. Din această cauză, la târgul de la Câmpeni (24 mai 1782) au avut loc tulburări, butoaiile cu rachiu ale arendașilor au fost găurite. Făptașii au fost condamnați la închisoare, iar cinci dintre ei la moarte. Cu petiția iobagilor domeniului Horea (Vasile Nicola Ursu, un dulgher destul de înstărit) și Cloșca s-au dus la Viena și împăratul Iosif al II-lea i-a primit în audiență. După ce au venit acasă, Horea, Cloșca și Crișan, împreună cu prietenii lor, au mers din comună în comună cu vestea că regele a dispus eliberarea iobagilor.

Aceeași afirmație au făcut-o și la 31 octombrie 1784 la Mesteacăn, în prezența a 500 - 600 de oameni. Aici au mai adăugat, că împăratul a dat ordin țăranilor să meargă la Alba Iulia, unde vor primi arme. Subprefectul județului Zărand a trimis câțiva oameni ca să liniștească spiritele, aceștia însă au fost omorâți de țărani în comuna Curechi.

În situația încordată care s-a creat, a izbucnit răscoala - *pe teritoriul domeniului regal* (erarial) (deci, proprietatea statului Austriac, *nu* a unor nemeși maghiari) de la Zlatna. Ceata înfuriată și însetată de sânge, condusă de Crișan de aici s-a dus la Crișcior, unde au omorât 17 nobili. După aceea răsculații au distrus totul, mai întâi în județul Zărand, apoi în județul Hunedoara și o parte a județului Arad. Au distrus complet Roșia Montană și Abrudul. După calculele lui Joseph Held (Cadzow, 1983, p. 102) numărul țăranilor se poate aprecia ca fiind între 4 și 5 mii, *conduși de cca. 150 de soldați dezertori, tâlhari de drumul mare; printre șefi au fost și popi ortodocși de la nivelele inferioare ale ierarhiei bisericești*. Armele lor puteau omorî numai nobilii lipsiți de orice apărare. N. Densușianu (1846 - 1911), *Revoluția lui Horea*, București, 1884, scrie printre altele despre acest masacru:

„În furia lor, ei [țăranii] nu cruțau nici femeile, nici copiii domnilor lor, și executau într-o formă pe domnii lor feudali, cum și pe aceia cari nu aveau niciun iobagiu. Revoluțiunea nu era numai în contra nobilimii, ci era în contra întregului element unguresc”. - „Trupele țăranilor, ori pe unde treceau, în urma lor, din casele nobililor nu mai rămâneau decât cenușa sau triste ruine. Așa că urmele acestui înfricoșat resboiu de exterminare, deși acoperite de nouele ruine ale anului 1848 - 49, se mai cunosc și până azi în comitatul Zărandului” [deci în 1884] (citează Drăghicescu [1907], 1996, p. 351).

Din partea românilor din Turda, după însemnări contemporane, se auzeau declarații ca

«„a răsarit steaua românilor, ungurii trebuie să se ducă la Scythia, căci ei [adică românii] sunt o populație mai veche a patriei”, evident un efect al naționalismului preoțimii ortodoxe” (Makkai 1989, p. 188).

Deci, teza continuității daco-romane, răspândită în anii 1730 de episcopul Ioan Inochentie Micu-Klein, era cunoscută de masele populației românești deja cu puțin mai târziu - și interpretată în sensul că ungurii nu au dreptul să trăiască în Ardeal.

Au fost uciși nu numai nobili, dar și țărani români și chiar câțiva *popi de rang mai înalt*, care au sugerat cumpătare celor care distrugeau totul (Cadzow 1983, p. 139). Se știe că biserica ortodoxă și greco-catolică a fost împotriva masacrului și a colaborat cu forțele austriece de restabilire a ordinii, astfel și Samuil Micu-Klein, unul dintre principalii trei reprezentanți ai Școlii Ardelene (Cadzow 1983, pp. 138 – 139).

Din ordinul lui Iosif al II-lea răscoala a fost *înăbușită de armata austriacă* la mijlocul lunii decembrie. Șefii au fugit; *Iosif al II-lea a pus un premiu de 300 de galbeni celui care îi prinde*. După scurt timp, cu ajutorul unor țărani români, ei au fost prinși, și la 28 februarie 1785, la Alba Iulia au fost trași pe roată Horea și Cloșca; Crișan s-a spânzurat în temniță.

Oare de ce s-a îndreptat ura iobagilor din Zlatna împotriva nemeșilor maghiari și nu împotriva statului Austriac, care a fost domnul lor? Armata austriacă ar fi putut să împrăstie din timp pe răsculați cu ușurință – de ce n-o făcea? Este știut că răsculații au fost conduși de cca. 150 de tâlhari, ucigași; patru mii de oameni au fost uciși și 133 de sate arse până la pământ – cum se poate că marea majoritate a ucigașilor a scăpat de orice pedeapsă? (22 de ani mai înainte, în 1762, armata austriacă a ucis 400 de secui – nu pentru omorâri ci doar pentru rezistența lor împotriva conșcripției – vezi mai sus, p. 45).

Regele Iosif al II-lea a făcut din limba germană limba oficială a Ardealului chiar în anul răscoalei, la 11 mai 1784. În același timp a început distrugerea autonomiei județelor – încă un atac împotriva elementului maghiar. Firește, ungurii s-au opus acestor măsuri – omorârea miilor de maghiari putea să fie în interesul Vienei.

Așadar, se ivește bănuială că Viena a folosit răscoala lui Horea cu scopul de a slăbi elementul maghiar din Ardeal, care era cel mai mare obstacol în calea introducerii puterii Habsburgilor în Ardeal.

Principală cauză a răscoalei a fost de natură socială, cu un anumit colorit național. Declarațiile, scrisorile și

petițiile șefilor, adresate împăratului, erau redactate de popi ortodocși, care au introdus în textul acestora revendicări religioase și naționale, mai mult, și aluzii la străinătate (Rusia). Pe baza acestora, în conștiința publică și poezia românească – și în urma lor și în istoriografie – răscoala a devenit în cele din urmă o adevărată luptă națională pentru libertate (Janesó 1931, p. 230).

Într-o carte de istoria românilor pentru clasa a IV-a a școlilor elementare (de Maria Ochescu și Sorin Oane, Editura Teora, București, 2001), tradusă din limba română în maghiară, se afirmă că una din principalele cauze ale răscoalei din 1784 a fost „interzicerea religiei ortodoxe” – o afirmare care nu corespunde adevărului (vezi mai sus, pp. 47 – 48).

— După cum reiese din relatările de mai sus, nici afirmația cărții sus-menționate, după care răscoala a fost înăbușită de nemeșii maghiari, nu corespunde realității.

Afirmația că răscoala a cuprins tot Ardealul se poate citi și în cărți scrise în Ungaria (Kádár 2004). În realitate, cel mai mult 20.000 – 25.000 de țărani români s-au răsculat, o parte mică a tuturor românilor din Ardeal (în anul 1784: 787.000), și dintre aceștia doar 4.000 – 5.000 au fost activi. *Cea mai mare însemnătate istorică, tragică – și de lungă durată – a răscoalei țărănești de la 1784 constă în faptul că a întărit în sufletele maselor românești conceptul de „maghiar rău”.*

Nobilii maghiari nu erau mai răi decât ceilalți nobili ai Europei. În voievodatele române, asuprirea țăranilor a fost mult mai severă: la mijlocul secolului al XVIII-lea, familii de țărani români s-au refugiat cu zecile de mii – (vezi mai sus, p. 42). Chiar cu toate nemulțumirile și tensiunile sociale, Ardealul nu putea fi tocmai un pământ atât de nedorit și rău, dacă a atras mase întregi de țărani. Pe nobilii maghiari din sudul Ardealului, precum am văzut, țăranii români s-au răzbunat crâncen, dacă au avut deci păcate, au plătit însutit pentru acestea.

A fost complet nejustificată și greșită extinderea urii purtate nobililor *asupra tuturor maghiarilor*.

— Toate acestea nu atât poporul român, cât mai mult popii ortodocși le-au menținut vii și le-au continuat în conștiința oamenilor, foarte multă vreme, chiar și în secolul următor.

14. Formarea conștiinței de clasă, a conștiinței de popor și a conștiinței naționale a românilor

Episcopul greco-catolic în perioada 1730 - 1744 era Inochentie Micu-Klein; el a pus bazele *conștiinței naționale a statelor și ordinelor*. El n-a revendicat drepturi pentru întregul popor român, ci doar pentru pătura monahală greco-catolică și nobilii români, drepturi egale cu pătura corespunzătoare a celorlalte trei națiuni. Argumentarea sa: din lucrarea lui Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor*, a cules informația că românii sunt descendenții legionarilor împăratului roman Traian și trăiesc în Ardeal de mult mai multă vreme, decât celelalte trei națiuni. Sașii, fiindcă punerea în practică a revendicărilor episcopului ar fi lezat și interesele lor, au obținut, ca în 1744 el să fie chemat la Viena, unde s-a inițiat o anchetă împotriva lui. Episcopul însă s-a dus mai degrabă la Roma (unde a și murit mai târziu).

Centrul spiritual românesc a fost Blajul, unde a funcționat în 1740 o școală elementară, după 1755 un liceu cu limba de predare latină și un seminar teologic. Rețeaua de școli elementare a luat naștere pe timpul lui Iosif al II-lea. Conștiința obârșiei romane i-a trezit și pe români ortodocși la o *conștiință comună de popor*, care s-a manifestat într-un cadru antifeudal și religios. Intelectualitatea română, care a putut lua naștere după unirea confesională, a avut ca rezultat și nașterea *conștiinței naționale*, care a avut ca ultim rezultat formarea *națiunii burgheze*.

15. Școala Ardeleană

Popii greco-catolici care au învățat la universități apusene, au făcut cunoștință cu sorgintea latină a limbii lor și s-au convins și de continuitatea neamului lor în Dacia. Este deci firesc să fi considerat o nedreptate strigătoare la cer starea înapoiată a poporului lor,

„autohtonă” în Ardeal și ne-am cu romanii glorioși. Au elaborat aceste principii, „le-au dovedit” și le-au folosit în lupta politică. „Istoria și limba deveniseră astfel științe naționale și arme de luptă” (V.V. Grecu, 1973, p. 28).

Opera de căpătâi a lui Samuil Micu-Klein este *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* [*Elementele limbii daco-romane sau valahice*] (1780), scrisă în limba latină, în care scrie că limba română își trage originea din limba latină clasică. Petru Maior a scris *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, care a apărut la Buda, în 1812. Subiectul ei este *originea latină pură* a românilor. Față de Micu-Klein, Maior a susținut (în mod corect), că limba română provine din latina *populară*. Cealaltă teză a lui a fost continuitatea românilor în Dacia romană. Maior, pe baza unor cronici vechi (în primul rând a cronicii *Gesta Hungarorum* a lui Anonymus, notarul regelui Béla al III-lea) a creat în mod artificios teorii și confabulații fantastice. De pildă a afirmat, că hunii, împreună cu regele Attila, locuiau în Moldo-va, printre români și vorbeau bine românește (în secolul al V-lea, când încă se vorbea numai latinește; limbile neolatine, astfel și română, au început să se formeze abia cu trei secole mai târziu). În ciuda tuturor acestor fapte, cartea lui Maior a fost opera care a avut foarte mare efect în cea mai mare parte a secolului al XIX-lea; generații întregi au citit-o cu admirație și entuziasm.

Istoricii maghiari contemporani au considerat continuitatea daco-romană un adevăr istoric. Huszti András, în opera sa *Ó és új Dacia* [*Dacia veche și nouă*] apărută în anul 1791 (p. 8), a scris: „Urmașii geților trăiesc și astăzi și locuiesc acolo unde au locuit părinții lor, vorbesc în limba în care glăsuiau mai demult părinții lor” (citează Mușat, 1981, p. 78). Protagonistii Școlii Ardelene au folosit cercetările și rezultatele istoricilor maghiari. În *Elegie*, Șincai scrie despre Benkő József între altele: „foarte generos istoric”, care i-a făcut parte la mai multe scrieri privind istoria Ardealului, servindu-l astfel în mare măsură (Benkő Samu, 1979, p. 206). Șincai locuia, ca

instructor, mai mulți ani în casa contelui Wass. Samuil Micu-Klein și Petru Maior erau până la moartea lor corectori la tipografia universitară din Buda. Ei au fost siliți să părăsească Ardealul din pricina unei dispute religioase cu arhiepiscopul Bobb din Blaj (Makkai 1946, p. 298).

16. Supplex Libellus Valachorum

În petiția cunoscută sub acest nume, românii greco-catolici și ortodocși s-au situat deja pe o platformă comună. „Prea umila petițiune” a fost înaintată împăratului Austriei, Leopold al II-lea, în 1791. Au cerut ca românii – „care sunt cei mai vechi locuitori ai Ardealului” – să-și primească înapoi locul, care le revine pe baza diplomei din 1437 de la Cluj-Mănăstur (o expresie a diplomei a fost interpretată în mod greșit, vezi mai sus, p. 29), deci, ca românii să fie recunoscuți ca cea de-a patra națiune a Ardealului și să fie recunoscute și drepturile care decurg din această calitate. Textul a fost formulat și redactat de reprezentanții *Școlii Ardelene*. Petiția a fost trimisă de rege dietei Ardelene; în fine, regele a dat un răspuns episcopilor petiționari, în care figurează, printre altele, afirmația că „nu a fost adevărită, că ar fi primit mandat de la întregul popor român să facă acest gest”.

17. Epoca reformelor – cooperarea culturală maghiaro-română

Revoluția franceză (1789) a demonstrat, că *masele populare au un rol prioritar față de factorii de drept statal de până atunci*. În Europa întreagă s-a cerut cu insistență democrație și manifestarea revendicărilor naționalităților. Aceste idei au dat naștere unui proces general de deșteptare națională. Maghiarii din Ardeal au mai fost stimulați în această deșteptare și de *politica anticonstituțională și de germanizare a Habsburgilor*. A luat ființă o societate științifică, care a editat memorii și lucrări istorice ardelenesti. Tot în această perioadă și-a început activitatea și societatea dramatică la Cluj. Spiritul național al *sașilor* s-a trezit în timpul domniei lui Iosif al II-lea: și ei au creat o societate științifică (afiliată muzeului

Bruckenthal) și la Sibiu și Brașov dădeau spectacole trupe teatrale.

În vederea stimulării și ridicării nivelului cultural al țăranilor români s-a înființat în 1778 o societate, care a proiectat scoaterea unei foi populare în limba română. Planul a fost sprijinit și de guvernator, contele Bánffy György, care a trimis la Viena în acest scop și o scrisoare, apariția însă n-a fost aprobată (Janesó 1931, p. 244).

În rândul maghiarilor mișcarea de promovare a reformelor a început după 1820, ea fiind urmărită cu viu interes și de majoritatea intelectualității românești. Limba maghiară a fost „la modă” în anii 1820 în școala de la Blaj, și popi ortodocși și persoane particulare scriau adesea ungurește episcopului lor; multe procese verbale bisericești ale greco-catolicilor erau scrise în limba maghiară. Episcopul ortodox Moga a prescris ca obligatorie, în 1829, predarea limbii maghiare la seminarul teologic din Blaj (Makkai 1989, p. 203). Toate acestea, bineînțeles, fără orice presiune din exterior.

Situația s-a schimbat în anii 1840. Gheorghe Barițiu a început publicarea săptămânalului *Gazeta de Transilvania*; el și cu mai mulți intelectuali români din Ardeal s-au întâlnit frecvent cu politicieni munteni (Eliade Rădulescu, Ioan Câmpineanu, viitorul voievod Barbu Știrbei etc.). Câmpineanu a lansat mișcarea națională cu scopul unirii tuturor românilor într-o țară singură, independentă.

18. Revoluția și lupta pentru eliberare maghiară de la 1848 - 49 în Ardeal

În primăvara anului 1848 au izbucnit revoluții în Europa întreagă împotriva absolutismului, pentru eliberarea iobagilor, pentru libertatea presei. După revoluțiile din martie de la Paris și Viena, revoluția a izbucnit, la 15 martie, și la Pesta.

Ambele partide ale maghiarilor din Ardeal, liberalii și conservatorii, au elaborat un program comun, al cărui prim punct a fost unirea cu Ungaria. (Dar dintre conservatori mulți nu au fost de acord cu aceasta.) Românii s-au împotrivit vehement unirii, iar printre sași au

fost unii, care s-au declarat de acord cu unirea, dar în ultimă instanță au acționat împotriva ei. Dieta convocată pe data de 30 mai la Cluj a declarat unirea. Tot acolo, prin articolul al IV-lea, s-a desființat iobăgia. 70 - 80% a țăranimii, în total 974.846 de oameni au primit în total 921.430 de hectare, ceea ce constituia partea mai mare a terenului agricol arabil. 80% a acestui pământ a ajuns în posesia țăranilor români (Janesó 1931, p. 316). *Prin această măsură s-a născut proprietatea agricolă națională românească.*

În 1842 Stephan Ludwig Roth a proclamat *revendicările sașilor*. La 1844 a fost înființată la Sibiu o școală de drept, profesorii căreia au predat într-un puternic spirit național german, ungarofob. Această școală a avut un mare rol în faptul că în revoluția de la 1848 sașii s-au întors împotriva maghiarilor, în ciuda faptului că brașovenii voiau unirea Ardealului cu Ungaria.

Românii au convocat pe data de 15 mai o adunare națională la Blaj, sub președinția episcopilor, vicepreședinți fiind Simion Bărnuțiu și Gheorghe Barițiu. Din Muntenia au venit numeroși delegați; numărul țăranilor a fost de mai multe zeci de mii. Bărnuțiu a formulat revendicările celor adunați, printre care figura recunoașterea românilor ca națiune și împotrivirea față de unirea cu Ungaria. O au trimis la Viena, o altă delegație la Cluj, fiind aleasă și o comisie permanentă („*Comitetul Național Român*” de mai târziu). Comisia unională care a luat ființă la dieta din Cluj, și care a fost completată de cinci membri români, a discutat revendicările de la Blaj ale românilor, precum și ale sașilor. Comisia a pregătit un proiect de lege „despre asigurarea drepturilor civile ale națiunii române pe baza egalității” – care însă n-a devenit lege, din cauza evenimentelor anului următor.

Mai mulți membri ai comitetului de la Blaj i-au îmboldit pe țărani la o împotrivire care contravenea legilor. La Coșlar și Mihalț, țărani români au ocupat până și gospodăriile personale ale moșierilor. Este caracteristică pentru tactica care dejuca naționalitățile una împotriva

celeilalteia, că comenduirea austriacă de la Sibiu a ordonat *grănicerilor secui* să facă ordine, ceea ce a avut ca rezultat nouă victime, morți.

— Guvernământul General a desființat comitetul, însă mulți membri ai acestuia s-au mutat pe teritoriului regimentului I. român de grăniceri. Acesta, precum și regimentul de grăniceri de la Năsăud a declarat că nu recunoaște competența ministerului de război ungar. A cauzat alte tulburări recrutarea de noi soldați. Românii au sabotat această recrutare.

— La a doua adunare de la Blaj, Avram Iancu a apărut în fruntea a 6.000 de moți înarmați; aici au stabilit organizația militară a românilor. La 2 octombrie generalul austriac Puchner a recunoscut *Comitetul Național Român* drept unicul reprezentant legal al românilor și a încheiat alianță cu comitetul. Maghiarii s-au înarmat dintr-o pornire de autoapărare. Atunci austrieii au dispus dezarmarea trupelor de voluntari maghiari, executarea acesteia încredințând armatei regulate și forțelor armate ale comitetului român. Prin aceasta a izbucnit în Ardeal războiul civil.

La Lutița s-a ținut la 15 octombrie o *Adunare Națională Secuiască*, sub conducerea președintelui Guvernământului General, contele Mikó Imre, la care erau prezenți 60 de mii de persoane. Trupele secuiești organizate în mare grabă au luptat vitejește la început, dar până la urmă au fost înfrânți la Târgu Mureș.

După aceasta n-a rămas armată ungurească în Ardeal și răsculații români s-au năpustit asupra populației maghiare civile. La Strigătiri au fost omorâți 130 de maghiari de mulțimea de cca. zece mii de oameni, strânși și ațâțați de Comitetul Național Român (Kosztin 1998, p. 43). La Ighiu au masacrat 176 de familii ungurești, iar în zona Blajului 400 de oameni. Vințul de Jos a fost încercuit de răsculați, care i-au somat pe localnici să se predea. Aici însă românii din localitate nu erau împotriva ungurilor și cele două comunități au încheiat o înțelegere de pace, în încheierea căreia au jucat un rol însemnat popii români din

localitate, Muntean și Cornea: „În tot parcursul vremurilor de restriște [...] i-au îndemnat tot timpul pe credincioșii lor... la respectarea mării porunci a iubirii aproapelui” (Kosztin 1998, p. 45). Prin faptul că au asigurat prezența unei formații militare în cetate, au împiedicat intrarea în localitate a grupurilor de răsculați. Înțelegerea de pace a fost respectată, și la Vințul de Jos n-au avut loc procese de tribunal militar nici după sosirea generalului Bem.

Cele mai sângeroase evenimente au avut loc într-o zonă cuprinsă de localitățile Turda - Mediaș - Sibiu - Deva, care după plecarea armatei imperiale a căzut pe mâna răsculaților, conduși de prefecți români. Aiudul a fost ars; după atac au fost numărate 800 de cadavre de unguri uciși. Au fost distruse arhiva, biblioteca, colecțiile episcopiei reformată. În împrejurimile comunei Șard românii lui Avram Iancu au omorât 3.000 de unguri - bărbați, femei, copii. La Zlatna au ucis 700 de oameni. Astfel a fost distrusă populația maghiară a Zlatnei. Kosztin Árpád descrie, care au fost comunele în care au avut loc devastări, s-a dat foc caselor și au comis crime aceste bande (1998, pp. 46 - 50). Aici cităm doar câteva exemple pentru a vedea ce atrocități s-au produs:

„La Alba Iulia un meșter ceasornicar pe numele Megai a fost fript de viu, moșierului de la Dâmbu i-au fost tăiate mâinile și picioarele cu fierăstrăul și băgat în pământ până la mijloc.

— La Năsăud ungurii au fost legați de pari și omorâți prin torturile cele mai felurite.

— La Bărbant, lui Baranyai Károly i s-a tăiat cu fierăstrăul - sub ochii soției și a fetei sale - brațul și capul, soția fiind silită să ducă capul soțului înfipt pe un par la Blaj, însoțită de întreaga hoardă de tâlhari” (Kosztin 1998, p. 48, care citează cărțile lui Domokos Pál Péter și Gracza György).

Și în alte părți ale Ardealului au avut loc crime; una din cele mai sângeroase la Săcele (est de Brașov). În decembrie 1848, o ceată de 150 de ostași români recrutați din localnici s-au năpustit asupra caselor maghiarilor; au

dat foc multor case și au ucis mai mult decât o sută de oameni - bărbați, femei, copii (Nagy János, *Történelmi Magazin* [Magazin Istoric], 2003). După ce trupele lui Bem au ocupat Ardealul, au fost instituite curți de judecată marțială, care au condamnat la moarte câțiva din acești tâlhari. Cum sunt descrise toate acestea de istorici pentru publicul român? Atrocitățile sunt în general trecute cu vederea, iar activitatea curților de judecată marțiale sunt prezentate ca o mare nedreptate. Astfel, nici Giurescu, *Istoria românilor*, 1975, (593 - 599), nici *Istoria României, Compendiu*, 1974, care scrie la paginile 255 - 264 despre evenimentele din Ardeal de la 1848, nu amintește nimic din cele de mai sus. Giurescu scrie despre reacțiunea „nobililor”, și ne oferă o imagine a dimensiunii acesteia: „Sunt împușcați și spânzurați zeci de țărani români și mai mulți cărturari, ceea ce are ca urmare, evident, o înăsprire a relațiilor dintre revoluționarii români și maghiari” (Giurescu 1973, p. 596).

„Zeci de țărani români” poate însemna patruzeci, cincizeci, dar cel mult nouăzeci. După datele lui Janesó numărul celor condamnați la moarte a fost de cel mult cincizeci, „și un număr neglijabil de mic al acestora a fost numai delincvent politic, ceilalți, majoritatea, fără excepție incendiator, tâlhar și ucigaș ordinar” (Janesó, 1931, p. 291).

— Să comparăm aceasta cu numărul maghiarilor omorâți - numai la Strigătiri au fost uciși 130 de unguri - și cu câteva excepții, ucigașii n-au fost trași la răspundere, n-au primit nicio pedeapsă.

Nu avem aici spațiu suficient pentru descrierea mai amănunțită a istoriei revoluției de la „48 din Ardeal, trebuie însă să mai amintim tratativele de pace din primăvara anului 1849 dintre Avram Iancu și reprezentantul guvernului maghiar, Ioan Dragoș, deputat în parlamentul de la Debrețin, tratative care au avut loc la Abrud. Înțelegerea a fost împiedicată prin acțiunea unui tânăr comandant militar diletant, Hatvani Imre, care a atacat Abrudul *fără aprobarea superiorilor săi*. Armata lui

de cca. O mie de oameni a fost nimicită de români, iar Dragoș omorât ca trădător, după care au mai fost uciși la Roșia Montană și numeroși unguri nevinovați, iar așezările lor au fost incendiate. Ca o măsură de retorsiune, Hatvani l-a executat pe Ion Buteanu și pe Petru Dobra (*Erdély története* III, 1416 – 1418; Janesó 1931, pp. 294 – 296; IR Compendiu, p. 262). Această tragedie – cauzată de un iresponsabil soldat de rang inferior, într-un moment când superiorul său a condus tratative cu Bălcescu și Bălăceanu la Debrețin – a nimicit posibilitatea unei înțelegeri între români și unguri. Și acesta într-un timp când o astfel de înțelegere ar fi fost poate mai importantă decât oricând.

Merită să amintim în mod special lupta de autoapărare a județului Trei Scaune (Gábor Áron, maiorul de artilerie, turnător de tunuri; Gál Sándor, Berde Mózsza și mulți alții – precum și poporul). Din noiembrie 1848 și până în primăvara anului 1849 luptau cu armata austriacă, astfel încât aceasta nu reușește să ocupe Ardealul.

Soarta luptei pentru eliberare și a revoluției maghiare a fost decisă de trupele rusești chemate în țară: depunerea armelor la Șiria a luat sfârșit la 13 august 1849.

„Conducerea maghiară, prin ideologia luptei de eliberare a devenit purtătorul de stindard al progresului european și a fost pus la pământ de cele mai asupritoare două puteri europene, Habsburgii și Romanovii cu ajutorul naționalităților: majoritatea cehilor, slovacilor, românilor, croaților” (Kosztin, 1989, p. 21).

19. După înăbușirea luptei pentru eliberare

Răzburarea guvernului de la Viena s-a abătut cel mai mult asupra secuilor și în general asupra maghiarilor. Execuții, pedepse lungi cu închisoarea, cenzură; au făcut mari ravagii și trupele care se aflau în Ardeal.

În mai multe zone ale Ardealului (de ex. În jurul orașelor Arad, Sibiu, Brașov) românii au putut crea în scurt timp gospodării care prosperau. Slavici (*Politica națională română*, 1915) a scris că în această vreme țărănimea românească a fost viguroasă: nu se interesau prea mult de politică, ci au căutat să cumpere cât mai mult

pământ și să trăiască cât mai bine. N-au fost în mod univoc nici împotriva uniunii cu Ungaria.

20. Ardealul în perioada dintre compromisul maghiaro-austriac și primul război mondial (1867 - 1914)

După 1867 *principiul de bază al politicii maghiare a fost liberalismul, care a așezat libertatea și drepturile individului înaintea puterii absolute a domnitorului sau a statului și se străduia să realizeze egalitatea în drepturi a popoarelor în locul intereselor națiunii.*

Situația economică a românilor din estul Ungariei și din Ardeal

Pe baza acestei concepții liberale, guvernele maghiare i-au ajutat eficient, sub aspect economic, pe români.

Întinsele păduri din jurul Năsăudului au fost declarate în 1861 de guvernul de la Viena proprietate austriacă de stat (și predate românilor). Guvernul ungar deci ar fi putut, după 1867, să considere aceste păduri proprietatea statului maghiar. La cererea românilor locali însă, în 1872, a renunțat la ele, predându-le comunității românești de la Năsăud. Din veniturile acestor păduri au ridicat acolo un liceu românesc (frecventat de George Coșbuc și Liviu Rebreanu, două personalități de seamă ale literaturii române).

Pătura de meseriași și comercianți români a epocii a cunoscut o prosperitate nemaîntâlnită până atunci; din fiii lor re-crutându-se apoi noua burghezie și intelectualitate românească.

În 1872 a luat ființă *Banca Albina*, urmată în următorii 20 de ani de înființarea altor 50 de bănci românești. Principalul scop al acestora a fost să-i ajute pe țăranii români în cumpărarea pământurilor, dar au ajutat și organizațiile iredentiste românești (*Astra*, mai târziu *Liga Culturală Românească*). Cu scopul de a înființa moșii românești *au primit ajutor eficient de la Banca Centrală Austro-ungară, și de la mai multe bănci de la Budapesta*, care au oferit împrumuturi de un volum considerabil băncilor românești *cu condiții foarte avantajoase*. Suma

împrumutată atingea de multe ori dublul capitalului total al băncii respective (Bíró, 1989, pp. 39 - 40). Fără acest ajutor băncile românești cu greu puteau dăinui. După Ion Slavici *în Ardeal în perioada 1850 - 1900 s-a înzecit mărimea pământului posedat de români*.

Statul ungar a ajutat țăranimea, fără deosebire de naționalitate. Au fost transmise metode moderne de cultivare a pământului, în zonele locuite de naționalități, în limba majorității; indivizi, comune și cooperative au primit mostre gratuite de animale și plante. Numărul celor mai săraci dintre toți lucrătorii - zilierii - arată, cât de puțin s-au interesat guvernele maghiare de întărirea economică a elementului maghiar: în 1900 în Ungaria 25.5% a populației a fost zilier, în Ardeal, în zonele locuite de români numai 19.7% - în vreme ce în Secuime a atins cea mai înaltă valoare: 30.7% (Bíró 1989, p. 29).

Situația economică a țăranilor în Principate

În aceeași perioadă în principatele române situația țără-nimii a fost extrem de grea.

„Deși producția agricolă crescuse mult în ultimele decenii (între 1886 și 1906 cu 100%) și deși prețurile produselor sporiseră considerabil, totuși țăranimea se afla într-o situație grea, având un standard de viață foarte coborât. Pricina de căpetenie era lipsa de pământ, repartitia defectuoasă a proprietății: în timp ce 4.171 de proprietari mari însumau 3, 787.192 hectare, 1, 015.302 țărani stăpâneau numai 3, 319.695 hectare, acestora din urmă revenindu-le așadar circa trei hectare de cap. Celelalte proprietari agrare (între 10 - 100 ha) totalizau 816.414 hectare. Era, prin urmare, o izbitoare disproporție: peste un milion de țărani stăpâneau mai puțin pământ decât câteva mii de proprietari mari (Giurescu 1975, 648).

Un lider bisericesc din Sibiu a declarat în 1911:

„Situația țăranului român din Ungaria este incomparabil mai bună, decât a țăranului din România. La această situație contribuie în mare parte starea noastră culturală, care nici nu se poate compara cu cea a țăranilor

din România. La noi aproape fiecare țăran știe să scrie, să citească și trăiește în condiții de igienă destul de bune”.

(*Unirea*, Blaj, 22 august 1911; citează Bíró 1989, p. 34).

Dintr-un cântec popular (*Gura satului* – foaie hazlie – X, 1870, nr. 39, citează Grămadă, 1974, p. 159):

Decât slugă la ciocoi, Decât slugă la boiar

Mai bine cioban la oi, Mai bine rob în Ardeal.

Situația grea existentă în principatele române nu prea s-a schimbat pe urma celor câteva împărțiri de pământ: între 1878 și 1881 au fost împărțite la 48.342 de țărani 229.063 de hectare pământ și au fost vândute pământuri și din fondul funciar de stat, dar și din acestea au primit doar puțini țărani.

„Se adăuga apoi sistemul nenorocit al arendărilor, foarte mulți dintre latifundieri nelucrându-și direct pământul, ci dându-l pe mâna arendașilor, în bună parte străini, care aveau interesul să scoată cât mai mult de pe moșii. De aici, o exploatare neomenoasă a țăranilor, socotindu-li-se ziua de muncă la un preț redus, luându-li-se, în schimb, dobânzi cămătărești la avansurile pentru hrană, sporindu-li-se dijma (până la una din două) și nu arareori, făcându-li-se măsurători nedrepte. Administrația locală, cointerесată, era de partea arendașilor” (Giurescu 1975, p. 648).

Aproximativ 70% a marii proprietăți funciare românești a ajuns astfel pe mâna unor arendași paraziți, în locul moșierului, care n-a vrut să se ocupe de gospodărie. Pentru cea mai crudă exploatare s-a făcut vinovat trustul Fischer. Pentru un hectar de pământ plăteau moșierului 20 de lei, iar de la țărani, care lucrau efectiv pământul, se lua o arendă de 50 – 70 de lei.

„Țăranii noștri se află într-o stare de foame permanentă, stare care rezultă din situația noastră agrară. În partea de nord a Moldovei 88% a țăranilor n-au un sfârc de animal de casă și nu poate da copiilor săi o lingură de lapte, din care, din cauza subalimentației, 40 – 50% mor până la vârsta de 5 ani”.

(*Tribuna poporului*, Arad, 11 martie 1907; articolul profe-sorului universitar ieșean C. Stere).

Ultima concluzie a profesorului Stere:

„Populația agricolă a regatului român liber se află într-o situație mult mai mizeră, decât frații săi subjugăți din Ungaria, Bucovina, și chiar Basarabia” (citează Bíró 1989, p. 31).

Această stare de extremă exploatare a dus la mai multe acțiuni de protest din partea țăranilor, și în 1907, o răscoală țărănească a izbucnit în Moldova (în satul Flămânzi), care s-a răspândit repede în toată țară. La ordinul guvernului, armata a înăbușit răscoala cu arme, omorând 11.000 de țărani.¹⁰

Politica națională a guvernelor maghiare între 1867 și 1914.

Compromisul politic încheiat cu Austria în 1867 a atras după sine intenția maghiarilor de a trăi în pace și cu naționalitățile. Din această cauză a votat parlamentul maghiar, la propunerea lui Deák Ferenc, legea XLIV din 1868 „în problema egalității în drepturi a naționalităților”. Această lege a conținut dispoziții în 29 articole în legătură cu folosirea limbii naționalităților. *A conținut garanții juridice și a pornit de la preceptul drepturilor colective.* Limba oficială a statului a fost cea maghiară, dar toate legile trebuiau traduse în limba naționalităților. Funcționarii administrației de stat trebuiau să folosească, în contactul lor oficial, în propriul lor domeniu de activitate, față de persoane particulare sau instituții (comune, societăți, etc.) „în măsura posibilităților limba acestora”. Folosirea limbii proprii a fost asigurată și în fața instanțelor judecătorești. Conform articolului 20, comunele decid ele însele limba proceselor verbale și a administrației lor, iar articolul 21. a dispus că „funcționarii comunali sunt obligați să folosească, în contactul lor cu localnicii, limba acestora”. Înființarea școlilor era liberă, iar la ocuparea posturilor singurul criteriu a fost

¹⁰ Romanul Răscoala a lui Liviu Rebreanu, din 1932, zugrăvește în mod real imaginea acestei tragedii.

capacitatea profesională personală. Guvernul s-a străduit, ca și românii să ajungă în poziții înalte; ca rezultat al acestei strădanii, au ajuns români de ex. și în Curtea Supremă (de Casație).

Libertatea cuvântului și a întrunirii era nelimitată, au desființat cenzura, în procesele de presă au decis juriu compuși din cetățeni independenți. În județele cu majoritate românească și procesele verbale ale adunărilor județene generale se scriau românește, viața comunală decurgând de asemenea în limba română (Bíró 1989, pp. 86 – 91).

Românii din Ungaria aveau tipografii și edituri proprii, care scoteau un mare număr de lucrări politice, literare și științifice de specialitate. Ziarele își dădeau liber părerea în problemele politice care îi priveau și deși în câteva cazuri, ieșite din comun, au fost intentate procese de presă, presa românească a beneficiat de o libertate incredibilă. În același timp, cei câteva sute de mii de maghiari *din regatul român* nu beneficiau de niciun ziar maghiar, neaprobându-li-se acest lucru (Raffay 1989, p. 176).

Legea naționalităților din 1868, care se leagă de numele lui Eötvös József, și în care au fost delimitate precis și pentru prima dată în Europa drepturile naționalităților, a atras și atenția opiniei politice din Europa Occidentală, subliniindu-i-se caracterul democratic și liberal; de pildă, după părerea francezului Eisemnan legea dă dovadă „de un spirit de mărinimie” și „*este foarte liberal*” [*très liberale*] (Bíró 1989, p. 70).

După 1920 toți autorii români de specialitate au afirmat, că legea naționalităților n-a fost respectată, *ceea ce nu este adevărat*. Greșeala legii era, că lipseau din ea măsurile de sancționare și retorsiune în cazul încălcării ei. Aceasta, după părerea lui Bíró, „se poate explica prin curentul de idei al liberalismului general” (1989, p. 70). Altfel, respectarea legii depindea și de faptul, că unii funcționari cât de strict respectau legea și ce raporturi întrețineau cu naționalitățile. Acestea din urmă în schimb

depindeau tocmai de comportamentul naționalităților. Înșiși românii au refuzat legea, reducând astfel puternic valoarea și valabilitatea ei (Gratz [1934], 1995 I, p. 87).

În ciuda tuturor acestora, în întreaga perioadă a domnit spiritul legii naționalităților și a apărât naționalitățile – Ungaria a fost un stat de drept. Românii din Ardeal și din estul Ungariei s-au întărit sub aspect economic într-o măsură de necrezut: pornind de la începuturi rudimentare, au putut crea o rețea școlară românească, își puteau folosi limba în public. În județele cu majoritate românească populația vorbea românește cu conducătorii locali, care erau în cele mai multe cazuri ei înșiși români, dar chiar și în cazul când erau maghiari, aceștia cunoscând limba română.

Învățământul

Statul ungar a asigurat prin lege organizarea școlilor confesionale. Pe baza legii XXXVIII din 1868, comunele bisericesti românești au înființat în câțiva ani 2000 de școli primare românești cu limba de predare numai românească. Legea a pus doar următoarele condiții: într-o sală pot învăța cel mult 60 de copii, învățătorii trebuie să aibă și scriptic o pregătire etc. Biserica ortodoxă n-a avut atâta putere materială să îndeplinească aceste condiții, de aceea statul ungar ar fi putut practic desființa întregul învățământ primar românesc, din cauza nerespectării legii. Dar *guvernul ungar a dorit să dezvolte învățământul primar românesc*. În jurul anului 1910 procentajul școlilor care nu îndeplineau cerințele legii era încă 30%. În Ungaria în 1869 existau 2.569, în 1914 2.901 școli românești (Bíró 1989, p. 158). În 1913 – 14 în Ungaria 1.149 de locuitori români aveau o școală publică cu limba de predare românească (mult mai mult, decât în regatul român, unde 1.582 de locuitori au beneficiat de o școală. Durandin (1998, 199) citează un raport intern al ministerului de externe francez din 1912, după care 80% din populația regatului erau analfabeți, în Ungaria numai 41% a românilor). Legea de la 1868 a asigurat dreptul părinților de alegere liberă a școlii și acest principiu a fost

respectat tot timpul. 75% a copiilor români au frecventat școli cu limba de predare românească, părinții celorlalți alegând o școală maghiară sau germană. Profitând de dreptul alegerii libere a școlii, mii de copii maghiari au fost înscriși în școli cu limba de predare românească și guvernele maghiare n-au luat nicio măsură împotriva acestei situații (Bíró 1989, p. 163).

În 1879 a apărut o *lege despre predarea limbii maghiare ca disciplină* în școlile populare elementare. Posibilitățile acesteia au fost mult limitate de lipsa învățătorilor români care cunoșteau limba maghiară. În 1880 dintre cei aproximativ 2.300 de învățători români, 1.500 n-au știut deloc ungurește și numai cca. 200 știau atât de bine, încât puteau preda maghiara, ca disciplină. Statul ungar a organizat cursuri de învățare a limbii maghiare, care avea ca efect îmbunătățirea acestei situații, dar cei care n-au știut ungurește – și astfel de învățători au mai existat și în 1914 – n-au suferit nicio măsură de sancționare, puteau preda în continuare, și în școlile lor nu se preda limba maghiară. *Procesul de învățământ desigur a avut loc în româna și acolo, unde maghiara era predată ca disciplină.*

În regatul român *nici n-a fost vorba de o asemenea toleranță*: În anii 1880 parlamentul de la București a votat legea învățământului public. Legea a pornit de la principiul, că activitatea de control al statului asupra școlilor se îndreaptă nu numai asupra unei supravegheri polițienești, ci și asupra susținerii tradițiilor naționale. Nu poate fi tolerată situația în care există locuitori, care „nici măcar nu cunosc limba patriei lor” (*Raport asupra proiectului de organizațiune a învățământului public*; Barna, citat de Bíró 1989, p. 173). *În școlile publice, indiferent de limba maternă a elevilor, n-a fost tolerată altă limbă, decât română.*

Pentru a reveni la Ungaria dintre 1867 – 1914, o mare problemă era salariul învățătorilor. Acesta a fost mai mic, decât a unui om de serviciu de la bancă și adesea nici nu primeau întreaga sumă. În 1907 a intrat în vigoare

legea lui Apponyi, care avea ca scop principal remedierea acestei situații. Legea i-a considerat pe învățătorii școlilor confesionale angajați publici și a asigurat salariul lor prin intermediul administrației locale. În 1910 în cel puțin jumătatea școlilor românești, consistoriul bisericesc, susținătorul școlii, a putut asigura salariul de învățător prescris. Majoritatea celorlalți a cerut ajutor de stat. În 1915 toate școlile primare românești au beneficiat de cca. *două milioane coroane ajutor de stat* (Bíró 1989, p. 169).

Conform propagandei naționaliste române, prin acest ajutor statul ungar „s-a amestecat în treburile interne ale școlilor românești” – ceea ce *nu este adevărat*. Dascălii și popii au insuflat copiilor un puternic spirit național românesc. Colecția de cântece patriotice românești era în mâinile fiecăruia: *Deșteaptă-te, române; Hora Unirii; Patria românească* etc. Toate acestea erau puternic sprijinite de regatul român. Cântecele au ovaționat „*unirea românească, pe care o dorim cu toții*”; cu ocazia predării limbii și istoriei române învățătorii au sădit în sufletul copiilor respectarea amintirii lui Avram Iancu și a lui Horea, care au fost „vitejii conducători ai nobilului neam românesc”, luptători împotriva „ungurilor barbari”. Toate acestea au fost acceptate de guvernele maghiare în numele liberalismului (Bíró 1989, p. 175).

Situația nu era alta nici *în școlile medii*. Școlile românești au fost absolut autonome în privința conducerii interne, a limbii de predare, a stabilirii planului de învățământ, a alegerii profesorilor și a manualelor. N-a împiedicat nimic afirmarea spiritului național românesc (Bíró 1989, p. 212).

A fost deci complet neîntemeiată propaganda dusă în Europa Occidentală în legătură cu „maghiarizarea forțată” care are loc în Ardeal.

Un manual apărut în 1995 afirmă că după recunoașterea independenței României (1881) „guvernul de la Budapesta a intensificat prigoana împotriva populației române, de maghiarizare a acesteia” (Cristescu 1995, p. 78) – fără a da exemple. În schimb, în Basarabia,

rusificarea era într-adevăr o realitate și Cristescu dă mai multe exemple concrete: nu era aprobată înființarea școlilor românești, se stimula emigrarea românilor, și în această parte de țară „au fost colonizați mulți ruși, ruteni, bulgari și germani”, etc. (Cristescu 1995, pp. 79 - 80).

Situația românilor din țările învecinate

În Rusia, în regiunea Basarabia a acesteia, în această epocă trăiau cca. un milion de români (70% a populației).

„În 1867 limba moldovenească fu scoasă din toate școlile publice din Basarabia. De atunci înapoi toate școlile, fie că erau întreținute de cler, de zemstve sau de stat, erau școli rusești, cu limbă rusească, cu tendințe rusești și cu duhul rusesc” (Nistor [1923] 1991, p. 253).

În Serbia trăiau un sfert de milion de români. Nu li s-a permis să-și folosească în public limba, nici măcar în biserică, unde era obligatorie limba sârbească. Numele popilor români, a elevilor și a funcționarilor au fost sârbizate, ele primind un aspect fonetic sârbesc (Bíró 1989 p. 100).

Situația naționalităților în principatele române

În bisericile și școlile celor aproximativ 50 de mii de *ceangăi* catolici din Moldova slujba și predatul în școli avea loc numai în limba română. Autoritățile au confiscat orice text religios în limba maghiară, dacă găseau la vreun preot. Preoților li s-a interzis să vorbească ungurește cu credincioșii, cei mai mulți preoți însă nici nu știau ungurește. Numele de persoane au fost românizate, și s-a permis numai folosirea în limba română a numelor de locuri.

Succesul strădaniei de dominație românească exclusivă în Ardeal în mare parte cu concursul emigranților ardeleni, în 1890 s-a înființat la București *Liga Unității Culturale a Tuturor Românilor*. Ei au dus o vehementă propagandă anti-ungurească și în presa vest-europeană. Liga Culturală a inițiat o politică de diversiune față de Monarhia Austro-ungară, care mai apoi a devenit politica oficială a tuturor partidelor politice românești, indiferent de coloritul lor ideologic. Această politică „de

unificare a națiunii” era în continuare politica oficială și a guvernelor românești până la primul război mondial.

Numele de localități din Ardeal după 1867 se foloseau în limba proprie a fiecărei națiuni, atât în viața particulară cât și în contactul lor cu autoritățile. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea însă trebuia reglementată această problemă, fiindcă existau multe localități cu nume identice - de exemplu Săcel, Săliște etc. în română, Szentmihály, Szent-miklós etc. în maghiară - care produceau multe neînțelegeri, mai ales la poștă. Camera deputaților din parlamentul de la Budapesta a adoptat în 1898 o lege, prin care s-a stipulat că fiecare sat să aibă numai o singură denumire oficială. Acest nume a fost stabilit de ministrul de interne, dar legea a mai stipulat și faptul că ministrul își poate exercita acest drept „numai ascultând părerea comunelor în cauză și a adunării magistraturii acestora...”, „cu posibila luare în considerare a dorinței comunelor interesate” (Bíró 1989, p. 97). Alături de numele oficial astfel stabilit însă, conform articolului 5 al legii, „denumirea diferită de aceasta se poate scrie în paranteză”.

Limba română s-a folosit în public și pe scară largă în Ungaria și dacă au existat abateri, de pildă din partea unui casier de la căile ferate etc., ele au fost persecutate din oficiu și pedepsite ca o contravenție.

Activitatea presei românești în Ungaria

Libertatea presei a fost foarte largă. Presa românească a propagat liber așa-zisul *boicot rasial românesc*. Acesta consta în faptul, că ziarele atacau pe toți cei care întrețineau legături de prietenie cu ungurii sau arătau o oarecare înțelegere față de maghiari. Săptămânalul *Libertatea* din Orăștie, scos în 1902, în primul său număr (articolul editorial intitulat *Terorisare* din 1 ianuarie 1902) scrie: „Libertatea consideră ca cea mai importantă parte a menirii sale, să facă poporul nostru terorizator” (Bíró 1989, p. 259).

Tribuna scria despre românii de omenie: „[să] nu dăm pâine, dacă sunt flămânzi, nu dăm apă, când sunt

însetați, ne închidem ușile înaintea lor, când cer găzduire”. Acestea sunt cuvinte tari, dar în practică nu s-au mulțumit cu atâta: cel care la alegeri a votat un candidat de deputat cu programul guvernului „casa lui a fost incendiată peste noapte de „făptași necunoscuți”, animalele lui au fost furate, el însăși a fost bătut până la sânge” (*Libertatea*, Orăștie, 1905, 50; citat de Bíró 1989, pp. 259 – 260).

Guvernul ungar a tolerat și aceste fapte.

21. Primul război mondial; comuna în Budapesta, armata română atacă Ungaria; Miklós Horthy

În vara anului 1914 a izbucnit primul război mondial. Astăzi poate nu mai este cunoscut în general, dar este de interes de prim rang, că prim-ministrul ungar, Tisza István, s-a împotrivit intrării în război:

„În *Cartea Roșie*, publicată oficial de Republica Austriacă de la 1918, un funcționar sas ardelean al arhivei de la Viena, Groos Roderich a editat procesul verbal al consiliului de miniștri comun, din care reiese fără posibilitatea oricărei răstălmăciri că reprezentantul oficial al statului maghiar, contele Tisza István s-a declarat împotriva pornirii războiului și această concepție a sa a reprezentat-o energic și împotriva colegiilor săi austriece.”¹¹

Din nenorocire, colegii lui Tisza au fost de altă părere; contele nu a putut rezista (Gratz, vol. II, [1934], 1992, pp. 286 – 298).

România, în ciuda alianței cu puterile centrale, a rămas neutru („neutralitate armată”). După doi ani de lupte a devenit evident că puterile Antantei se află în superioritate. În august 1916 Antanta a încheiat o înțelegere secretă cu România, în care i s-a promis Bucovina de sud, Ardealul și părțile Ungariei de est, în caz că România atacă Austro-Ungaria.

Războiul a fost câștigat de puterile Antantei.

În martie 1919 la Budapesta a fost proclamată

¹¹ Szekfü, 1942; lucrare la care se referă Szekfü: Groos, Roderich: Die Sieben-bürger Sachsen in der Planung deutscher Südostpolitik, Wien, 1940.

Comuna. Armata acesteia n-a putut ține piept atacului românesc și la 4 august armata română a intrat în Budapesta. Generalul H.H. Bandholtz, membrul american al misiunii militare a aliaților, în memoriile sale (*An Undiplomatic Diary*, New York, 1933) a descris istoria demontării fabricilor și a devastărilor neînfrânate. Pe baza acestuia scrie Horthy Miklós în *Memoriile sale* (ed. II., 1974, p. 115):

„Dacă el [Bandholtz] nu apare la timp, personal, cu cravașa în mână, în palatul regal, acesta este negreșit golit. În fața Muzeului Național au apărut deja camioane românești, care așteptau doar să fie încărcate; muzeul a fost salvat de devastare numai prin faptul, că generalul a sigilat ușile lui în numele aliaților”.

Amiralul Horthy Miklós, în fruntea armatei naționale ungare a intrat în Budapesta la 16 noiembrie 1919. Horthy a fost taxat de comuniști, printr-o falsificare a istoriei care le-a fost proprie, fascist, epitetul fiind fluturat în lung și în lat și de politicienii români. Afirmția este una dintre cele mai grosolane minciuni, pe care comuniștii au inventat vreodată, în legătură cu o persoană. Horthy apăra interesele naționale ungare; pe vremea lui exista parlament, alegeri parlamentare din patru în patru ani, în parlament erau reprezentați deputații a cinci partide dintre care partidul social-democrat și partidul micilor gospodari; relațiile lui cu Hitler nu erau bune, el nefiind nici prieten, nici aliat politic cu Hitler și Germania nazistă. A urmat doar o politică de conjunctură, fiind silit de împrejurări, care corespundea intereselor Ungariei: situația geopolitică a țării, rolul său politic mult redus în urma trunchierilor teritoriale de la Versailles, etc.

În Ungaria nazismul era reprezentat de Partidul Crucii Săgetate a lui Szálasi. Atitudinea de omenie a poporului ungar este demonstrată printre altele de faptul, că numărul membrilor acestui partid a scăzut în timpul războiului: în 1940 avea 116 de mii de membri, iar cu trei ani mai târziu mai puțin de o sută de mii (Carsten 1967, p. 180). Astăzi este puțin cunoscut, că Szálasi *nu era de*

acord cu uciderea evreilor. După părerea lui „evreii trebuie angajați până la sfârșitul războiului la munci publice, iar apoi trebuie să emigreze” (Carsten 1967, p. 180).

Guvernatorul Horthy Miklós a rezistat consecvent pretențiilor fasciste. F.L. Carsten (1967, p. 180) scrie în cartea sa despre fascism:

„Până la urmă germanii l-au înlăturat pe Horthy, fiindcă a încercat ieșirea Ungariei din război, și tot germanii au ajutat să ajungă la putere pe Szálasi și Partidul Crucii Săgetate, când armata roșie se afla deja pe pământ ungar”.

(La 16 octombrie 1944 palatul regal de la Buda a fost ocupat de trupe SS, Horthy capturat și internat a doua zi în Bavaria.)

În cartea intitulată *Puteți povesti despre aceasta...* (Om detta må ni berätta... Stockholm, 1998), autorii suedezi scriu în legătură cu persecutarea evreilor: După ocuparea Ungariei, în primăvara anului 1944, când germanii au vrut să deporteze pe evreii din Budapesta, printr-o dispoziție energică, Horthy Miklós a împiedicat deportarea din țară a 300.000 (*trei sute de mii*) de evrei, „*măsură prin care i-a salvat*”.

Și Lucian Boia a remarcat că imaginea lui Horthy este falsă în istoriografia românească:

„Manualele românești prezintă Ungaria încă de la instaurarea lui Horthy în 1920 ca supusă unei dictaturi de tip fascist (ceea ce, în treacăt fie spus, nu este chiar adevărat)” (Boia 1997, p. 223).

22. Crearea României Mari. Tratatul de pace de la Versailles (Trianon) de la 4 iunie 1920

a anexat României Ardealul, partea estică a Banatului, partea estică a marelui Șes al Ungariei, Țara Crișurilor, zona orașului Satu Mare și Maramureșul. Pe acest teritoriu de 103.000 km pătrați în 1910 trăiau 5 milioane 247.467 de locuitori, printre care 2 milioane 829.454 români, 1 milion 661.805 maghiari și 564.789 germani (sași și șvabi). Procentajul românilor a fost deci

53.8%, a ungarilor de 31.6% (cu un grup însemnat de-a lungul noii frontiere), iar a sașilor și șvabilor în total 10.8%. Este deci o minciună sfruntată afirmația lui Ștefan Pascu, că autorii tratatului de la Versailles „au luat în considerare voința popoarelor” și că „limba balanței judecății acestora s-a înclinat spre România și nu spre Ungaria” (Pascu, *Ce înseamnă Ardealul?* versiunea maghiară, 1984, p. 240).

Pe data de 1 decembrie, *Comitetul Național Român* a convocat la Alba Iulia o *Adunare Națională*. La această adunare, zice-se, o sută de mii de participanți au proclamat anexarea teritoriilor de mai sus la regatul român.

La conferința de pace de la Paris, șeful delegației române, Ionel Brătianu, a făcut apel mai întâi la dreptul istoric, afirmând că granițele României se întindeau odinioară până la Tisa și că maghiarii s-au așezat printre ei cu forța armelor; a dat o cifră falsă, mult sub cel real, a maghiarilor; până la urmă însă „a făcut apel exclusiv la pretențiile de anexiune teritorială bazate pe înțelegerea secretă de la București din 1916” (Marschalkó 1960, p. 25).¹² Este evident că decizia conferinței de pace a fost luată pe baza acesteia.

Cităm dintr-un articol din revista 22, anul VI, nr. 7 (39), 30 septembrie 2003, de Mircea Iorgulescu: „Istrati în Elveția (II)”, cu subtitlul „Istrati și „cauza transilvană” (despre un articol publicat în ziarul francez la *feuille*, 27 mai 1919; fragmente): ...” Fiindcă transilvănenii, scrie Istrati, „nu vor face nimic altceva decât să-și schimbe

¹² Articolul 5 al acestei înțelegeri a precizat că “nici Puterile Aliate, nici România nu vor încheia separat pace, ci numai împreună și în același timp.” Prin nerespectarea acestei înțelegeri România și-a pierdut toate drepturile la avantajele, pe care înțelegerea secretă le asigură pentru ea (Tilea-Temperley, 1925). Pacea încheiată separat de România cu Puterile Centrale a fost însă trecută cu vederea de Puterile Antantei. - Este caracteristică pentru gândirea politică românească de atunci afirmația delegaților români la Conferința de pace de la Paris, că semnarea păcii de la București n-a fost sinceră și nimeni nu s-a gândit la respectarea ei.

stăpânii". Conferențiarii veniți de la București, remarcă el, nu au spus „*în ce proporție este reprezentată clasa țărănească și muncitorească din cele două țări [România și Transilvania – nota referentului Mircea Iorgulescu] în adunările naționale care le pregătesc în acest moment soarta de mâine*".

«„*Martiriului*" transilvănenilor „*sub jugul maghiar*", invocat de conferențiarii veniți de la București, Istrati le opune „*veritabilul martiriu al poporului român sub jugul satrapilor români, suferințe necunoscute în istoria Europei moderne*". Căci, scrie el dezlănțuit, „*regimul oligarhic maghiar, inclusiv persecuțiile și exploatările, n-a întrecut niciodată în duritate regimul român de teroare, iar țăranii din Transilvania nu au dorit niciodată să treacă sub sceptrul administrației noastre*".

„Articolul se încheie în registrul sarcasmului patetic, „*toate frazele patriotice pe seama Transilvaniei le putem rezuma prin cea scăpată cândva de marele Jan Bratiano, tatăl actualului, care a spus într-o zi: Vreau Transilvania, dar fără transil-văneni!*” „Desigur, „*Jan Bratiano*" este Ion Brătianu." ¹³

Au fost în Europa Occidentală politicieni, care au avut un unghi de vedere mai larg. Astfel, de pildă, Charles Danielou, care în raportul său prezentat parlamentului francez despre tratatul de la Versailles, a constatat: „am avut și o altă posibilitate: menținerea imperiului Habsburgic”. (Desigur, acordând autonomie naționalităților și dând același statut teritoriilor locuite de cehi și croați, de care beneficia și Ungaria.) „păstrarea unui cadru de secole ar fi redus cauzele dușmăniilor în Europa Centrală” (citează Gratz, *A forradalmak kora* [1935]; [Epoca revoluțiilor], 1992, p. 288). Nu trebuia să treacă mult timp, pentru ca să devină evident: *tratatul de pace de la 1920 a amplificat cauzele dușmăniilor în Europa Centrală și a contribuit puternic la faptul că fascismul a câștigat teren în Germania și că prin această a contribuit și*

¹³ Mircea Iorgulescu: "Istrati în Elveția (II)", în: Revista 22, anul VI, nr. 7 (39), 30 septembrie 2003.

la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, care a atras după sine moartea a zeci de milioane de oameni; *ca urmare, Europa - împreună cu puterile învingătoare - și-a pierdut rolul său conducător de până atunci în lume.*

Adunarea de la Alba Iulia a promis vot universal, reformă agrară, libertatea presei și a întrunirilor

„Libertate națională deplină [...] pentru fiecare popor, în propria sa limbă, organizându-și administrația prin indivizi din sânul său [...] câștigând reprezentatie în organele legis-lative și în guvernare țării conform numărului indivizilor din care se compune”.

Asemenea prescripții figurau, cu valabilitate obligatorie, în anexa Tratatului de Pace de la Versailles, intitulată Tratatul de Ocrotire a Minorităților în 12 puncte. *Convenția Minorităților* (Convenția de la Paris), § 1 prevede:

„România se obligă să recunoască *drept legi de bază* reglementările cuprinse în articolele 2 - 8 ale prezentului capitol, că nicio lege, dispoziție sau măsură oficială nu va contraveni sau contrazice aceste reglementări, *față de care nu va fi valabilă niciun fel de lege, dispoziție sau măsură oficială*”.

Dintre acestea însă niciuna n-a fost inclusă în constituția română din 1923.

Poporul țării nu a fost întrebat

De altfel, plebiscit în legătură cu noile frontiere s-a făcut abia în câteva locuri. În istoriografia română ne putem întâlni adesea cu afirmația, că marea parte a populației Ardealului a dorit unirea cu România (de ex. Pascu, în varianta engleză a *Istoriei Ardealului*, New York, 1990, 287 - 288: „peste 80%”). Afirmația este greșită: vigoarea juridică a deciziei adunării de la Alba Iulia a fost pusă sub semnul întrebării și de ministrul american de externe Lansing, fiindcă această decizie a fost adoptată numai de un grup mai mic al populației. Delegatul american Andrew a considerat, într-un raport confidențial, ca neîntemeiată pretenția guvernului român privind ocuparea Ardealului, fiindcă „în Ardeal procentajul

românilor este de 60 - 65%, dar numai o treime sau jumătate a acestora dorește unirea cu România" (citează Ádám Magda, *História*, 1987, p. 4). Dacă acceptăm deci datele lui Andrew și considerăm uniuniști jumătatea românilor ardeleni, 30% a populației întregi a fost anti-unionistă, la care dacă adăugăm cei 32% de maghiari, obținem 62%, totalul celor care au refuzat anexiunea. Dar acordul germanilor s-a obținut, în parte sub presiune, în parte în speranța (și cu condiția), că se vor respecta promisiunile adunării de la Alba Iulia, privitoare la autonomie. „N-ar fi făcut-o niciodată [să se declare de acord cu uniunea] dacă n-ar fi fost conduși de cele mai bune speranțe" (König, p. 105).

„Rezoluțiile de la Alba Iulia sunt alfa și omega politicii noastre. Știm că originea, existența și viitorul acestui stat este inseparabil legat de noi. Uneori trebuie să privim cu brațele încrucișate, cum sunt lezate și călcate în picioare cele mai evidente drepturi ale noastre; cu toate acestea suntem ferm încredințați că ele se vor realiza".

(*Kronstadter Zeitung*, [Brașov], 17 decembrie 1924).

În realitate, deci, cel puțin două treime din populația Ardealului și celorlalte părți alipite nu a vrut să aparțină României.

23. De la tratatul de pace de la Versailles, până la cel de-al doilea război mondial

Primul punct al constituției adoptate în 1923: „Regatul român este un stat național unitar și indivizibil". (În 1920, peste 30% a populației nu era român.) Punctul 3. prescrie, că „este interzisă colonizarea unor popoare străine pe teritoriul României". Legea învățământului public din 1924 a declarat (punctul 5): „Învățământul primar este unitar în toată țara". Conform punctului 7: „În școlile de stat învățământul primar are loc în limba română".

În deceniul al treilea al secolului al XX-lea dezvoltarea economiei române a luat avânt: prin introducerea unei tehnologii noi, moderne, producția industriei s-a ridicat cu 56%.

În perioada 1929 - 1933 întreaga lume a trecut printr-o criză economică. În România în 1932 valoarea producției, atât în marea industrie, cât și în agricultură, a scăzut. Numărul șomerilor se cifra la mai multe sute de mii. Guvernele ridicau împrumuturi și credite din străinătate; bugetul a cunoscut în 1932 un deficit de zece miliarde lei. În perioada 1928 - 1932 venitul național a scăzut de la 293 miliarde lei la 171 miliarde lei (IR Compendiu, 1974, p. 387).

La începutul anilor „30 în industria extractoare de țiței și printre lucrătorii de la căile ferate au izbucnit greve tot mai intense; cel mai important centru al acestora din urmă erau atelierele feroviare Grivița din București. Greva minerilor din 1929 de la Lupeni împotriva micșorării salariilor și a concen-dierilor a fost înăbușită cu ajutorul armatei, în urmă căreia s-au înregistrat 30 de victime (SIA-89, p. 581).

Politica externă a României: împreună cu Cehoslovacia și Iugoslavia, create de tratatul de la Versailles, România a fost una dintre țările Micii Antante; această cooperare a fost întărită și lărgită în 1930.

Politica internă: România era un regat constituțional, cu sistemul pluralismului partidelor politice, dar din cauza înapoierii economice și sociale, spiritul constituțional s-a manifestat doar limitat (SIA-89, p. 580). În anii „20 se afla la guvern *Partidul Liberal Național*. Ardelenii au sprijinit *Partidul Național* al lui Iuliu Maniu, care s-a unit în 1926 cu *Partidul Țărănist* al lui Mihalache, dând astfel naștere la cel de-al doilea partid, ca mărime, al țării, *Partidul Național-Țărănesc*. Sprijinindu-se pe țărănime, a promis o guvernare echitabilă, dar după ce a ajuns la putere (1928), nu putea ține de promisiuni. Maniu, ardelean prin naștere, a dat dovadă de o anumită înțelegere față de maghiari, dar în atmosfera generală șovină nici această atitudine n-a putut avea priză. Din *Partidul Țărănist* s-a desprins fracțiunea filo-fascistă numită „*Frontul Român*”. Puterea grupărilor fasciste s-a manifestat prin înființarea „*Ligii Apărării Naționale Creștine*” în anul 1935, sub conducerea

lui A.C. Cuza și a lui Corneliu Zelea Codreanu. Din aceasta s-a desprins, în 1927, Codreanu, care a înființat „*Legiunea Arhanghelului Mihai*”, care după trei ani și-a schimbat numele în *Garda de Fier*. Alături de ideologia fascistă, printre ideile Gărzii de Fier a figurat și misticismul religios. La alegerile din 1937 Garda de Fier a obținut 16% a voturilor, procentaj, prin care a devenit cel de-al treilea partid ca mărime.

Viața economică

Conducătorul vieții economice a fost *Partidul Național Liberal*, interesele lui materiale fiind servite de conducerea Băncii Naționale, de o sumedenie de întreprinderi și fabrici. Vintilă Brătianu a fost cel care a formulat cuvântul de ordine economic al partidului: „*Prin noi înșine*” (deci sloganul autar-hiei economice), care dorea să desființeze, pe de o parte, dependența de capitalul străin, pe de altă parte însemna, că statul trebuie să ia parte activă în conducerea economică a țării și să-și folosească puterea, pentru a oferi avantaje materiale elementului românesc. După o afirmație: „Noi... ducem o politică de așezare a economiei și a finanțelor pe baze naționale”.

Una din consecințele acestei politici a fost, că în privința gradului de dezvoltare a economiei s-au creat uriașe diferențe între diferitele părți ale țării, diferențe, care și așa erau considerabile între regiunile României Mari.

În Vechiul Regat era nevoie de reformă agrară, de eliminarea inegalităților sociale (IR Compendiu, 1974, p. 375). Însă reforma agrară efectuată la începutul anilor „20 a năpăstuit în primul rând țărănimea maghiară din Ardeal. În Vechiul Regat legea a permis exproprierea a cel mult două milioane de hectare de pământ; în Ardeal nu exista asemenea limită. Date exacte nu s-au publicat nici până astăzi privind repartitia pe naționalități a proprietarilor expropriați și a celor care au primit pământ. Doar după 1940 autoritățile maghiare au reușit să strângă asemenea date, referitoare la Ardealul de Nord. În total, 288.609 de

țărani nevoiași au primit pământ, dintre care 78.1% erau români, și numai 14.8% maghiari. În același timp, procentajul maghiarilor era de 31.2%, iar a românilor de 58.7% (Bíró 1989, p. 320). Abia 27% a proletarilor agricoli maghiari a primit pământ.

Composesoratul cunoscut sub numele de *Bunuri Private din Ciuc* (Csíki Magánjavak) guvernul maghiar i-a redat pe veci și în deplină posesiune secuilor. După cum am văzut mai sus, după 1867 guvernele maghiare nu s-au atins de composesorate din Năsăud și Caransebeș. Legea agrară românească a dispus exproprierea composesoratelor, dar cu excepția composesoratelor năsăudene și caransebeșene. *Proprietățile Bunurilor Private din Ciuc au fost însă expropriate*. Conducerea Bunurilor Private a protestat la guvern, mai apoi la Liga Națiunilor, care a recunoscut în 1932 că protestul este justificat și nedreptatea felului în care a procedat guvernul român este evident. După un proces lung, în 1936, statul român a luat secuilor acest drept. Prin aceasta au fost deposezați proprietarii de drept a 36.100 de hectare pământ și 76.000 hectare pădure, descendenții foștilor grăniceri secu, aproape 100.000 de oameni. Prin exproprierea, cu de-a sila de fapt, a Bunurilor Private Ciuc li s-a răpit secuilor, printre altele, posibilitatea ca familii cu condiții materiale modeste și foarte modeste să-și poată școlariza copiii. (Venitul rezultat din pădurit a constituit un fel de fundație școlară indivizibilă, din care se puteau da burse copiilor săraci.) ¹⁴ După calculele lui Bíró, împreună cu aceștia, în total cca. 150.000 de proprietari maghiari mici și mijlocii au suferit un grav prejudiciu material, pagubă, sau n-au fost luați în considerare la efectuarea reformei agrare românești.

Bisericile maghiare au fost jecmănite de reforma agrară. Pământul constituia în primul rând baza materială a bisericilor; majoritatea pământurilor lor (85%), care se

¹⁴ Majoritatea pământului a fost împărțit între comune românești, biserica ortodoxă și mii de persoane particulare. Aceștia apoi, în vederea unui folos cât mai mare, au tăiat pădurile.

ridica la 149.000 de iugăre a fost expropriată de statul român. Măsura n-a afectat biserica ortodoxă - din contră, ea a primit din pământurile ungurești expropriate.

În 1938 în partea de nord-vest a țării s-a creat o zonă militară de pază grănicerească. În aceasta zonă, conform legii, se putea expropria imobil fără nicio plată sau răscumpărare. Fiindcă aici majoritatea locuitorilor erau unguri, și această măsură îi lovea pe ei. Pe locurile confiscate au fost aduși apoi români. Faptul a fost declarat în mod fățiș, ca politică oficială a statului (V. Jinga, „Migrațiunile demografice și problema colonizărilor în România, „în *Analele Academiei de înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj* 1 [1939 - 1940]), citat de Bíró, 1989, p. 324).

În spiritul acestei măsuri au fost înființate de-a lungul graniței maghiaro-române, după Jinga, 111 așezări românești, unde au adus 4.973 de familii românești, dând în medie fiecărei familii 13.9 de iugăre de pământ. Această „cucerire lăuntrică” a pământului Ardealului continuă și astăzi: de-a lungul frontierei vestice a României (mai ales în zona Salontei și împrejurimile) sunt aduși „coloniști” - români moldoveni din jurul Rădăuți și Dorohoi.

Maghiarii au avut parte de discriminări negative și cu ocazia îndeplinirii legii din 1934, de reglementarea datoriilor.

Țăranul maghiar nedreptățit de legi a ajuns de multe ori într-o situație dezavantajoasă chiar în contra legilor, fapt recunoscut și de autorități. Dar când era vorba de remedierea confiscărilor ilegale de pământuri, țărani români localnici au împiedicat adesea cu forța executarea acestei dispoziții, bătându-i, uneori omorându-i pe cei care se ocupau de executare. Se întâmpla (de ex. În comuna Hărău), ca o astfel de samavolnicie a fost confirmată și de ministrul agriculturii: „Efectuarea deciziei a fost tehnic imposibilă”, pentru că o ceată de români înarmați i-a bătut pe țărani care se ocupau de măsurarea pământurilor, unul dintre ei fiind chiar omorât (Bíró, 1989, pp. 324 - 325).

— Venitul Oașei Secuilor („plaiuri” de pășunat vara)

de 15.000 de iugăre a *Străvechii Comunități de Bunuri Mureș* a fost răpit - împotriva legii - de la cele 127 de comune, proprietare ale acestor bunuri, în așa fel, încât administrarea averii a fost încredințată magistraturii județului Mureș. Membrii acesteia în mare parte erau români numiți, care au folosit mai apoi veniturile în scopurile lor (Bíró 1989, p. 326).

Cetățenii aparținând naționalităților au fost tratați dezavantajos până și la strângerea impozitelor. Secuimea s-a sărăcit, de ex. În județul Odorhei (azi parte a județului Harghita), numărul bovinelor a scăzut în zece ani (până în 1935) cu 23%, în județul Trei Scaune (azi Covasna) a scăzut cu 30%, în vreme ce România ocupa locul al 5-lea pe lume privind numărul animalelor. Prin aceasta au vrut să intensifice plecarea secuilor în Vechiul Regat.

— În ciuda sărăciei, notarii și învățătorii români mutați în Secuime, care formau majoritatea consiliilor locale, i-au silit pe țărani să ridice biserici ortodoxe și școli de stat.

Este evident, deci, că pe teritoriile anexate României, maghiarii au avut parte de o cu totul altă soartă, decât aveau românii în Ungaria înaintea anului 1918.

Dar și *românii ardeleni* au suferit de pe urma puterii venite din Regat. Erau diferențe în tradițiile economice și de administrație, în normele etice ale vieții publice; s-a introdus bătaia cu bastonul, care îl umilea pe om - și în Ungaria n-a fost aplicată. Din Regat veneau funcționari în număr mare, ceea ce, desigur, nu era o împrejurare favorabilă pentru localnici.

Biserica greco-catolică, cu 1, 400.000 de membri în 1930 (biserica ortodoxă avea în același timp 1, 900.000 de credincioși) a ajuns într-o situație dezavantajoasă, instituțiile sale fiind desființate. Ca biserică special ardelenescă a unei părți a românilor, biserica greco-catolică a fost desființată formal în 1948 de Gh. Gheorghiu-Dej.

Folosirea limbii materne

Recensământul din 1930 a arătat, că din populația

României 7.9% sunt maghiari, 4.1% germani, 4% evrei. În același timp în *Ardeal* din totalul populației de 5 milioane 548.363, procentul maghiarilor era de 24.4%, a germanilor de 9.8%, iar a evreilor de 3.2%. În ciuda acestei situații, între cele două războaie mondiale, „o adevărată teroare de limbă [*terreur lingvistique*] a avut loc în România” (Vogel 1999, p. 335).

Deja în 1921 a început interzicerea dreptului de folosire a limbii materne în locurile publice și în fața autorităților. În birouri au apărut plăci cu inscripția: „*Vorbiți numai românește!*” În noua constituție votată în 1923 n-a existat nicio dispoziție privitoare la folosirea limbii. Conform articolului 126 „*Limba oficială a statului român este româna*”. Folosirea limbii maghiare în oficii și birouri a devenit din ce în ce mai grea și în 1938 era considerată deja o faptă pasibilă de pedeapsă (Bíró, 1989, p. 360). În 1925 reînnoirea legii privitoare la unificarea administrației a însemnat interzicerea categorică a folosirii limbii minorităților. Împotriva acesteia au protestat și Iuliu Maniu și sașii, reamintind legea maghiară a minorităților din 1868 (vezi mai sus, pp. 66 - 68) - dar fără niciun rezultat.

Situația bisericilor ungurești

Statistica oficială românească a consemnat în 1930 710.706 reformați (calvini), 645.544 romano-catolici, 69.257 unitarieni și 30.000 de credincioși evanghelici maghiari.

Întrucât Vaticanul era ferm convins că credincioșii bisericii ortodoxe vor trece la religia romano-catolică, în 1927, îndeplinind dorința guvernului român, a încheiat un concordat, prin care a subordonat episcopiile catolice din Ardeal și teritoriile limitrofe, episcopiei romano-catolice române de la București. Episcopii greco-catolici și romano-catolici s-au constituit într-un consistoriu episcopal, în care românii erau în majoritate. Astfel, asupra averii bisericii catolice dispuneau de acum încolo românii - înainte de schimbarea imperiului, biserica greco-orientală era independentă și sub aspectul bunurilor materiale (Bíró

1989, pp. 374 – 376). (Despre efectul reformei agrare vezi mai sus, pp. 82 – 83).

Învățământul școlar în școlile de stat cu limba de predare exclusiv românească, în școlile confesionale bilingve – a avut ca scop românizarea naționalităților neromânești. (Legile lui C. Anghelescu 1924 – 25; 75% a copiilor maghiari au fost siliți să frecventeze școală românească, etc.). Împotriva unor dispoziții deosebit de nedrepte a protestat în parlament până și Nicolae Iorga (Bíró 1989, p. 426). Un profesor de liceu român, care și-a dat seama de dificultățile create de noua situație și reglementarea școlară internă, a luat atitudine pe coloanele Adevărului împotriva proiectului de lege, constatând printre altele: „În aceasta sunt cuprinse dispoziții pe care școlile românești din Ardeal n-au cunoscut sub vechea dominație [maghiară]...” „aplicarea unor reguli... înseamnă tortură sufletească pentru copiii minoritari” (Bíró, 1989, p. 426).

— În 1920 în România funcționau încă 1.184 de școli maghiare confesionale. Dintre acestea au fost închise până în 1940 aproximativ 600 (Bíró, 1989, p. 416).

În Monarhia Austro-ungară exista o largă autonomie locală (comunală și județeană); cetățenii puteau deci să ia parte la conducerea orașelor și județelor. Aceasta a fost desființată de guvernul de la București deja în primul an. Desigur, românii ardeleni au simțit lipsa ei, și mai multe ziare românești cereau cu insistență și sistematic restabilirea autonomiei locale. Organul *Lupta* a atras atenția, în 1923, asupra dificultăților pe care le pricinuieste centralizarea venită de la București – din capitală trebuind să se ceară aprobare până și pentru deciziile de cea mai mică însemnătate. Din punctul de vedere al maghiarilor la dezavantajele centralizării s-a mai adăugat faptul că și comunele maghiare, precum și orașele cu majoritate ungurească erau conduse de consilii *numite* (nu *alese*; comisii *interimare*), în care abia ajungea câte un maghiar. În ciuda denumirii lor (interimar = provizoriu), aceste consilii au rămas definitive, neschimbându-și

componența națională (Bíró 1989, 530).

24. Al doilea război mondial; arbitrajul de la Viena (1940)

În a doua parte a anilor „30 puterea Germaniei s-a extins asupra părții mai mari a Europei Centrale și Răsăritene. În urma acestuia România și-a schimbat orientarea politică anglo-franceză de până atunci și căuta prietenia Germaniei. Guvernul maghiar căuta o soluție pentru îmbunătățirea sortii maghiarilor din Ardeal. Fapt este că populația maghiară din Ardeal, băstinașă, a fost asuprită de administrația românească în toate domeniile vieții (vezi mai sus, pp. 82 – 87), o asuprire care amenința cu nimicire această minoritate – contrar tratatului de pace de la Versailles din 1920.

Încălcările flagrante ale tratatului de la Versailles au fost criticate nu numai în Ungaria, dar și de mulți intelectuali și politicieni europeni, și s-a vorbit serios despre *o revizie pașnică* a frontierelor. În Anglia, *lordul Rothermere* a elaborat propuneri în acest sens. *Aldo Dami* a prezentat problema pe larg în cartea sa *La Hongrie de demain*, Paris, 1929. Dami a propus ca teritoriul la nord de granița nouă a Ungariei (în Cehoslovacia creată la Versailles), unde aproape 90% a populației erau maghiari, să fie retrocedat Ungariei (9 ani mai târziu primul arbitraj de la Viena [1938] a realizat acest lucru). Dami a propus retrocedarea și a altor teritorii locuite de maghiari în apropierea frontierelor noi, iar în câteva teritorii a propus plebiscit. După el, regiunile în jurul orașelor Oradea, Satu Mare, Zalău, atunci cu o majoritate maghiară, ar trebui să fie retrocedate Ungariei, iar Secuimea și teritoriul sașilor organizate ca regiuni autonome.

— După ce a făcut mai multe călătorii în România și în Ungaria, savantul suedez *Fredrik Böök* a tras atenția opiniei publice din Europa asupra nedreptăților tratatului de pace de la Versailles. Puterile mari, învingătoare în război, nu au făcut însă nimic, și după arbitrajul de la Viena din 1938, Böök a plâns faptul că nu puterile democratice, ci Germania și Italia a făcut ca un ținut

maghiar să revină Ungariei: acest fapt este „o cumplită înfrângere a Europei liberale și democratice” (Böök, *Oktober 1938*, p. 109).

Toate plângerile și cererile ale maghiarilor din Ardeal adresate guvernelor de la București, ca și Alianței Națiunilor au fost respinse. Guvernul maghiar a oferit României consultări în chestiune. România a cerut ea însăși în prealabil convocarea unei comisii mixte româno-maghiare la Turnu Severin, pentru discutarea și reglementarea problemelor teritoriale, dar convorbirile s-au încheiat fără niciun rezultat. Până la urmă revendicările ungurești au ajuns în fața unei comisii de litigiu mixte, germano-italiene, care a dispus retrocedarea Ardealului de Nord Ungariei. (Cel de-al 2-lea arbitraj de la Viena, 30 august 1940.) Pe acest teritoriu de 43.492 km pătrați, conform recensământului din 1941, trăiau 2, 460.000 de persoane, dintre care 52.1% maghiari, 41.5% români și 1.8% sași (SIA-89, p. 596). În România au rămas cca. O jumătate de milion de maghiari.

În timpul administrației militare maghiare din Ardealul de Nord au avut loc, din exces de zel, numeroase acțiuni anti-românești nedorite, uneori chiar în contra voinței guvernului ungar. Astfel, de pildă, au fost siliți să plece intelectuali români, pe care premierul Teleki a vrut să-i invite ca deputați în parlament (SIA-89, p. 597). Asupra armatei ungare de ocupare s-a tras din pândă în două comune, Ip și Trăsnea, iar soldații și-au luat revanșă, după date românești cu 157 de morți (*Teroarea horthysto-fascistă*, 1985, p. 74). Orice armată se răzbună crâncen pentru toate atacurile din pândă împotriva sa. Așa s-a întâmplat și la Iași în vara anului 1941: „La Iași, au fost executați 500 [cinci sute] iudeo-comuniști, care trăseseră focuri de armă din case, asupra soldaților germani și români” (*Universul*, nr. 175, 2 iulie 1941; vezi Martiriul, p. 100). La aceeași dată, Președinția Consiliului de Miniștri a emis un comunicat, în care se spune, că în caz că se trage asupra soldaților germani sau români, „pentru fiecare ostaș german sau român vor fi executați 50 iudeo-

comuniști” (Martiriul, p. 101).

Din păcate, din Ungaria de după 1920 au venit în Ardealul de Nord mulți oameni, care nu cunoșteau situația, și comportamentul umilitor al acestora față de localnici – și maghiari – a produs mari pagube. Constatarea este valabilă mai ales pentru funcționarii administrației militare, pe care poporul i-a numit „parașutiști” (*RÁND SZ Fehér Könyv* [Cartea Albă a UDMR], p. 25). „Parașutiștii” n-au contribuit cu nimic la „solidarizarea sufletească” a populației maghiare din cele două părți de țară. Pe lista păcatelor acestora figurează întemnițări nedrepte, internări, etc. (Pe de altă parte, de pildă, pensionarii și-au primit retribuiția deja din septembrie 1940, ei înșiși mirându-se de această continuitate în organizarea administrației de stat ungare.)

Administrația maghiară civilă a căutat însă împăcarea cu românii și și-a exprimat această intenție și prin legi. Într-o lege emisă în aprilie 1941 este scris, că cel care „folosește cuvinte înjositoare referitoare la naționalitățile care trăiesc în țară, poate fi pedepsit cu închisoare de până la șase luni” (Kádár Gyula, *Történelmünk* [Istoria Noastră, 1999], IV, 5, p. 8). Partidul Maghiar din Ardeal a insistat în mod deosebit asupra înțelegerii cu românii (ca și asupra ieșirii din război). **q**

Premierul Teleki Pál (unul dintre foștii exponenți de frunte ai maghiarilor din Ardeal), după arbitrajul de la Viena, a atras atenția maghiarilor, ca „să fie atenți și să nu privească prin prisma trecutului naționalitățile care s-au reîntors acum în sânul lor” (Hory 1967, p. 80). În primăvara anului 1941, Teleki a rostit o cuvântare de pe balconul ziarului *Ellenzék* din Cluj, în care a spus textual că „noi [maghiarii] nu ne putem permite să ne purtăm în aceeași manieră cu ei [românii], precum s-au purtat ei cu confrății noștri unguri în timpul celor 22 de ani”.

Este un fapt interesant, că în gimnaziile maghiare confesionale din Ardealul de Nord în timpul stăpânirii ungare limba română a fost o disciplină obligatorie. Româna s-a bucurat de același tratament, ca toate

celelalte discipline, mai mult, părinții maghiari din Ardealul de Nord au cerut mărire a numărului de ore de română - în particular sau în petiții adresate direcțiilor școlilor - și ore suplimentare pentru copiii lor, slab cunoscători ai limbii române (informație primită de la regretatul profesor Balázs János).

În Ardealul de Sud au ajuns în închisori în condiții inumane sute de maghiari (Kosztin 1989, p. 92). Folosirea limbii maghiare a fost interzisă în birourile publice, în convor-birile telefonice. Manifestările bisericesti au fost suspendate. Funcționa un *Oficiu Central de Românizare* care a dat afară din slujbă mulți angajați maghiari de la poștă, căile ferate, etc., cărora li s-a interzis apoi să se angajeze. În toamna anului 1942 au fost chemați sub arme în masă bărbați maghiari, pe care i-au trimis apoi la front împreună cu deținuți de drept comun sau au fost puși să lucreze, răbdând foame, în lagăre de muncă. Țărănimea ungurească a suferit de confiscarea cerealelor „pentru necesitățile războiului”, și a pământurilor.

Conform procesului verbal din 7 ianuarie 1943 a consiliului de miniștri ungar, începând din 30 august 1940 au fost expulzați din Ardealul de Sud 150.000 de unguri (Kosztin, 1998, p. 94). După *Történelmi Atlasz* (Atlas Istoric, Budapest, 1991, 92, hărțile I și II), în 1940 au venit în Ardealul de Nord 200.000 de maghiari din Ardealul de Sud, plecând implicit din Ardealul de Nord 80.000 de maghiari în Ungaria.

Despre cei *patru ani ai stăpânirii ungare din Ardealul de Nord*, încă pe timpul lui Ceaușescu și de asemenea și după aceea, în presă, televiziune și cărți, propaganda a vânturat o sumedenie de date false. Drept completarea datelor de mai sus dăm o scurtă sinteză a raportului comisiei mixte germano-italiene, de la sfârșitul anului 1943. Comisia a ascultat în Ardealul întreg plângerile populației române și maghiare. Cele mai importante reclamații ale românilor în *Ardealul de Nord* (după Păcurariu, 1988, pp. 454 - 455, care se referă la lucrarea *Dans la tourmente*, Budapest, 1974, de Csátári Dániel) era

că le lipsesc reprezentanții care să le apere drepturile;

„... măsurile de represalii, licențierile de funcționari și de salariați”, [...] „măsuri discriminatorii luate față de români chemați în serviciul militar, simptomele flagrante ale situației românilor din punct de vedere economic și al aprovizionării, ordonanța de expropriere privitoare la fondurile lor, obstacolele ridicate în fața liberei exercitări a muncii intelectualilor, regimul nedrept al fiscalității și expropriările efectuate pe plan economic pe baza ordonanței 1440/1941 M.E”.

Comisia propune guvernului maghiar să ridice numărul școlilor românești și consideră necesare convorbiri între cele două guverne, pentru soluționarea problemelor.

În *Ardealul de Sud*:

„Constrângerile politice exercitate asupra maghiarilor”, discriminări în cazul celor chemați la îndeplinirea serviciului militar, „frământările produse în rândurile lor printr-o serie întreagă de rechiziții sau de alt fel, *răul tratament fizic*, imposibilitatea situației lor din punct de vedere cultural, *exodul lor masiv*” (sublinierea noastră).

Păcurariu amintește că locuitorii nu îndrăzneau să spună totul - faptul însă este valabil cel puțin în aceeași măsură pentru Ardealul de Sud, ca și pentru Ardealul de Nord.

În posesia datelor concrete, putem rectifica ceea ce a apărut în raportul comisiei despre situația din *Ardealul de Nord*:

1. Juristul dr. Mikó Imre, în calitate de intendent general al CASBI (Fondul Imobilelor Românești Părăsite din Ardealul de Nord) s-a îngrijit, *de multe ori personal*, de sigilarea și păstrarea în condiții bune a locuințelor și caselor românilor plecați în Ardealul de Sud, achitându-se de această sarcină mai conștiincios ca oricare funcționar de stat român. 2. La Atelierele MÁV (Căile Ferate ale Statului Ungar) de reparare a materialului rulant (locomotive și vagoane) din Cluj, de pildă, toți românii care

n-au plecat în Ardealul de Sud – au fost menținuți în slujbă, deși atelierele erau considerate „intre-prindere de război”, iar angajații mobilizați la locul de muncă. 3. În perioada 1940 – 1944 funcționau la Cluj două licee de stat *cu limba de predare exclusiv românească*: Liceul Gheorghe Barițiu (director fiind regretatul profesor dr. Józsa János) și Liceul C. Anghelescu, iar la Năsăud – până în anul 1943 – *vechiul liceu românesc al regimentelor române de grăniceri* (director fiind regretatul profesor dr. Pálffy Endre).

Așadar, situația ungarilor a fost mult mai proastă în Ardealul de Sud, decât cea a românilor sub stăpânirea maghiară între 1940 și 1944, în Ardealul de Nord. Aceasta reiese și din raportul sus-menționat al comisiei străine, nepărtinitoare.

Evreii din Ardealul de Nord (ca și în toată Ungaria de atunci) au trăit în pace până în luna martie a anului 1944, când armata germană a ocupat Ungaria. Numai după această dată, în luna mai, au început deportările. Mai mulți politicieni maghiari, ca și episcopul romano-catolic Márton Áron, au protestat public împotriva deportărilor evreilor (vezi mai jos, p. 97).

România intră în război

În iunie 1941 mareșalul Ion Antonescu s-a înțeles cu germanii la München, privitor la intrarea României în război: („*Soldați români! Treceți linia Prutului!*”), ceea ce germanii nici nu cereau atunci. Atâta vreme, cât armata germană repurta victorii în război, statul român a luat parte la lupta împotriva Uniunii Sovietice cu forțe uriașe. Armata română a ocupat Bucovina, Basarabia și Transnistria, unde, la ordinul lui Antonescu, au fost uciși mai multe sute de mii de evrei, fără orice concurs al germanilor (vezi mai jos). În 1942 pe frontul de est luptau 26 de divizii românești, dintre care 16 erau nimicite în luptele din jurul Stalingradului, iar majoritatea altor șase divizii au pierit în Caucaz. „Participarea armatei române la operațiile militare pe teritoriul U.R.S.S. – participare hotărâtă de generalul Antonescu singur – a adus țării mari suferințe” (Giurescu 1975, p. 779).

Exterminarea evreilor ordonată de mareșalul Antonescu și executată de autoritățile românești

Primul pogrom a avut loc la 1 iulie 1940 în orașul Dorohoi, unde soldații regimentului 3 de grăniceri, conduși de români din localitate și organele de poliție, au împușcat 52 de locuitori evrei (p. 37 în *Martiriul evreilor din România*, 1991, din care am cules aceste date; dăm în continuare numai numărul paginii de referință).

După venirea la putere a legionarilor, mii de evrei au fost jefuiți, maltratați, uciși; locuințele, școlile, cimitirele lor au fost pângărite sau distruse (43).

Pogromul din Iași: la 29 iunie 1941, la Iași, șeful poliției locale a raportat conducerii centrale a poliției, iar prefectul ministrului de interne: noaptea s-a tras din case particulare asupra trupelor germane și române care treceau prin oraș și asupra unor clădiri (89 – 90).

Ca o măsură de represiune, în aceeași noapte, soldați români și germani au omorât 500 de evrei. La crimele comise pe străzile orașului „a contribuit în mare măsură și populația românească, care convinsă că focurile au fost trase de comuniști și evrei indica locurile de adăpostire ale evreilor” (din declarația chestorului poliției municipiului Iași, Gheorghe V. Leahu; *Martiriul* p. 102).

Concluzia raportului întocmit de Ministerul de Interne, (General de Divizie [ss] Leoveanu, Directorul General al Poliției): la Iași trupele românești n-au avut niciun rănit sau mort. Conform comandantului german Hoffman au fost „aproximativ 20 de morți și răniți germani”, nu s-a permis însă verificarea acesteia. Prin urmare, autorii raportului presupun că „atacul a fost un simulacru executat cu arme de salon” de legionari și borfași cu scop provocator (108).

La 8 iulie 1941 mareșalul Antonescu a ținut o cuvântare la ședința Consiliului de Miniștri, din care cităm (140):

„... eu sunt pentru migrațiunea forțată a întregului element evreiesc din Basarabia și Bucovina, care trebuie azvârlit peste graniță. De asemenea sunt pentru

migrațiunea forțată a elementului ucrainean, care nu are ce căuta aici în momentul acesta”.

„Îmi este indiferent dacă în istorie vom trece ca barbari. Imperiul Roman a făcut o serie de acte de barbarie față de orizontul contemporan și a fost totuși cel mai măreț așezământ politic”.

„Nu există în istoria noastră un moment mai favorabil”.

„Dacă este nevoie, să trageți cu mitraliera”.

Transnistria

Una dintre multele procese verbale (142 - 143):

„Astăzi, 9 august 1941.

Noi, sublocotenent Heinrich Fröhlich Untersturmführer din Marele Comandament al Unității din Chișinău, având sectorul Cetatea Albă, m-am prezentat în comuna Tătărești, unde se află un lagăr de evrei în număr de 451 (patru sute cincizeci și unu) sub comanda căpitanului de jand. Vetu Gh. Ioan din Leg. Jand. Chilia Nouă, căruia i-am comunicat ord. domnului general Antonescu de a-i executa imediat.

Subsemnatul căpitan Vetu Ioan, luând cunoștință de ordinul sus transmis, l-am adus la cunoștința domnului comandant al Legiunii, care mi-a ordonat a executa acest ordin, urmând a raporta.

Pentru care am încheiat prezentul proces verbal.

Untersturmführer ss FRÖHLICH Căpitan ss IOAN GH. VETU”.

Și *diplomatul american* Franklin Mott Günther a constatat, în scrisoarea sa din 19 august 1941, emisă de la ambasada din București a S.U.A., că Ion Antonescu a fost cel care a dat primul ordin pentru persecuția evreilor „fapt este că el [mareșalul Antonescu; în original: *General Antonescu*] a dat primul ordin în acest sens [este vorba de „excese sângeroase comise împotriva evreilor] (Martiriul, p. 149; în traducerea acestui text dată în Martiriul, p. 151, se scrie greșit” *guvernul Antonescu*”). Din scrisoarea aceasta mai cităm:

„Pe aici se aude că ziarele ungurești vor lansa o

campanie împotriva României pe această temă. Ea va servi cel puțin ca să se aducă situația în atenția lumii occidentale, în România neaflându-se niciun corespondent american” (153).

Raportul unui Hauptsturmführer SS german:

„După cum a comunicat astăzi directorul general Lecca 110.000 de evrei din Bucovina și Basarabia vor fi evacuați în două păduri din zona Bugului. Din câte a putut el afla această acțiune trebuie pusă în seama unui ordin al mareșalului Antonescu. Scopul acțiunii este lichidarea acestor evrei. București, 17 octombrie 1941. Semnătură (indescifrabilă) SS Hauptsturmführer” (166; traducere din limba germană.

— Directorul general Lecca a fost emisarul guvernului în problemele privitoare la evrei; 188).

Printre actele lui Lecca s-a găsit o notă, în care, printre altele, se găsesc următoarele date despre evrei:

„La Odesa arși de viu, în barăci: 10.000. La Odesa spânzurați ca represiune după explozia care a avut loc în casa comandantului german de la Odesa: 25.000”.

„Numărul evreilor împușcați, spânzurați și arși pe acest teritoriu, în total: 333.600” (186).

Ardealul de Nord aparținea în aceea vreme Ungariei. Evreii de acolo au trăit în pace până în primăvara anului 1944; în martie 1944 însă, țara a fost ocupată de armata germană. Când germanii au început să strângă evrei pentru a-i trimite la moarte.

„... episcopul romano-catolic Márton Áron [...] la 18 mai 1944, de la amvonul bisericii [Sf. Mihai] din Cluj, a osândit fără șovăire și cu un splendid curaj deportarea concetățenilor săi evrei din capitala Ardealului”. (Dr. Moses Rosen, Șef Rabin al Cultului Mozaic, în *Martiriul...* Cuvânt înainte, p. IX.) ¹⁵

Pierderile României cauzate de război și de deportări în lagărele sovietice au fost uriașe. Sute de mii de oameni

15 Când episcopul Márton Áron, câțiva ani mai târziu, a protestat la guvernul român împotriva desființării rețelei școlare maghiare din Ardeal, a fost condamnat la închisoare (vezi mai jos, p. 106).

din populația civilă, în primul rând din Basarabia, au fost duse în Uniunea Sovietică, în lagăre, de unde majoritatea lor nu s-a mai întors acasă. Cristescu (1997, p. 191) dă următoarele cifre: „România a pierdut 1, 100.000 oameni – civili și militari –, dintre care pe front 794.562 de militari – 92.620 morți, 333.966 de răniți și 367.976 de dispăruți”. Această cifră este desigur mai mare cu cel puțin o jumătate de milion de oameni. Nu este cunoscută soarta a restului de cca. 400.000 români, în majoritate probabil civili, care au fost luați și duși în lagărele din Uniunea Sovietică. Mai mult decât sigur, că și cele trei categorii de cifre se cer a fi corectate în urma unor cercetări ulterioare. *Asociația Română a Victimelor Represiunii Staliniste* a publicat următoarele date: în iunie 1940, după ce U.R.S.S. a ocupat Basara-bia, Nordul Bucovinei și Ținutul Herța.

„Peste 4.300 de cetățeni civili au fost asasinați și 32.000 de ofițeri, subofițeri și soldați ai Armatei Române au fost dezarmați și predați sovieticilor”. În iunie 1941, „peste 300.000 de cetățeni români sau de alte naționalități au fost trimiși în gulagurile sovietice”. „Condițiile erau inumane, câte 70 – 100 de oameni închiși în vagoanele de marfă, fără hrană și fără apă. Cei bătrâni și bolnavi au presărat drumul până la punctele finale cu oasele lor. La fiecare oprire în câmp a trenului se aruncau cadavre, care fie că erau îngropate sumar, fie că erau lăsate în voia sorții”. „Un al doilea val de deportări s-a organizat între 1944 și 1950, când peste 250.000 de persoane au fost trimise în lagăr. Între 1950 și 1964 alți 300.000 de oameni aveau să fie strămutați, pentru ca în 1965, 380.000 de români să fie constrânși să părăsească Basarabia, în locul lor fiind aduși 528.000 de coloniști de origine slavă”.¹⁶

25. România iese din război

La 23 august 1944 tânărul rege Mihai l-a arestat pe mareșalul Antonescu și întregul guvern. Sub conducerea generalului Sănătescu s-a format un nou guvern, în care erau reprezentate partidele istorice. Partidul comunist român avea la această dată numai 1.150 de membri, dar

¹⁶ Vezi, de ex., ziarul România Liberă, 24.06.2000.

mai mult de jumătate din aceștia erau agenți intruși ai Siguranței (*RÂND SZ Fehér Könyv* [Cartea Albă a UDMR], 1995, p. 21). În România parti-dul comunist n-a avut priză în mase până în ultimele clipe ale războiului. Armata a încetat rezistența împotriva rușilor și și-a întors armele împotriva germanilor. La 12 septembrie a fost semnat la Moscova un tratat de armistițiu, după care armata română a fost obligată să ia parte la luptele împotriva germanilor (cu cca. 15 divizii); pierderile sale fiind apreciate de istorici militari români la 179.000 de soldați. Ardealul de Nord „sau partea mai mare” a fost promisă României.

26. „Voluntari pentru Ardeal”.

Șeful marelui stat major a ordonat deja în noaptea de 23 august, ca imediat să fie chemate sub arme *batalioanele fixe regionale pentru Transilvania*. În același timp, comandantul acestora a ordonat organizarea unor unități operative înzestrați cu pușcași, arme grele și artilerie.

La 30 august armata română a pornit împreună cu armata sovietică spre Ardealul de Nord. În același timp presa a dus cea mai sălbatică campanie de propagandă „despre sângeroasele acțiuni ungare”. În fiecare ziar au fost publicate cu regularitate cifre fantastice în legătură cu românii uciși de maghiari în perioada 1940 - 1944 în Ardealul de Nord, dar erau în stare să inventeze și faptul, că populația maghiară, concomitent cu trecerea frontului, omora în număr mare pașnica populație românească și pe soldații români care intrau în localități. *Moartea soldaților români căzuți pe front s-a pus deci pe seama populației civile maghiare*. În această propagandă partidul țărănist a luat parte din răspuțeri; unul dintre liderii săi, Mihai Popovici a declarat la Brașov, la o adunare populară:

„Românii au fost dați afară din slujbă, au fost ucise femeile și copiii, întreaga mârșăvie a sufletului lor s-a întors pe deplin împotriva românilor lipsiți de apărare. Astăzi trebuie să ne socotim cu ei”.

(*RÂND SZ Fehér Könyv* [Cartea albă a UDMR], p. 40, notă).

Istoricul Ștefan Pascu, care după moartea lui Constantin Daicoviciu (în 1973) a devenit istoricul de prim rang, „oficial”, al României, a fost, în 1944, în Sibiu, comandantul unui detașament al voluntarilor. În ziarul *România Nouă* (Sibiu), din 8 septembrie 1944, a apărut următorul anunț, sub titlul „*Voluntari pentru Ardeal*”:

„Detașamentul Beliș-Sibiu se înscrie la dl. dr. Ștefan Pascu în str. Universității nr. 20 în fiecare zi între orele 8 – 12 și 4 – 7. D-l Ștefan Pascu este singura persoană numită oficial în calitate de comandant al detașamentului voluntarilor din Sibiu și nimeni altul nu-și poate asuma această calitate” (citează *RÂND SZ Fehér Könyv* [Cartea

Albă a UDMR], p. 131). Pascu a strâns și fonduri bănești pentru voluntari, precum și pentru partidul și gărzile lui Maniu.

Ziarul *Dezrobirea*, editat la Sfântu Gheorghe, a publicat o chemare, în numărul său din 20 septembrie 1944, a unui comandant de detașament voluntar, Gavril Olteanu din garda lui Maniu, în care ațâța împotriva maghiarilor. Dezvăluie și faptul că gărzile voluntare conlucrează cu autoritățile și cu armata, precum și faptul că Iuliu Maniu este inițiatorul acestor formații voluntare (*RÂND SZ Fehér Könyv* [Cartea albă a UDMR], p. 28). Acestea au strâns marea parte a populației civile, i-au dus în fața judecătoriilor marțiale, comandantul a rostit sentința, care a fost apoi executată de subalternii săi. (Ațâțarea unor oameni simpli, necunoscători ai realității, prin minciuni grosolane a ținut și ține până astăzi de tactica politicii șovine române – vezi evenimentele de la Târgu Mureș, din martie 1990.)

Din amintirile unui țăran din Alta Seacă (jud. Covasna): „Mi se păstrează până la sfârșitul vieții imaginea, cum venea băiatul lui Szép Albert, mama și tatăl său erau în căruță, morți. Copilul să fi fost de vreo 15 – 16 ani. Cu două vâcuțe, aducându-și mama și tatăl mort în căruță, venea spre noi și își ștergea nasul și îi curgeau lacrimile... Își ducea mama și tatăl ca să-i înmormânteze, fiindcă s-a dat poruncă, că fără clopot și preot – preotul

nici nu era acasă - aceștia trebuie curățați de pe fața pământului" (*RÂND SZ Fehér Könyv* [Cartea albă a UDMR], 1995, p. 125).

Populația nevinovată a numeroase sate maghiare a fost expusă acestei barbarii; ungurii au fost omorâți cu miile.

Afară de crime, mai multe zeci de mii de unguri au fost duși în lagăre de internare, unde deținuții mureau în condiții inumane. Dintre lagărele de internare, cele mai groaznice condiții erau în cel de la Feldioara (la nord de Brașov). Tg. Jiu, Focșani, Beiuș, Timișoara, Hălmăgel, Lugoj erau celelalte localități, în care existau lagăre. Autoritățile românești au predat foarte mulți alți bărbați maghiari armatei sovietice, pe motiv că sunt „partizani”.¹⁷ Dintre aceștia cei mai mulți au fost transportați în lagărele sovietice ale morții. După procesele verbale ale Uniunii Populare Maghiare, în toamna anului 1944 au fost prinși în Ardeal 40.000 de bărbați maghiari (numai la Cluj 3.200, în ziua de 14 octombrie 1944).¹⁸ Majoritatea acestora au murit în deportare și internare. Această cifră însă a fost mult mai mare în realitate; cei care au întocmit aceste procese verbale nu puteau afla toate crimele de acest fel (*RÂND SZ Fehér Könyv* [Cartea albă a UDMR], 1995, p. 31).

La 12 noiembrie 1944, conducerea militară sovietică a dat ordin administrației militare românești să părăsească Ardealul de Nord. În ordin se motivează măsura și se face aluzie la atrocitățile comise de gărzile lui Maniu,

17 Știind că cuvântul "partizan" este un fel de "pânză roșie" pentru trupele "eliberatoare", fiind sinonim cu "ostaș fără uniformă, care atacă pe neașteptate în spatele inamicului și deobicei din pândă".

18 Uneori, soldații intrau câte doi - unul sovietic, altul român - în casele oamenilor și îi sileau să iasă din căminele lor acești "partizani". Astfel a fost scos de lângă familia sa și Barthalis József, profesor al Colegiului Reformat din Cluj și deportat la Ural, unde a murit în scurt timp, deși a fost un bărbat de o constituție foarte solidă. A lăsat în urmă nevastă tânără și doi băieți, de 3 și respectiv 4 ani. Dar au fost luați de pe stradă mulți alți profesori și chiar elevi de 17-18 ani ai aceluiasi colegiu.

principalul motiv a fost însă că această administrație și trupele de voluntari au pătruns în Ardeal fără aprobare sovietică. Tratatul de armistițiu a prescris în mod expres administrație românească *civilă*.

La 16 noiembrie guvernul român a dizolvat gărzile lui Maniu. Maniu a dat publicității această dispoziție la o mare adunare din București; în cuvântarea sa „a adus mulțumiri” acestor unități militare, care „s-au achitat de datoria lor patriotică”.

— Acțiunea „voluntarilor pentru Ardeal” a purtat o puternică amprentă de răzbunare asupra populației maghiare civile, nevinovate și lipsite de apărare, pentru „răpirea de 4 ani a teritoriului Ardealului de Nord”.

27. Ardealul de Nord autonom

Între 14 noiembrie 1944 și 13 martie 1945 s-a format în Ardealul de Nord un regim autonom, care a asigurat egalitatea poporului român și maghiar în exercitarea puterii de stat. *Corpul Consultativ al Ardealului de Nord* a îndeplinit de fapt funcția unui guvern provizoriu de coaliție. În acest for au fost reprezentate: *Uniunea Democratică a Românilor Ardeleni* cu 12 membri, comuniștii, social-democrații, *Uniunea Populară Maghiară* și *Sindicatelor* cu câte șase membri, *Frontul Plugarilor* cu patru membri, precum și *Uniunea Patriotică*, *Uniunea Populară Democratică Evreiască*, și *Blocul pentru Apărarea Poporului* cu câte un membru (Kádár, *Történelmünk* [Istoria Noastră], IV [1999], nr. 5, p. 9).

Membrul Comisiei Juridice, Bernád Ágoston, a formulat obiectivele propuse de acest for: asigurarea autoguvernării administrative a acestei părți de țară; oglindirea procentajului naționalităților; și folosirea, în afară de româna, a limbii maghiare și germane ca limbă de stat.

La București, în timpul guvernului Sănătescu, s-a înființat *Ministerul Naționalităților Conlocuitoare* (legea nr. 575; 14 noiembrie 1944). Guvernul Rădescu a formulat *Statutul Naționalităților* (legea nr. 85, 7 februarie 1945), care declară drepturi egale pentru fiecare cetățean, fără

deosebire de rasă, naționalitate, limba maternă sau religie. La 6 martie 1945, FND (*Frontul Național-Democrat*, sprijinit și de *Uniunea Populară Maghiară*), a venit la putere; șeful guvernului fiind Petru Groza. Legea 630/1945 (6 august 1945) precizează infracțiunile împotriva articolelor Statutului: stabilirea arbitrară a naționalității, a limbii materne, și a numelui; discriminarea cetățenilor pe baza rasei, naționalității sau religiei; restricția folosirii limbii materne; instigarea la ură împotriva naționalităților conlocuitoare sau comunități religioase, etc. Aplicarea acestor legi a fost definită prin două reglementări la 20 septembrie 1946. A fost stabilită întrebuintărea liberă a limbii materne. În circumscripțiile administrative în care cel puțin 30% a populației are o altă limba maternă decât româna, autoritățile comunale și județene, în contactele cu cetățeni, trebuie să întrebuinteze limba acestei minorități. Numele străzilor în astfel de comune trebuie să fie scrise și în această limbă. Educația școlară în limba maternă trebuie să fie asigurată la toate nivelele; etc. (Tóth Károly Antal 1994, pp. 151 – 153).

28. Venirea la putere a Partidului Comunist

Stalin a permis la 9 mai 1945 introducerea administrației românești civile în Ardeal cu condiția ca regele să accepte un guvern de stânga. În fruntea acestuia era avocatul din Deva, Petru Groza, cu faima unor sentimente filomaghiare, care a promis toate drepturile minorităților, până și „volatilizarea frontierelor” (Kádár, *Történelmünk* [Istoria noastră], IV, [1999], nr. 5, p. 9).

În primăvara lui 1945 și-a deschis porțile la Cluj universitatea maghiară; facultatea de medicină și farmacie a fost însă mutată la Târgu Mureș. În această perioadă exista o relativă libertate, ziarele ungurești puteau scrie despre toate prejudiciile și leziunile aduse intereselor minorității maghiare, până și despre sângeroasele atrocități ale gărzilor lui Maniu.

Uniunea Sovietică *trata România ca pe o țară învinsă*. Au fost demobilizate mari unități de luptă, între care zece divizii de infanterie; acesta fiindcă mareșalul Malinovski

„nu avea siguranță, nu avea încredere în armata română” (după afirmarea generalului Gheorghe Mihail la 15 octombrie 1944, citată de Cristescu 1997, p. 191). În primăvara lui 1945 au fost dezarmați soldații și ofițerii însărcinați cu paza obiectivelor militare și a altor edificii publice din București (Cristescu 1997, p. 194).

În aceeași perioadă s-a înfăptuit reforma agrară; au fost expropriate toate proprietățile funciare de peste 50 de hectare, în total 1, 468.000 de hectare (Cristescu 1997, p. 194). De la germani au fost confiscate toate pământurile (Straka 1970, p. 428). *Germanii erau tratați pe baza principiului vinovăției colective (!), de popor, care se făcea vinovat în ansamblul său pentru inițierea războiului.*

Partidul Comunist, secretarul căruia a devenit în octombrie 1945 Gheorghe Gheorghiu-Dej, și-a făcut auzit cuvântul tot mai mult în treburile țării. Comuniștii au ocupat posturile de conducere din provincie. La alegerile din noiembrie 1946, după părerea lui Cristescu (1997, p. 196), „în mod grosolan falsifica-te”, *Frontul Național Democrat* (FND) a primit 68.12% a voturilor, *Partidul Țărănesc* al lui Maniu a câștigat 12.62%. *Uniunea Populară Maghiară* avea dreptul să trimită în parlament 29 de deputați.

Tratatul de pace a fost semnat la 10 februarie 1947 la Paris. Retrocedarea întregului Ardeal de Nord României era voința lui Stalin, aceasta fiind interesul lui: pentru noua anectare a Basarabiei voia să ofere o compensare României, pentru a ușura introducerea comunismului în țară. Puterile occidentale vorbeau de o luare mai exactă în considerare a frontierelor în funcție de situația demografică, dar nu voiau să contravină voinței lui Stalin.

Uniunea Populară Maghiară, cu cei 400.000 de membri ai săi erau reazemul principal al guvernului lui Groza. Cel puțin în prima perioadă puteau să fi fost mulți, care credeau cu adevărat, că socialismul va rezolva antagonismele seculare româno-maghiare.

— În conducere însă nu Kurkó Gyárfás, Mikó Imre și alți oameni de caracter erau dătători de ton, ci elementele

oportuniste. Kurkó Gyárfás a fost un maestru-meseriaș brașovean, care se considera comunist, dar a rămas fidel bisericii sale catolice; în comunitatea catolică din Brașov a împlinit funcția de intendent general. El a fost cel care a convocat pe data de 10 mai 1946 la Brașov conferința economică națională a Uniunii Populare Maghiare, având ca scop refacerea economiei destrămate, devastate maghiare din Ardeal. La această conferință a declarat: „Un popor devine mare prin puritatea sa morală, conștiința sa politică și puterea sa economică” (Beke György, *Székely Nép* [Poporul Secuiesc], anul 33, p. 45; martie 2000).

În „mai 7 - 18. Se desfășoară la București procesul grupului de criminali de război, în frunte cu Ion Antonescu. Principalii criminali de război, în frunte cu Ion și Mihai Antonescu, sunt condamnați la moarte și executați la 1 iun. 1946” (IND 1971, p. 392; Cristescu 1997, p. 196).

În 1947 au dizolvat Partidul Țărănist, iar conducătorul său, Iuliu Maniu, era întemnițat. La sfârșitul anului a fost silit să abdice regele Mihai, care apoi a părăsit țara. Partidul comunist a dobândit puteri depline în România și a fost proclamată *Republica Populară Română*.

În principiu, în țările satelit ale Uniunii Sovietice au avut loc aceleași evenimente, deși la început, în România, într-un ritm ceva mai susținut: partidul social-democrat este contopit cu partidul comunist, noul parlament, Marea Adunare Națională votează constituția de tip sovietic (cuprinzând și garanții formale obligatorii ale drepturilor minorităților); băncile și fabricile sunt naționalizate (mai târziu au trecut în proprietatea statului și multe imobile particulare); crearea comisiei de stat al planificării; reforma învățământului: naționalizarea școlilor, desființarea școlilor confesionale și suprimarea treptată a învățământului minoritar; „unificarea” bisericii greco-catolice cu cea greco-orientală, ortodoxă (de fapt, desființarea ei); mari investiții industriale, finanțate în bună parte cu mijloacele materiale luate de la țărani (câtuși de puțin raționale sub aspect economic); reeducarea ideologică, în primul rând a tineretului. Este

chemată la viață organul de siguranța statului (securitatea).

Episcopul romano-catolic Márton Áron a protestat la guvernul Groza pentru desființarea treptată, dar evidentă a rețelei școlare maghiare din Ardeal – motiv, pentru care este condamnat la închisoare (după expresia presei contemporane) ca „principalul reprezentant al reacțiunii clericale în țara noastră”. În partidul comunist începe o luptă internă, în cadrul căreia este schimbat și întemnițat ministrul justiției, Lucrețiu Pătrășcanu (la ordinul lui Gheorghiu-Dej, în 1954 este executat). În 1952 este exclus din partid și închis Ana Pauker și Vasile Luca și prin aceasta este îndepărtată fracțiunea filo-sovietică, moscovită. Uniunea Populară Maghiară este dizolvată, conducătorii săi pedepsiți cu închisoarea. În următorturilor Kurkó Gyárfás își pierde mințile încă înainte de a fi condamnat; din temniță iese ca alienat mintal. Scapă din închisoare în 1966 și nu peste mult moare.

Colectivizarea agriculturii („transformarea socialistă”) a pornit la începutul anilor „50, printr-o campanie de agitație susținută împotriva chiaburilor. În principiu, chiabur era considerat cel care avea mai mult de 25 de hectare, și își lucra pământul cu zileri sau alți lucrători agricoli, în schimbul unei plăți. În realitate însă calitatea de chiabur a fost hotărâtă în mod arbitrar de activiști de partid locali. După directivele date activiștilor și primarilor, în fiecare sat *trebuia să existe* niște chiaburi.

Cităm dintr-o amintire:

„Erau gospodari buni – asta era singura lor vină”. „Acasă a fost lansată lozinca luptei de clasă”. „Oameni cărora nu le plăcea să lucreze, umblau prin sate, ei erau cadrele de conducere de tip nou” (*Kuláksors* [Soarta chiaburilor]).

1999, pp. 117 – 118).

Acești oameni, în calitate de „activiști”, au pus mâna pe conducerea satelor. Cei pe care ei i-au consemnat pe listele de chiaburi, au fost considerați în afara legii. Pentru persecutarea și intimidarea lor foloseau cele mai diferite

metode. „Impozitul chiaburilor” a fost mai mare decât impozitul obișnuit, tot așa și cota obligatorie, dată statului; uneori atât de mare, încât era imposibil de plătit sau achitat. Oamenii puterii veneau de obicei noaptea și duceau capul de familie la anchetă, ceea ce a însemnat de cele mai multe ori, mai degrabă bătaie și torturi. Mulți trebuiau să efectueze muncă silnică, alții au ajuns în închisori, de unde mulți nu s-au mai întors acasă. După Cristescu (1997, p. 201), în prima etapă a colectivizării au fost închiși 80.000 de țărani. Familiile „chiaburilor” erau de multe ori scoși și din casa lor. Prin aceste metode au vrut să realizeze colectivizarea, împotriva căreia protesta majoritatea țăranilor (nu numai „chiaburii”).

„Garantarea constituțională a tuturor drepturilor cetățenești nu i-a împiedicat pe comuniști să organizeze o teribilă represiune căreia aveau să-i cadă victimă 500.000 de persoane” (Cristescu 1997, p. 200).

„Teroarea dezlănțuită împotriva opoziției, ori de unde ar fi venit și oricum s-ar fi exprimat, a condus la constituirea unor șantiere de muncă, veritabile lagăre de concentrare și exterminare, precum cel al canalului Dunărea-Marea Neagră (unde efectuau muncă silnică zeci de mii de deținuți), și la experimentul reeducării prin violență, de la Pitești”.¹⁹

Desigur, colectivizarea a lovit întreaga țărănie a țărilor Europei de Est.

— La începutul anilor „30, în vederea creării de colhozuri, Stalin a deportat în părțile nordice ale Uniunii Sovietice, mase întregi de țărani ucraineni, unde de frig și de foame au murit cei mai mulți, iar în Ucraina Stalin a produs o foamete artificială. După destrămarea Uniunii Sovietice, istoricii ucraineni au constatat că numărul celor

¹⁹ Cristescu, 1997, p. 201. – Despre groaza "reeducării" din închisoarea Pitești la începutul anilor '50 vezi: Documente ale procesului re-educării din închisorile Pitești, Gherla, red. S. Colfescu, N. Henegariu, A. Dumitru, C. Cantacuzino; Editura Vremea, București, 1995. – Vezi și Nagy Géza (fost deținut): Ha túléltem, hallgass! Pitești poklában [Dacă ai supraviețuit-o, să taci! În iadul închisorii din Pitești – 1951]; Helikon (Cluj), XIV, octombrie 2003.

uciși astfel este *între 9 și 11 milioane*.

Sub tirania sovietică a suferit și gemut fiecare cetățean al României. A fost atacată și cultura și tradițiile națiunii române.

„Abandonarea valorilor naționale și a tradiției culturale românești se reflectă în adoptarea manualelor sovietice, în învățământ, sau în sinteze precum istoria R.P.R., sub redacția lui M. Roller, complet falsificată de slavism și sovietism”. – „Vechea structură a vieții spirituale românești a fost distrusă și, în această situație, numeroase discipline științifice, cu deosebire sociologia, economia, statistica, dar și filosofia și istoria, altă dată ilustrate strălucit, au fost reduse la o dependență strictă față de politică și ideologie” (Cristescu 1997, p. 202).

În primăvara anului 1955 și România a semnat tratatul de la Varșovia, alături de Uniunea Sovietică și celelalte țări sate-lite. În iulie 1956 țara a devenit și membru a UNESCO. În martie 1953, după moartea lui Stalin, au început mari schimbări și în țările satelit. Atmosfera politică s-a destins și în România, deși în conducerea statului n-au intervenit modificări importante.

29. Consecințele revoluției anticomuniste maghiare de la 23 octombrie 1956 în România

Evenimentele sale au fost urmărite cu un viu și încordat interes de țara întreagă. Exprimându-și solidaritatea cu revoluționarii unguri, a organizat demonstrații și studențimea română. La Institutul Politehnic din Timișoara au fost anchetați sute de studenți și condamnați mai bine de cincizeci; studenții universității din București „și-au dat întâlnire în fața statuii lui Mihai Viteazul și în semn de doliu purtau cocarde negre” (Durandin 1998, p. 364). Scriitorul Paul Goma a fost arestat pentru prima dată, fiindcă și-a manifestat solidaritatea cu revoluția ungară. Din amintirile lui: „Pe străzi, în magazine, pe tramvaie s-au discutat cu voce tare evenimentele din Ungaria... tot mai des se puteau auzi astfel de întrebări: „Ei, și noi? Noi nu suntem în aceeași situație ca ungurii?” (Durandin p. 365). Demonstrau

studenții maghiari de la Universitatea Bolyai din Cluj și de la Institutul de Medicină și Farmacie din Târgu Mureș.

Conducerea statului român, după înăbușirea revoluției ungare, a început o persecuție a maghiarilor, care a durat mulți ani. Dimensiunile acestei persecuții stârnesc bănuiala, că scopul ei era lichidarea intelectualității maghiare. În prima etapă a prigoanei au fost afectați cca. 10.000 de oameni (Kosztin 1998, p. 133), cu pretextul „simpatiei cu revoluția ungară” sau pe baza activității sau părerii exprimate în zilele critice. Cei mai de văză membrii ai intelectualității maghiare din Ardeal – profesori universitari, scriitori, artiști plastici, actori, ziariști, preoți – erau condamnați la mulți ani închisoare sau la muncă silnică efectuată la Insula Brăilei; în condițiile inumane au murit foarte mulți.

În cartea sa apărută în 1998, Kosztin Árpád relatează datele amănunțit, dând și nume. Aici avem spațiu doar pentru câteva exemple: la Timișoara, fiind acuzați de „conspirație antistatală” au fost condamnați la moarte și executați nouă unguri și un român. La 15 martie 1957, organizația EMISZ (Societatea Tinerilor Maghiari din Ardeal) a depus coroane și jerbe de flori la coloana memorială din Albești, a revoluției de la 1848 – 1849. Pentru aceasta acuzatul principal a fost condamnat la 25 de ani, alți 22 acuzați la 20 de ani, 14 persoane la 18 ani închisoare cu regim sever, și 40 la închisoare între 5 și 15 ani (Kosztin 1998, p. 135).

Jumătatea preoțimii unitariene din Depresiunea Baraoltului și din valea Homorodului împreună cu familiile lor, a fost condamnată la mulți ani de închisoare cu motivul „organizării [ilegale] și sprijinirea unor elemente dușmănoase” (Kosztin, p. 136). Firește, erau și printre români care au îndrăznit să-și spună părerea. Ioan Popa, muncitor la întreprinderea Balanța din Sibiu, a afirmat deschis, că este de acord cu obiectivele revoluției și luptei de eliberare ungare; din acest motiv a fost condamnat la mai mulți ani închisoare. „Și după eliberarea sa a afirmat ferm necesitatea prieteniei româno-maghiaro-germane în

Ardeal. Până la urmă... a dispărut fără urme. Pe veci". (Kosztin 1998, p. 141, pe baza unei informații a lui Bartis Ferenc).

După Bartis Ferenc, numărul „maghiarilor din România și Ardeal arestați și condamnați, întemnițați și executați” în timpul și după revoluția maghiară din 1956 este de cca. 37.000.

În 1959, cu motivul „solidarizării studenților cu contrare-voluția din Ungaria” și a „separatismului național” a fost des-ființată universitatea maghiară din Cluj.

Putem trece în revistă aici doar sumar, că membrii comunității *evreiești* din România, dintre care și până atunci au emigrat mulți, după 1956 au părăsit țara în mase, astfel încât astăzi numărul lor este cu mult sub 10.000.

Dintre *sașii ardeleni și șvabii din Banat* foarte mulți au fost expulzați deja după război sau trimiși în lagărele morții din Uniunea Sovietică. Cam după 1965 a început emigrarea lor în masă în Germania federală; pentru că a „permis” acest lucru, Ceaușescu a primit sume mari de la guvernele vest-germane. (Când plecau, cântau” *Siebenbürgen, süsse Heimat*” – strămoșii lor erau locuitorii Ardealului de șapte secole). Ardealul a suferit o pierdere catastrofală sub toate aspectele – economic, social, cultural – prin plecarea din țară a sașilor. În 1990 au fost politicieni români, care au vrut să-i cheme înapoi pe sași, dar nu s-a întâmplat nimic.

30. În epoca lui Ceaușescu (1965 – 1989)

Întreaga populație a României a trăit sub o grea, apăsătoare oprimare, încercări și nevoi, care se agravau mereu. Scriitorul Paul Goma și alți intelectuali au protestat; Goma, care a trimis o scrisoare la Conferința de la Belgrad, în care a acuzat guvernul român de violarea drepturilor omului, a fost întemnițat.

Viața minorităților era și mai amară prin presiunea crescândă a atmosferei șovine fățișe. În orașele cu majoritate maghiară din Ardeal au colonizat în masă

români din Vechiul Regat; prin dispoziții aduse împotriva școlilor maghiare tot mai mulți tineri maghiari trebuiau să meargă în școli românești, funcționa cenzura și, în ultimii ani și în textul maghiar al ziarelor și cărților numele tuturor localităților și denumirilor geografice din țară se putea scrie numai în limba română, etc.

În perioada anilor 1945 - 1952, în urma refacerii frontierelor României, au plecat din Ardeal 200.000 de maghiari în Ungaria, majoritatea lor în perioada 1945 - 1947. La aceste cifre se adaugă numărul mare a cetățenilor români care au părăsit țara în epoca Ceaușescu (în masă, începând cca. din anul 1975). Numărul maghiarilor și sașilor plecați se ridică la 200.000, la care se mai adaugă cca. 15.000 - 20.000 cetățeni de naționalitate românească. România a fost „decapitată” sub aspectul „materiei cenușii”, cei plecați fiind în majoritate *intelectuali*: medici, ingineri, profesori, juriști, economiști, actori, și chiar ofițeri din armata lui Ceaușescu. La aceștia se adaugă *muncitorii* - lucrători fizici - cu așa-zisul pașaport de drepturile omului („pașaport Goma”).

În toamna anului 1977, minerii din valea Jiului au declarat grevă de protest, reprimată de Ceaușescu cu deportări.

În atmosfera încordată a epocii, câțiva intelectuali maghiari au încercat ceea ce părea imposibil: au scos prima revistă sam-izdat, scrisă cu mașină de scris. Opt numere ale revistei *Ellen-pontok* [Contrapuncte] au apărut și au fost distribuite clandestin în anul 1982. În 65 de articole pe 266 de pagini a fost descrisă situația grea a maghiarilor. Autorii²⁰ au trimis un *Memorandum* conferinței de la Madrid care se ocupa cu îndeplinirea cerințelor stabilite la *Conferința de la Helsinki*, și au formulat un proiect „pentru a vindeca situația grea a minorității maghiare, care este privată de drepturi”. Au cerut dreptul de a-și alcătui o organizație pentru apărarea

20 Szócs Géza, Tóth Károly Antal, Ara-Kovács Attila, Tóth Ilona (vezi Tóth, 1994). - O expunere temeinică a situației minorităților: Illyés, 1976 (în limba maghiară), 1981 (germană), 1982 (engleză).

intereselor lor, înființarea secțiilor de învățământ minoritar locali și în Ministerul Educației, utilizarea oficială a limbii maghiare în ținuturile cu o populația maghiară, tratament egal cu românii ce privește viața economică, etc.

Astăzi există o literatură bogată despre dictatura comunistă în România, analize, amintiri, etc., apărute după 1989. Aici amintim numai una din cărțile de interes special pentru cunoașterea epocii comuniste, mai ales în timpul lui Ceaușescu: Király Károly, *Nyílt kártyákkal. Önéletírás és naplójegyzetek* [Cu cărțile pe față. Autobiografie și însemnări], 1995 (377 pagini). Ca „un om din sânul dictaturii, apoi declarat dușmanul nr. 1 chiar de această dictatură” – după cum scrie Király în prefață, p. 7 – a avut prilej să cunoască bine centrul puterii, și să-și însușească o experiență bogată de posibilitățile luptei – aparent imposibile – împotriva acestei puteri.

Király Károly era, între anii 1968 – 1972, primul secretar al partidului comunist din județul Covasna, în același timp și membru al *Adunării Naționale* și al *Consiliului de Stat*. În anul 1972, din cauza creșterii asupririi minorităților – ca un protest – a renunțat la toate posturile sale. Opunându-se deschis politiciii lui Ceaușescu, a fost silit să se mute la Caransebeș. După căderea lui Ceaușescu, a fost ales vicepreședinte al *Frontului Salvării Naționale*, apoi senator al județului Covasna și vicepreședinte al senatului. Király a arătat firul său de caracter și atunci, când (în 1991) a refuzat votarea noii Constituții din cauză că situația minorităților naționale nu a fost abordată corect în proiect. Cu această, el a ajuns în opoziție și în epoca de după Ceaușescu; a fost privat de mandatul său de senator.

31. Căderea lui Ceaușescu în decembrie 1989

a însemnat o adevărată eliberare de sub jugul unui regim inuman. După 22 decembrie numeroase declarații și alte manifestări *ale unor politicieni români a subliniat necesitatea înțelegerii cu naționalitățile, adevărata egalitate în drepturi pentru toți cetățenii țării*. Fără îndoială, aceasta a fost concepția poporului român, a

majorității românilor ardeleni. Conducerea de la București însă a fost de altă părere. Ca de atâtea ori în cursul istoriei, și acum au dirijat de sus dușmânia împotriva naționalităților - în primul rând împotriva maghiarilor. Maghiarii din Târgu Mureș au fost atacați la 19 martie 1990 de țărani români din Hodac și Ibănești - pădure beți, induși în eroare și dezinformați prin minciuni grosolane și sfruntate. Azi este deja un fapt cert că toate acestea s-au întâmplat cu cunoștința și chiar consimțământul președintelui Ion Iliescu. Răspunderea grevează asupra noilor posesori ai puterii.

Continuă și falsificarea istoriei. La descrierea căderii lui Ceaușescu istoriografia omite cauza care a provocat răscoala și fără de care Ceaușescu n-ar fi căzut. Astfel de exemplu, dintr-un manual apărut în 1995 (și retipărit în 1997; Cristescu, 1997, p. 207) au fost omise următoarele fapte: la 24 iunie 1989 Tókéş László, preotul congregației reformate din Timișora, declară în televiziunea maghiară, că maghiarii din Ardeal sunt expuși unei românizări forțate și au ajuns în ultima etapă de pericol cultural. După această declarație securitatea îl observă continuu și este expus la tot felul de șicane. Se stârnește însă și atenția opiniei politice mondiale. La 12 septembrie, la Timișoara este ucis Újvárossy Ernő, una dintre personalitățile proeminente ale confesiunii reformate din Timișoara - în mod indirect Tókéş este amenințat cu moartea. La 15 decembrie securitatea vrea să-l ducă pe Tókéş din locuința sa din Timișoara. Credincioșii săi împrejmuesc în masă clădirea. În cursul serii se alătură și români mulțimii maghiare reformate; la urmă 90% a masei de oameni adunate se constituie din români. La 16 decembrie mai multe mii de oameni din oraș se alătură demonstranților. Pentru prima dată se scandează lozinca: „*Jos Ceaușescu! Libertate, Democrație!*” La 17 decembrie în zorii zilei securitatea îl ridică pe Tókéş László și familia sa. Altă demonstrație cu o mulțime și mai numeroasă. Armata îi întâmpină pe demonstranți. Rafale de focuri toată după masă, până târziu, la miezul nopții - sute de morți și răniți.

La 20 decembrie se declară stare de urgență, dar muncitorimea din Timișoara din mai multe uzine ies pe străzi cu steaguri, din care a fost tăiată stema comunistă a țării. Refuzând îndeplinirea ordinului, armata trece de partea mulțimii. La 22 decembrie, București, la marea adunare convocată de Ceaușescu, în loc de aplauze, mulțimea îl întâmpină cu strigăte amenințătoare: „Timișoara! Timișoara!”²¹

Proclamația de la Timișoara

După câteva luni, *Societatea Timișoara* (a scriitorilor și gazetarilor care au participat nemijlocit la Revoluție [între 16 și 22 decembrie 1989]) a aflat că Revoluția n-a fost încheiată. Se constată că „o serie de fapte întâmplare în România, îndeosebi după 28 ianuarie 1990, vin în contradicție cu idealurile Revoluției de la Timișoara”. S-a formulat o proclamație cu 13 puncte (11 martie 1990). Iată câteva constatări și propuneri făcute:

Revoluția a fost „*categoric anticomunistă*” (nu numai împotriva lui Ceaușescu); au participat toate categoriile sociale, oameni din toate categoriile de vârstă; pentru victoria Revoluției s-au jertfit români, maghiari, germani, sârbi, etc. Autorii propun

„Ca legea electorală să interzică pentru primele trei legislaturi consecutive dreptul la candidatură, pe orice listă, al foștilor activiști comuniști și al foștilor ofițeri de Securitate”. Mai departe: „Deși milităm pentru reeeuropeizarea României, nu dorim copierea sistemelor capitaliste occidentale, care își au neajunsurile și inechitățile lor”. – „Timișoara este hotărâtă să ia în serios și să se folosească de principiul descentralizării economice și administrative”.

La această proclamație au aderat numeroși cetățeni și multe organizații, în primul rând bănățene, ca: *Consiliul Muni-cipal Timișoara*, organizațiile județene ale partidelor *Național Liberal*, *Social Democrat Român*, *Național Țărănesc Creștin și Democrat*, *Uniunea Democrată a*

²¹ Vezi mai pe larg Tókéş László: Temesvár ostroma 1989 [Asediul Timișorii 1989], Edit. Hungamer, 1990, 288 pagini.

Maghiarilor din Banat, Liga Apărării Drepturilor Omului, un grup de 24 profesori timișoreni, Asociația Pro Basarabia și Bucovina, etc.

În spiritul luptei comune împotriva regimului comunist, începute în decembrie 1989 de timișoreni români și maghiari, bisericile reformată, catolică, unitariană și lutherană din Ardeal au inițiat mai multe convorbiri cu scopul atingerii unei înțelegeri între populația majoritară și minoritățile, în primul rând cea maghiară. Au fost ținute slujbe religioase împreună cu reprezentanții bisericii ortodoxe, de exemplu în mai 1992 la Miercurea Ciuc, la inițiativa lui Tőkés László, cu mai mult decât 20.000 de participanți; în mai 1996, sărbătorile româno-maghiare ecumenice „*Varadinum*”, în Oradea; etc. (Tőkés, 1996).

32. Rezumat și precizări

Într-un articol publicat în *Revista de Istorie* (34 [1981], p. 1248) Lucian Boia trece în revistă istoriografia românească și constată ca o „concluzie esențială” „caracterul ei profund național”:

„*Național prin conținut, (unitatea și continuitatea poporului român...) național prin concepția generală a istoriei [...] național prin misiunea politică a istoricului și istoriei în societatea românească. Istoria a însemnat pentru români nu o simplă preocupare intelectuală, o știință printre alte științe, ci un important mijloc de făurire a conștiinței și unității naționale și una din forțele care au creat și înălțat statul românesc unitar și independent*”.

Într-un cuvânt, istoricul nu a fost un cercetător savant, ci un slujitor al politicianului. În cartea noastră – scrisă pe baza unor surse autentice – am arătat o parte din rezultatele și consecințele acestui concept al istoriei: 1) Înaintea anului 1920, a contribuit efectiv la lupta pentru emanciparea românilor din Ungaria, la realizarea statului român unitar și a României Mari. 2) În anul 1920, toate aceste scopuri politice au fost realizate. Dar istoriografia națională a fost politica de stat oficială în era comunistă și domnește încă și la începutul secolului al XXI-lea. Tot

timpul a avut și mai are și astăzi un scop politic, deși cu totul diferent de cel de mai de vreme.

1. Astăzi, *originea sau vechimea popoarelor n-are nicio importanță socială sau politică în lume*. Lucian Boia (1997, p. 143) a precizat: „Drepturile românești în Transilvania nu sunt susținute decât aparent de daci sau de daco-romani”. Cunoașterea unor fapte istorice de bază este totuși o necesitate culturală pentru fiecare cetățean – român sau maghiar.

Una din tezele false este originea poporului român și continuitatea sa neîntreruptă la nord de Dunăre, din vremea Daciei romane. Pornind de la aceasta, îi descrie pe maghiari, ca „un element invadator, asupritor, străin” în Ardeal.

„Teoria lui Roesler” (negarea acestei continuități) este în România de obicei considerată o teorie eronată, neștiințifică, născocită cu singurul scop de a motiva „revendicările istorice și politice, implicit teritoriale, ale ungarilor” (cum scrie Frâncu, 1995). Afirmția cât se poate de falsă.

În realitate, mulți specialiști din străinătate (Germania, Franța, Italia etc.) au pus la îndoială – sau au negat în mod hotărât – continuitatea daco-romană-română – evident, fără scopuri politice: Gaston Paris, Ferdinand Lot, Gustav Weigand, G. Stadtmüller, etc., ca și în România Ovid Densusianu și Al. Philippide. În cartea sa *Ein Damm bricht* (1997) G. Schramm scrie că limba română s-a dezvoltat din latina balcanică, în regiunea centrală, muntoasă a Peninsulei Balcanice, vorbitorii, românii trăind în simbioză cu albanezi. Schramm a criticat teoria romanizării dacilor liberi și propune ca toate textele care afirmă o romanizare în afara Imperiului Roman, să fie trecute cu vederea. (Adrian Poruciu [1998], referă la „teoria Roesler-Schramm”). După Kramer (1998), cuvintele create de creștini (latină *basilica*» rom. *biserică*, *quadragesima*» *păresimi*, *paganus*» *păgân* etc.), care n-au fost cunoscute înaintea secolului al IV-lea indică, că strămoșii românilor au trăit în Imperiul Roman. *Tagliavini*

(1969) consideră că, între altele, paralelismele cu albaneza, influența predominant bulgară ca și lipsa elementelor vechi germane arată că limba română este de origine balcanică. Kurt Horedt (1986) a constatat că Ardealul a fost slavizat în secolul al VII-lea, și slavii au trăit acolo până în secolul al X-lea.²²

Deci, limba română nu s-a format pe teritoriul fostei Dacii Romane. Poporul român mai curând ori mai târziu trebuie să privească realitatea în față: dacii n-au fost strămoșii lor; limba română a luat ființă în Peninsula Balcanică.

Ungurii au început să se așeze în Ardeal - în primul rând în Bazinul Transilvaniei și văile cursurilor de apă - în jurul anului 900 d.Hr. Regatul Ungariei a fost fondat de Ștefan cel Sfânt în 1.000 d.Hr., și Ardealul a fost de la bun început parte integrantă a regatului.

— *Sașii* au fost colonizați de regii Ungariei pe la mijlocul secolului al XII-lea.

— Și *românii* au o vechime considerabilă în Ardeal: așezarea lor a început în secolul al XIII-lea, după năvălirea tătarilor; la început mai ales în Carpații Meridionali, Munții Apuseni, mai târziu în Maramureș - ținuturi unde români au trăit aproape 800 de ani ca o populație exclusivă sau majoritară.

2. Istoriografia influențată de criteriile de astăzi ale politicii *retroproiectează* ideea relativ nouă a *unității naționale românești* în secolele al XV-XVI-lea și nu vorbește de faptul că istoria celor două voievodate românești - Muntenia și Moldova - era mult prea diferită, s-au dezvoltat sub influențe culturale deosebite, ceea ce a avut ca rezultat apariția unor diferențe esențiale. Ambele luptau împotriva dominației turcești, dar și unul împotriva celuilalt. Afirmarea unității tuturor românilor este o armă de propagandă utilă în mâinile Bucureștilor pentru justificarea puterii sale asupra întregii țări, chiar și

22 A. Du-Nay, 2004, dă o descriere în ansamblu a problemei formării limbii române, inclusiv literatura de specialitate, în primul rând românească, dar și internațională.

împotriva intereselor particulare ale diferitelor regiuni.

3. Istoriografia falsă *prezintă antagonismul nobili-iobagi ca un antagonism național maghiar-român*, ceea ce induce în eroare pe cititorul dezorientat. În sistemul feudal creat în evul mediu și care a durat până în secolul al XIX-lea, nu limba și nu apartenența etnică a fost factorul determinant al statutului social, ci *apartenența socială*. În Ardeal, parte a Regatului Ungariei și mai târziu independent, elementele constitutive ale statului au contat a fi nobilii națiunii maghiare, secuiești și săsești. *În societatea statelor și ordinelor iobagii au fost subordonați nobililor în Europa întreagă*. Maghiarii și românii care nu erau nobili, au aparținut acestei categorii. Românii care au dobândit nobilitatea, beneficiau de drepturi egale cu ceilalți nobili.

În cursul istoriei *exploatarea iobagilor în voievodatele române a fost foarte puternică*, mai ales în perioada ocupației turcești; mult mai severă ca în Ardeal. În urma acestei exploatare, secole de-a rândul mase mari au emigrat în țările învecinate, în primul rând în Ardeal. Astfel s-a format aici majoritatea românească; în jurul anului 1700 jumătatea populației era românească.

4. În ciuda afirmațiilor propagandei și de mai demult, *situația românilor în Monarhia Austro-ungară (1867 - 1918)*, grație politicii liberale a guvernelor maghiare, *era în general bună*; în comparație cu situația românilor atât din Serbia cât și din Rusia, și cu situația minorităților în regatul român *mult mai bună*.

În schimb, *după 1920 economia, sistemul și rețeaua școlară, instituțiile culturale ale maghiarilor ardeleni au fost expuse unei asupririi crâncene*, scopul căreia - nu prea camuflat - a fost românizarea. Această românizare forțată s-a amplificat și intensificat în perioada comunistă, mai ales în era lui Ceaușescu. Fapt trecut sub tăcere de istoriografia românească de astăzi.

5. Cercuri și organizații influente duc și astăzi o susținută propagandă, cu *afirmații născocite*, ca de ex. „Ungurii au ucis români” după schimbarea puterii din

decembrie 1989, și în lunile următoare în Secuime „au maltratată și expulzat numeroși locuitori români nevinovați” (raportul „Har-Cov”). În realitate, în primul caz au fost omorâți nu români, ci *ofițeri de securitate urâți în toată țara* – și ofițeri maghiari – de cetățeni înfuriați, iar în raportul Har-Cov este vorba de maltratări inventate de martori falși.

De crimele în masă săvârșite în rândurile populației civile maghiare nevinovate și lipsite de apărare, de „formații voluntare” care au pătruns în Ardeal în toamna anului 1944 – ca să amintim numai un singur exemplu – *nu se vorbește*.

Istoriografia unilaterală nu este singură în România. Această istoriografie subordonată politicii nu vorbește cu prea multă plăcere de faptul, că *au existat totdeauna savanți români, care în munca lor au avut în față numai adevărul științific obiectiv, fără a lua în considerare ideile politice*. În problema originii limbii (și a continuității dacoromâne) amintim în primul rând lucrarea fundamentală a lui Ovid Densusianu (1873 – 1938): *Histoire de la langue roumaine* [Istoria limbii române], 1901, în care prezintă sorgintea balcanică a limbii.²³ Alexandru Philippide (1859 – 1933), în impunătoarea sa lucrare (*Originea Românilor* I-II, Iași, 1923, 1927) a negat continuitatea românilor pe teritoriul fostei Dacii.

În articolul său sus-menționat (p. 116) Lucian Boia descrie generația nouă de istorici, care la începutul anilor 1930 a propus o nouă orientare a istoriografiei românești:

„Un grup de tineri: Gheorghe I. Brătianu, Petre P. Panaitescu (1900 – 1967), Constantin C. Giurescu (1901 – 1977), proclamă în 1931 existența unei „școli noi” istorice, definindu-și programul în antiteză cu metoda și concepția lui Iorga și ale generației sale. Într-un anumit sens, ei revin la momentul 1900, la principiile metodice ale lui D. Onciul și I. Bogdan. Ei cer respectarea strictă a adevărului și

²³ Nu întâmplător, O. Densusianu, intelectual român de formație germană, a fost hulit, cât a trăit, de majoritatea covârșitoare a intelectualilor români – mai ales istorici și lingviști.

independența istoriei față de luptele politice și sociale, odată ce problema unității naționale fusese rezolvată. I se impută lui Iorga (ca pe vremuri lui Hașdeu) lipsa unei metode ferme de lucru, abuzul de imaginație, de subiectivism, tratarea în spirit romantic a istoriei, prin prisma unor considerente politice și naționale. În același timp, tinerii istorici își propuneau să promoveze în primul rând o istorie a civilizației, predominant social-economică” (Boia, *Revista de Istorie* 34 (1981), 7, p. 1244).

Într-un articol despre istoriografia românească între cele două războaie mondiale, istoricul maghiar Makkai László a scris:

„Noi considerăm că Petre P. Panaitescu este cel mai eminent reprezentant al istoriografiei române moderne. Orizontul său larg, strădania sa pentru obiectivitate, veleitățile sale de scriitor îl ridică în egală măsură deasupra contemporanilor săi.”²⁴ - „Deja la începutul carierei sale și-a dat seama de singura cale a înțelegerii adevărate a istoriei române, necesitatea aprofundării în istoria popoarelor vecine și a consacrat mulți ani studiului raporturilor polo-nezo-române” (L. Makkai, *Hitel*, II, [1991], p. 390).

Revista Istorică Română, periodicul apărut cu doi ani mai târziu, a luat o direcție nouă, condamnând printre altele activitatea lui Nicolae Iorga, arătând numeroasele sale inexactități, contradicții, treceri sub tăcere, prezentarea unor ipoteze drept realitate, afirmații neadevărate, ca și faptul că n-a luat în considerare influența maghiară care s-a exercitat asupra poporului român.

Trebuiau să treacă aproape șaptezeci de ani, până când câțiva istorici români consideră din nou, în public, că miturile naționale ar trebui să fie reconsiderate. Amintim aici doar pe Andrei Pippidi și Lucian Boia. În cartea sa *Istorie și mit în conștiința românească*, 1997, Boia propune reîntoarcerea la înaltul nivel de odinioară a științei

²⁴ Aceste fraze sînt citate și de Enciclopedia Istoriografiei Românești; București, 1978, p. 250.

românești a istoriei, prin faptul că trecutul poporului român să fie cercetat din nou fără prejudecăți și fără preconcepții politice.

Pentru a vedea ce înseamnă aceasta, înșirăm doar câteva din vederile lui Boia: 1. Nu cunoaștem limba dacilor, deci originea dacică a poporului român este îndoielnică. 2. Cultura materială descoperită de arheologie nu adeverește existența „daco-românilor” după retragerea din Dacia romană. 3. Românilor le este astăzi mult mai importantă biserica ortodoxă și cultura slavă decât (presupusa) origine dacică. 4. Formarea poporului român este de fapt și în realitate formarea *limbii române*. 5. Nu este o realitate nici mult pomenita „unitatea românească”; de ex. În 1916 intrarea în război împotriva Puterilor Centrale a fost dezaprobată de o parte a elitei politice române. Constatând, între altele, că doi scriitori, [ardelenii] Ioan Slavici și George Coșbuc nu s-au înscris în lupta pentru unirea politică, Boia rezumă:

„... nu ne aflăm în fața unui grup restrâns și marginal, și cu siguranță nu în fața unor „trădători”, nici măcar unor „indiferenți”. Pur și simplu, o parte a elitei românești a gândit *altfel* interesele naționale” (Boia 1997, p. 282).

Ungurul ardelean în România

Cunoscând realitatea istorică putem constata că românii *nu au niciun motiv să-i urască pe maghiari*: strămoșii acestora nu i-au subjugat pe români, ci i-au primit pe ei; nu i-au ucis – din contră: în 1784, în 1848 – 49, în toamna anului 1944 românii au omorât mase întregi de unguri, nemaivorbind de prigoana maghiarilor după 1920.

În economia mondială de astăzi, globalizată, așteaptă să fie rezolvate sarcini extrem de grele, probleme dificile – chiar și în țările dezvoltate din Europa Occidentală. Cu atât va fi mai greu țărilor din Europa de Est, astfel și României, să facă față cerințelor unei întreceri care are loc la scară mondială. Este nevoie de eforturile umăr la umăr ale tuturor cetățenilor țării.

Într-o asemenea situație este o formă de comportament și activitate politică de automutilare asupra minorității maghiare, abaterea atenției majorității de la problemele adevărate prin ațâțarea urii împotriva maghiarilor, care nu servește decât unei pături subțiri, interesat în menținerea imaginii de dușman al românilor, despre maghiari. România va trebui să scape și de toate categoriile sociale – menținute, din păcate, până astăzi „în subtext și în talon” – care manipulează din spate conștiința sănătoasă a unui popor viguros, de care nimic nu este mai departe, în sufletul său, decât ura față de aproapele său, a semenilor săi. Grupul etnic unguresc din România este pe de o parte o valoare culturală pentru întreaga țară, pe de altă parte poate contribui eficient – prin priceperea, destoinicia, silința și capacitatea sa organizatorică care îl caracterizează – la întărirea economiei României. Și dacă mai adăugăm la toate acestea capacitățile intelectuale, ținuta morală și legăturile firești ale maghiarilor din Ardeal cu economia Ungariei, perspectiva țării este o Românie prosperă, în care fiecare cetățean se simte la el acasă.

O autonomie culturală a naționalității maghiare din Ardeal ar fi ceva firesc în Europa de astăzi. Într-o Europă unde minoritatea germană din Tirol, sau suedezii din Insulele Åland – vezi mai multe exemple mai jos – beneficiază de autoguvernare, este firesc că și populația Secuimii are drept la (un anumit grad de) autonomie. O autonomie a Secuimii nu ar prezenta nicio primejdie, nu ar amenința integritatea României – din contră, ar contribui la stabilitatea ei.

Între regiunile României există considerabile diferențe, care s-au format de-a lungul istoriei. Diferitele regiuni au și interese diferite, sub mai multe aspecte. În anii „90 Ardealul a produs mai mult decât Muntenia. Bucureștiul, folosindu-se de puterea sa politică nelimitată, și-a însușit pentru propriile sale scopuri o parte mult prea mare a acestei producții. Sabin Gherman – împreună cu alți români ardeleni numeroși – revendică cu toată justețea

o anumită independență Ardealului.

Dezvoltarea firească a României trebuie să tindă deci spre descentralizare, spre autonomia regiunilor. *Acest principiu coincide cu procesul care se poate constata mai nou în marea parte a Europei Occidentale*: pe teritoriul unor state naționale, de la începutul anilor „70, se formează autonomii regionale. Acesta este un proces firesc, fiindcă își are rădăcinile în tradițiile comune din trecut ale poporului, în cultura sa specifică. Acestea pot fi cultivate și dezvoltate cel mai bine de comunitățile locale și nu de reprezentanții puterii centrale, care li s-au suprapus mai mult sau mai puțin arbitrar și le sunt mai mult sau mai puțin străine.

Insulele Åland între Suedia și Finlanda, cu o populație în majoritate copleșitoare suedeză, aparțin Finlandei, dar au primit o autonomie foarte largă deja după primul război mondial. De o autonomie dezvoltată beneficiază și suedezii din Finlanda, aproape 5% din populația țării: au școli cu limba de predare suedeză, și chiar o universitate (în Turku); limba suedeză este, alături de limba finlandeză, oficială.

Mai mult: ceea ce părea imposibil cu puțin timp în urmă, nu demult a avut loc: *scoțienii* puteau ține plebiscit și ca rezultat al acestuia pot beneficia de independență în cadrul țărilor aparținătoare coroanei britanice. O autonomie au astăzi și vorbitorii limbii germane din *Tirolul de Sud* (Italia septentrională). Este de asemenea cunoscută largă autonomie a *cantoanelor elvețiene* sau a *țărilor germane federale*; Italia este și conform constituției sale *un stat al regiunilor*. În ultima vreme se intensifică și în Franța *tendința sublinierii specificului istoric și a tradițiilor diferitelor regiuni și zone ale țării*. Pornind de la acestea își cer – și primesc – o mai mare independență de la Paris. Situația este similară în *Belgia* și *Spania*.

Deosebirile care s-au creat în urma istoriei divergente în domeniul economic, social, cultural și al vieții în general între Moldova, Muntenia, Ardealul și Banatul (și unele zone mai mici) sunt o realitate vie și

astăzi. Tendința generală europeană, creionată mai sus este deci în deplină concordanță cu interesele poporului român și ale României: *ar fi spre binele întregii țări* ca, în loc de dominația exclusivă a Munteniei (Bucureștiului) *să se introducă sistemul autoguvernării locale a regiunilor*.

Această carență a fost, în ultimă instanță, și cauza care a dus la destrămarea Iugoslaviei „mari” și a Cehoslovaciei: o inegală și injustă repartitie a bunurilor față de ceea ce produce o anumită regiune nu poate fi susținută decenii de-a rândul cu forța și superioritatea dictată „de sus” a puterii centrale.

Desigur, trebuie radical înlocuită și vechea concepție „neo-fanariotă” a cantității cu *o viziune a calității*. *Ortodoxia politică românească nu mai poate fi menținută în Uniunea Europeană a regiunilor sau a țărilor deplin egale în drepturi* – aceasta este, poate, cea mai consistentă concluzie, pe care viitoarea conducere a României noi va trebui s-o tragă. Și întrucât faptul comportă și elemente subiective – la nivelul factorului „om” – concluziile trebuie trase și sub acest aspect.

LITERATURĂ DE SPECIALITATE

ÁDÁM Magda, „Egy amerikai terv Közép-Európáról”, 1918, [Un plan american pentru Europa centrală, 1918], *História*, 1987, 4.

BANDHOLTZ, H.H., *An Undiplomatic Diary*, N. York, 1933.

BEKE György, „Szolganép lesz-e a magyar Erdélyben? A hiányzó alapzat” [Va fi oare ungurul un neam de slugi în Ardeal? Baza care lipsește.], *Székely Nép*, 33, 45 (martie 2000).

BENKŐ Samu, *Haladás és megmaradás* [Progres și dăinuire; Studii de istorie culturală], Budapest, 1979.

BÍRÓ Sándor, *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867 - 1940)* [În minoritate și în majoritate. Români și maghiari 1867 - 1940], 587 pagini. Edit. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern), 1989.

BÍRÓ Sándor, *A román nép története* [Istoria poporului român], manual, 113 pagini. Tankönyvkiadó,

Budapest, 1973.

BOIA, Lucian, „Istoria mentalităților (cu privire specială asupra școlii de la „Annales)”, *Revista de istorie*, 33, 5 (1980), 937 - 952.

BOIA, Lucian, „Evoluția științei istorice românești”, *Revista de istorie*, 34, 7 (1981), pp. 1233 - 1249.

BOIA, Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, 310 pagini. Editura Humanitas, București, 1997.

BOIA, Lucian, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*. Editura Humanitas, București, 1998.

BOIA, Lucian, *România: țara de frontieră a Europei*. Editura Humanitas, București, 2002. (În limba engleză: *Romania. Borderland of Europe*; Reaktion Books, London, 2001.)

BORSODY, S., (red.) *The Hungarians: a Divided Nation*. Yale Russian and East European Publications, New Haven, 1988.

BÖÖK, Fredrik, *Resa till Ungern* [O călătorie în Ungaria]. Norstedt & Söner, Stockholm, 1932. Traducere maghiară de

BARTHA István: *Utazásom Magyarországra*, Püski, Budapest, 2002.

BÖÖK, Fredrik, *Oktober 1938 - Berlin - Prag - Budapest*. Bonnier, Stockholm, 1938.

BÖZÖDI György (red.), *Erdély szabadságharca. 1848 - 49 a hivatalos iratok, levelek és hírlapok tükrében* [Lupta Ardealului pentru libertate. Anii 1848 - 49 oglindiți în documente oficiale, scrisori și în presă], Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület [Societatea Maghiară Ardeleană de Cultură Publică], Cluj, 1945.

BRUCHFELD, S., LEVINE, P.A., *Om detta må ni berätta...* [Despre această puteți povesti...], Stockholm, 1998.

CADZOW, John - LUDÁNYI, Andrew - ÉLTETŐ, Louis, *Transylvania, the Roots of Ethnic Conflict*. Kent State University Press, 1983. Siglă: *Cadzow 1983*.

CARSTEN, F.L., *The rise of Fascism*. London, Methuen & Co, 1967.

Corpus Juris Hungarici [Corpul legilor maghiare], I, legile dintre 1.000 și 1526. Dr. Kolosvári Sándor, dr. Óvári Kelemen. Budapest, Franklin-Társulat, 1899.

CRISTESCU, Octavian - PĂSĂILĂ, Vasile - TEODORESCU, Bogdan - Tomi RALUCA, *Istoria Românilor. Epoca modernă și contemporană (manual pentru clasa a VIII-a)*. Editura Didactică și Pedagogică. București, 1997. Siglă: *Cristescu 1997*

— *Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität*. Red. Paul MIRON, Editura Karl Alber, Freiburg, 1973.

DAMI, Aldo, *La Hongrie de Demain. Critique des programmes revisionistes*. Édit. André Delpeuch, Paris, 1929.

DENȘUSIANU, Ovid, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901. Ediție nouă: Ovid Denșusianu, *Opere II, Lingvistica*, red. CAZACU et al. Editura Minerva, București, 1975.

— *Dicționar de istorie veche a României. (Paleolitic - sec. X)*, red. D.M. PIPPIDI, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

— *Documente ale procesului reeducării din închisorile Pitești, Gherla*, red. Silvia COLFESCU, Nicolae HENEGARIU, Angela DUMITRU, Cristina CANTACUZINO; Editura Vremea, București, 1995.

DRAGOMIR, Silviu, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*. Editura Academiei R.P.R., București, 1959.

DRĂGHICESCU, Dumitru, *Din psihologia poporului român*. Librăria Leon Alcalay. București, 1907. Ediție nouă: Editura Albatros, București, 1996.

DU NAY, André, *The Origins of the Rumanians*, XVI + 295 pagini. Editura Matthias Corvinus, Hamilton-Buffalo, 1996.

DU NAY, Alain - DU NAY, André, *Transylvania. Fiction and Reality* (tratat critic al cărții *A History of Transylvania* de Ștefan Pascu, 1982) în: DU NAY, Alain - DU NAY, André - KOSZTIN, Árpád, *Transylvania and the Rumanians*. Editura Matthias Corvinus, Hamilton-Buffalo,

1997.

DU NAY, André, *A román nyelv és nép kialakulása. Kompendium*. [Formarea poporului și limbii române. Compendiu], 108 pagini. Editura Scribae Kádár, Sfântu Gheorghe. Ediția a II-a, 1999.

DU-NAY András, *A román nép kialakulása és korai története*. [Formarea și istoria timpurie a poporului român], 424 pagini. Editura Universitară Mundus, Budapest, 2004.

DURANDIN, Catherine, *Histoire des Roumains*. Librairie Artheme Fayard, 1995. În traducere maghiară: *A román nép története*. Mecnas, Budapest, 1998. Siglă: *Durandin 1998*.

— *Enciclopedia istoriografiei românești*. Red. Ștefan ȘTEFĂNESCU, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

EGYED Ákos, *Háromszék 1848 - 1849* [Județul Trei Scaune 1848 - 1849]. Kriterion, București, 1978.

— *Erdély története* [Istoria Ardealului], vol. I-III. Red. KÖPECZI Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

— *Erdély rövid története* [Scurtă istorie a Ardealului], red. KÖPECZI Béla. Akad. Kiadó, Budapest, 1989. Siglă: *SIA-89*.

— *Fehér Könyv az 1944. őszi magyarellenes atrocitásokról* [Carte Albă despre atrocitățile antimaghiare din toamna anului 1944]. Red. GÁL Mária, GAJDOS BALOGH Attila, IMREH Ferenc. RÂND SZ, Kolozsvár [UDMR, Cluj], 1995.

FRÂNCU, C., „Rumänisch”, *Lexicon der Romanischen Lingvistik* II, 2, (1995), pp.1 - 32.

GIURESCU, Constantin C., GIURESCU, Dinu C., *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*. Editura Albatros, București, 1975 (ediția a 2-a).

GOSZTONYI Péter, *Miklós von Horthy, Admiral und Reichs-verweser*, Musterschmidt Verlag, Göttingen-Zürich-Frankfurt, 1973.

— *Gramatica limbii române*, red. A. GRAUR, Acad. R.S.R., București, 1966.

GRATZ Gusztáv, *A dualizmus kora* [Epoca dualismului], vol. I-II, 1934. Ediție nouă: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

GRATZ Gusztáv, *A forradalmak kora* [Epoca revoluțiilor], 1935. Ediție nouă: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

GRĂMADĂ, Livia, (red.) *Presa satirică românească din Transilvania 1860 - 1918*. Editura Dacia, Cluj, 1974.

GRECU, V., *Școala Ardeleană și unitatea limbii române literare*. Editura Facla, Timișoara, 1973.

GROOS, Roderich, *Die Siebenbürger Sachsen in der Planung deutscher Südostpolitik*. Wien, 1940.

HOREDT, K., *Siebenbürgen im Früh-Mittelalter*, 1986.

HORY András, *Még egy barázdát sem* [Nicio brazdă], Ediția autorului, Viena, 1967.

ILLYÉS Elemér, *Erdély változása. Mítosz és valóság* [Transformarea Ardealului], ed. II. Aurora, München, 1976.

Traduceri: *Naționale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel*, Ethnos, red. F.H. RIEDL & Th. VEITER, vol. 23. Edit. Braumüller, Wien, 1981. - *National Minorities in Romania. Change in Transylvania*, East European Monographs CXII. Boulder, Columbia University Press, New York, 1982.

ILLYÉS Elemér, *Ethnic Continuity in the Carpatho-Danubian Area*, East European Monographs CCXLIX, Boulder, 1988. Ed. a II-a revăzută: Hunyadi Öcs. MK., Hamilton, Struktura Press, 1992 (Canada).

IORGA, Nicolae, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*. Gotha, 1905.

IORGULESCU, Mircea, „Istrati în Elveția (II)”, în: *Revista 22*, anul VI, nr. 7 (39), 30 septembrie 2003.

— *Istoria limbii române*, II, 1969. Red. Al. ROSETTI et al. Edit. Academiei Române, București, 1969. Siglă: *ILR ÎI 1969*.

— *Istoria României. Compendiu*, red. Ștefan PASCU. Ediția a 3-a, 1974. Editura Didactică și Pedagogică,

București.

Siglă: *IR Compendiu*.

— *Istoria României în date*, red. C.C. GIURESCU. Editura Enciclopedică Română, București, 1971. Siglă: IND 1971.

— *Istoria Țării Românești; 1290 - 1690. Letopisețul Canta-cuzinesc*. Ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu. Cronicile Medievale ale României III; Edit. Acad. R.P.R., București 1960.

JANCSÓ Benedek, *Erdély története* [Istoria Ardealului], Minerva, Cluj-Kolozsvár, 1931.

JOÓ Rudolf, *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában* [Grupuri etnice și regionalism în Europa Occidentală], Gondolat kiadó, Budapest, 1988.

KÁDÁR Gyula, *Erdély és Háromszék népének szabadság-harca 1848 - 1849* [Lupta pentru libertate a poporului Ardealului și a județului Trei Scaune 1848 - 1849], Scribae Kádár, Sfântu Gheorghe, 1994.

KÁDÁR Gyula, „România magyarság 1939 - 1945 között” [Ungurii din România între 1939 și 1945], în: *Történelmünk* [Istoria Noastră], Scribae Kádár, Sfântu Gheorghe, IV.5. (1999).

KÁDÁR Gyula, „Mit jelent nekünk Horea?” [Ce înseamnă pentru noi Horea?], *Történelmi Magazin* [Magazin Istoric], VI, nr. 10 și 11, (2004).

KIRÁLY Károly, *Nyílt kártyákkal. Önéletírás és naplójegyzetek*. [Cu cărțile pe față. Autobiografie și însemnări]. Nap Kiadó, Budapest, 1995.

KOSZTIN Árpád, *Magyarellenes román atrocitások Erdélyben* [Atrocități antimaghiare în Ardeal], Bíró kiadó, Budapest, 1998.

KOSZTIN Árpád, *A dáko-román legenda. Keresztény kultusz-helyek Erdélyben* [Legenda daco-romană. Locuri de cult creștine în Ardeal], Népszava kiadó, Budapest, 1989.

KÖNIG, Walter, „Haben die Siebenbürger Sachsen und die Banater Schwaben 1918/1919 bedingungslos dem Anschluss an Rumänien zugestimmt?” - 101 - 110.

KRAMER, J., „Bemerkungen zu den christlichen Erbwörtern des Rumänischen und zur Frage der Urheimat der Balkan-romanen“, *Zeitschrift für Balkanologie*, 1998/1, pp. 15 – 22.

KRAUS, Georg, *Erdélyi krónika 1608 – 1665* [Cronică ardeleană 1608 – 1665], [Siebenbürgische Chronik] tradus în ungurește de VOGEL Sándor. Ömagyar Kultúra Baráti Társaság kiadása, Budapest, 1994.

— *Kuláksors; székely kulákok története* [Soartă de chiaburi; poveștile unor chiaburi secui], red. KRISTÓ Tibor, Státus könyvkiadó, Csíkszereda [Miercurea Ciuc], 1999.

MACREA, D., „Circulația cuvintelor în limba română“, *Transilvania*, 73, 1942.

MAKKAI László, „Román történetírás a két világháború között“ [Istoriografia românească între cele două războaie mondiale], partea 1. Și 2. *Hitel*, 1935 – 1944, vol. II. Bethlen Gábor könyvkiadó, Budapest, 1991, 376 – 404.

MAKKAI Ladislaus, *Histoire de Transylvanie*, Les Presses Universitaires de France; Paris, 1946.

MAKKAI László, *Magyar-román közös múlt* [Trecut comun maghiar-român], ed. 2. Hét Torony, Budapest, 1989.

— *Martiriul evreilor din România*, red. S. STANCIU. Editura Hasefer, București, 1991. Siglă: *Martiriul*.

MIHĂESCU, H., „La langue latine dans le sud-est de l'Europe“ *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, 29: 2, 1983.

MIHĂILĂ, G., *Studii de lexicologie și a lingvisticii românești*. Editura Didactică și Pedagogică, București, 1973.

MIKÓ Imre, *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918 dec. 1-től 1940 aug. 30-ig* [Douăzeci și doi ani. Istoria politică a maghiarilor ardeleni de la 1 decembrie 1918 până la 30 august 1940], Edit. Studium, Budapest, 1941.

MIKÓ Imre, *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* [Drept minoritar și politică minoritară], Minerva, Cluj, 1942.

MAIOR, Petru, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*. (Buda, 1812.) Ediție. F. Fugariu, Edit. Albatros, București, 1970.

MUȘAT, M., „Considerații privind urmările dominației și ingerințelor străine asupra evoluției istorice a poporului român”, *Anale de istorie*, XXVII, 2 (1981), pp. 75 – 99.

NAGY Géza, „Pitești poklában – (1951)” [În iadul închisorii din Pitești], *Helikon* (Cluj), XIV, octombrie 2003.

NAGY János, „Négyfalu története az 1848 – 1849-es szabadság-harc idején” [Săcele în timpul luptei pentru libertate 1848 – 1849], *Történelmi Magazin* [Magazin Istoric], Scribae Kádár, Sfântu Gheorghe, anul V, nr. 3 [martie 2003], p. 14 – 15).

NISTOR, Ion, *Istoria Basarabiei*, (Cernăuți, 1923, ediție a 3-a). Ediție nouă: Cartea Moldovenească, Chișinău, 1991.

PANAITESCU, Petre, *Mihai Viteazul*. București, 1936.

PASCU, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei I* (1972), II (1979). Editura Dacia, Cluj.

PASCU, Ștefan, *Mit jelent Erdély?* [traducere maghiară a lucrării *Ce este Transilvania?*] Editura Dacia, Cuj-Napoca, 1983], *Kriterion*, București, 1984.

PASCU, Ștefan, *A History of Transylvania*; 317 pagini. Dorset Press, New York, 1990.

PATAPIEVICI, H.R. *Politice*. Humanitas, București, 1996.

PĂCURARIU, Francisc, *Românii și maghiarii de-a lungul veacurilor*. Minerva, București, 1988.

POPESCU, R.S., „Note de toponimie transilvăneană”. *Limba română*, XXIV, 3, 1975.

PROTASE, D., *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*. Edit. Acad. RSR, București, 1966.

PROTASE, Dumitru, *Autohtonii în Dacia. Vol. I. Dacia romană*. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

PROTASE, Dumitru, *Autohtonii în Dacia II. Dacia postro-mană până la slavi*, 388 pagini. Editura Risoprint,

Cluj, 2000.

RAFFAY Ernő, *A vajdaságotól a birodalomig. Az újkori România története* [De la voievodate la imperiu. Istoria României din epoca nouă], Edit. Jate, Szeged, 1989.

SCHRAMM, Gottfried, *Ein Damm bricht. Die römische Donaugrenze und die Invasionen des 5. - 7. Jahrhunderts im Lichte von Namen und Wörtern*, Südosteuropäische Arbeiten 100; red. Edgar HÖSCH & Karl NEHRING; Oldenburg, München, 1997.

STRAKA, Manfred (red.), *Handbuch der europäischen Volksgruppen*. (Ethnos Band 8.) Braumüller, Wien-Stuttgart, 1970.

— *Széttrétezt... 70 éve. (Trianon, 1920. június 4.)* [articole care tratează Ungaria și tratatul de pace din 1920]. Eötvös Kiadó, Budapest, 1990.

TILEA, V.V., TEMPERLEY, H.W., *Acțiunea diplomatică a României. Nov. 1919-Martie 1920*. Tipografia poporului, Sibiu, 1925.

TÓTH Károly Antal, *Hova - tovább? Eseuri din documentele revistei clandestine Ellenpontok (Contrapuncte)*, 240 pagini. Savana University Press, Szombathely, Magyar Ökumenikus Önképzőköri, Stockholm, 1994.

TÓKÉS László, *Temesvár ostroma 1989* [Asediul Timișorii 1989], Edit. Hungamer, Budapest, 1990, 288 pagini.

TÓKÉS László, *Temesvár szellemében. Ökuménia és meg-békélés* [În spiritul Timișorii. Ecumenie și împăcare], 136 pagini. Red. BARABÁS Zoltán. Edit. Eparhie Reformată, Oradea, 1996. („Misiunea bisericilor în soluționarea conflictelor între naționalități și între confesiuni, în slujba împăcării.”)

— *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară. (Momente de istoria Transilvaniei apărute în revista História.)* red. N. BÁRDY, Z.A. PAPP, P. VERES, Enikő BURUS. Traducere: Skultéty Sándor. Editura proprint, Miercurea Ciuc, 1999.

— *Trianoni almanach* [articole care tratează Ungaria

și tratatul de pace din 1920]. Red. MARSCHALKÓ Lajos, Hídfő, München, 1960.

TUDOR, D., *Orașe, târguri și sate în Dacia Romană*, Editura Științifică, București, 1968.

VĂTĂȘESCU, Catalina, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca Thracologica XIX, București, 1997.

VOGEL Sándor, „Lucian Boia: Történelem és mítosz a román nemzettudatban” [Istorie și mit în conștiința românească] *Külpolitika*, I, 1998, pp. 125 - 138 (recenzie).

VOGEL Sándor, „Die Frage Siebenbürgens und die Lage der ungarischen Minderheit in Rumänien in den Jahren 1920 - 1940”. [Problema Ardealului și situația minorității maghiare în România între anii 1920 - 1940.] în: *Nationalismus und Nationalbewegung in Europa 1914 - 1945*. Red. Heiner TIMMERMANN, Edit. Duncker & Humblot, Berlin, 1999.

VOGEL Sándor, *Európai kisebbségvédelem. Erdélyi nemzeti-ség-politikák* [Ocrotirea minorităților naționale în Europa. Strategii politice minoritare în Ardeal]; 271 pagini. Múltunk könyvek; Editura proprint, Miercurea Ciuc, 2001;

VOGEL Sándor, *Kisebbségek, emigráció és (kulturális) kül-politika Európában* [Minorități, emigrație și politică externă (culturală) în Europa], în: *Stratégia és kultúra*, red. ÉGER György, KISS J. László, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004.

CUPRINS

1. Formarea limbii și a poporului român... 4
2. Cum s-a format populația de astăzi a Ardealului?...

17

3. Primele cnezate românești în Muntenia... 23
4. Năvălirea tătarilor... 24
5. Românii în Ardeal... 24
6. Societatea feudală... 27
7. Răscoala țărănească din anul 1437 - Uniunea de la Căpâlna... 28
8. Turcii... 30

9. Principatul independent al Ardealului...	34
10. După izgonirea turcilor...	44
11. Lupta pentru libertate a lui Rákóczy Ferenc al II-lea...	44
12. Siculicidiul de la Madefalău...	45
13. Răscoale țărănești...	45
14. Formarea naționalismului de conștiință de clasă, a conștiinței de popor și a conștiinței naționale a românilor	53
15. <i>Școala Ardeleană</i> ...	54
16. <i>Supplex Libellus Valachorum</i> ...	55
17. Epoca reformelor - Cooperare culturală maghiaroromână...	55
18. Revoluția și lupta pentru eliberare maghiară de la 1848 - 49 în Ardeal...	57
19. După înăbușirea luptei pentru eliberare...	62
20. Ardealul în perioada dintre compromisul politic maghiaroaustriac și primul război mondial (1867 - 1914) ...	62
21. Primul război mondial; comuna în Budapesta; armata română atacă Ungaria; Miklós Horthy...	73
22. Crearea României Mari. Tratatul de pace de la Versailles (4 iunie 1920) ...	76
23. De la tratatul de pace de la Versailles până la cel de-al doilea război mondial...	80
24. Al doilea război mondial; arbitrajul de la Viena (1940)	87
25. România iese din război...	98
26. „Voluntari pentru Ardeal” ...	98
27. Ardealul de Nord autonom...	102
28. Venirea la putere a Partidului Comunist...	103
29. Consecințele revoluției anticomuniste maghiare de la	
23 octombrie 1956 în România...	109
30. Epoca Ceaușescu...	111
31. Căderea lui Ceaușescu...	113
32. Rezumat și precizări...	116
Literatură de specialitate...	126

„O istorie veritabilă a Europei, o istorie coerentă și unificată, care să nu ignore și să nu vexeze pe nimeni, în care toată lumea să se recunoască, se dovedește a fi o sarcină și mai dificilă chiar decât însuși construcția europeană. Cum să forjezi o conștiință europeană fără o istorie comună și acceptată?

(însemnătatea entității naționale va fi mai mică prin unificarea Europei) „și pe de altă parte, prin afirmarea tradițiilor regionale și a drepturilor minorităților, mult timp uitate sau chiar înăbușite de proeminența Statului-națiune. Trebuie conciliate tri niveluri diferite: Europa – entități naționale – regiuni și minorități. Vom continua să gândim ca întotdeauna, în termeni „noi” și „ceilalți”. Europa nu se va face împotriva identităților naționale. „Ceilalți” vor rămâne la locul lor, dar va trebui înlocuit vechiul tip de confruntare, puternic marcat de refuz și agresivitate, prin înțelegere și îmbogățirea mutuală a culturilor”.

LUCIAN BOIA: *Pentru o istorie a imaginarului* (p. 206); Humanitas, București, 2000 (traducere din franceză: *Pour une histoire de l'imaginaire*, 1998).